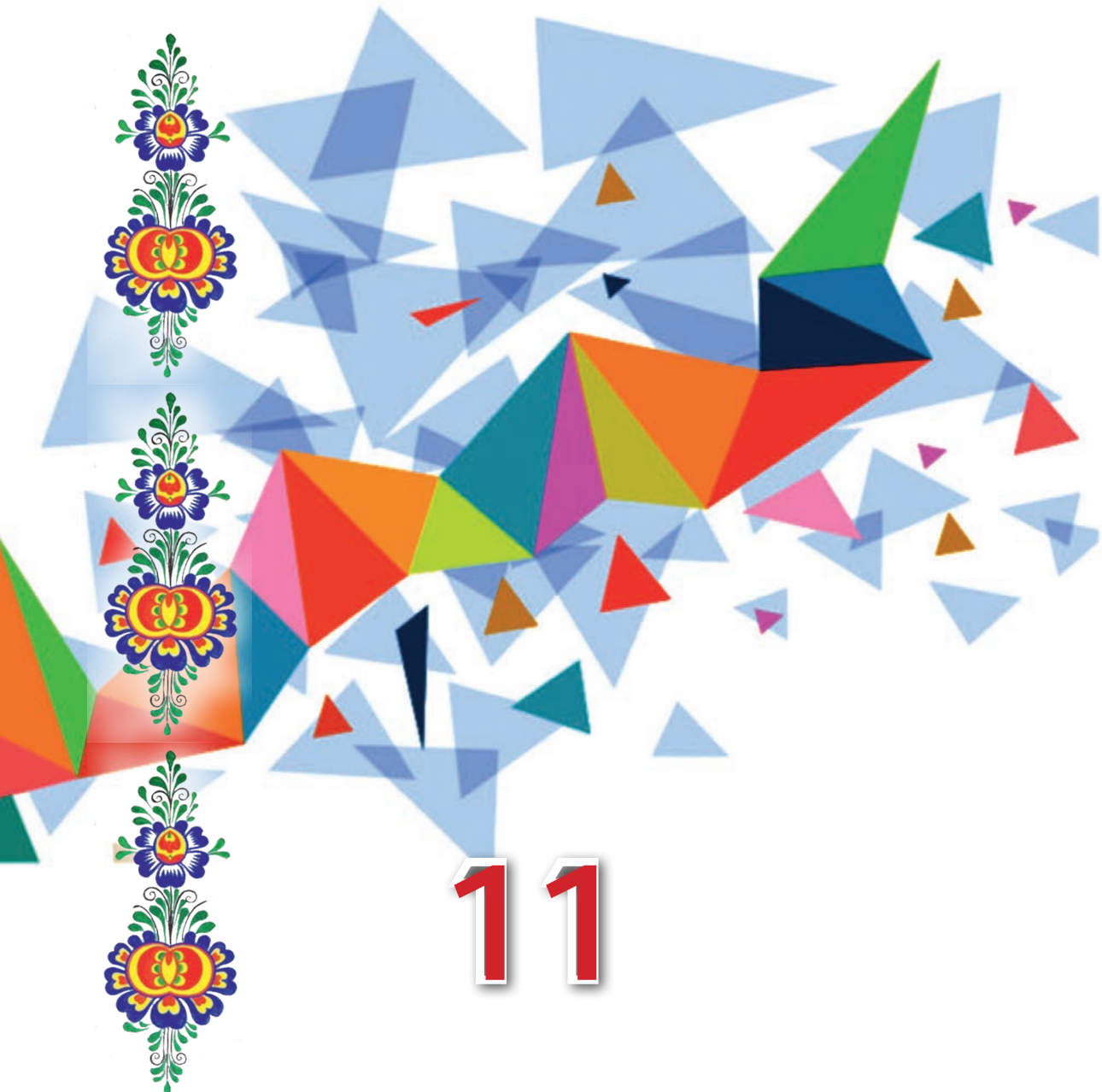

Українська МОВА

11

Українська мова

(рівень стандарту)

Підручник для 11 класу
з навчанням угорською мовою
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2019

УДК 811.161.2(075.3)
У 45

Авторський колектив:
Т. Гнаткович, А. Лукач, Є. Борисова, К. Лавер, К. Рінгер

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 № 472)

Видано за державні кошти. Продаж заборонено

Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для
У 45 11 кл. з навч. угорською мовою закл. заг. серед. осв. /
Т. Д. Гнаткович, А. Ю. Лукач, Є. Е. Борисова, К. М. Ла-
вер, К. В. Рінгер. – Львів : Світ, 2019. – 224 с.

ISBN 978-966-914-187-3

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-914-187-3

© Гнаткович Т. Д., Лукач А. Ю., Борисова Є. Е.,
Лавер К. М., Рінгер К. В., 2019
© Шутурма М. С., художнє оформлення, 2019
© Видавництво «Світ», оформлення, 2019

Шановні одинадцятикласники та одинадцятикласниці!

Вітаємо вас! Ви вийшли на фінішну пряму навчання у школі. Швидко пролетить навчальний рік, і перед вами відчинить двері доросле життя. Чимало цікавого чекає вас попереду. Але у всі часи цінували людину освічену й працьовиту. Тож докладіть зусиль до того, щоб стати успішними, такими, яких шукають роботодавці й поважають клієнти.

Успіхів вам у навчанні!

З повагою авторки підручника

ВСТУП

§ 1. Роль мови у формуванні та самовираженні особистості

Вправа 1. I. Прочитайте текст уголос.

Відомий гуманітарій Іван Огієнко переконливо довів: у мові конденсується духовна енергія народу. Та чи тільки енергія? Мова несе в собі генетичну пам'ять народу, його історію, культуру, звичаї.

Мова відбиває національний характер, менталітет. Тому, мабуть, і побутує так широко вислів, що **людина стільки разів людина, скільки мов вона знає**.

Знання мови, досконале володіння нею передбачає не тільки певний запас слів цієї мови, знання граматики, уміння читати, розмовляти й розуміти. Знання тієї або іншої мови – це вміння розуміти те, що в ній закладено, це спроможність відчувати, що цю мову відрізняє від іншої, що робить її неповторною, але не в сенсі її граматики чи морфологічних особливостей.

Мовлення – це відображення свідомості людини, в ньому виявляється спосіб мислення, а отже, індивідуальність людини. Мовлення носіїв однієї мови схоже, воно будується на одних принципах, адже носії цієї мови належать до одної нації, а отже, представляють одну національну свідомість, характер, менталітет. Звісно, людина, носій менталітету своєї нації, не може стати носієм менталітету того народу, мову якого вона прагне вивчити, бо це закладено в генетичній пам'яті народу. Але, вивчаючи мову, можна максимально наблизитися до суто національного, зрозуміти його.

Вивчаючи мову, людина має ознайомитися з історією країни, мова якої її цікавить, з її традиціями, звичаями, обрядами, з усім, що може виявити її національний характер...

Якщо людина осягне спосіб життя і мислення людей, мову яких вона вивчає, то, спілкуючись з ними, буде своєю для цих людей, при цьому не буде втрачати свого життєвого досвіду. Знаючи кілька мов, вона зможе перевтілюватися в носіїв цих мов, однаково комфортно себе відчувати. Вона не буде відчувати себе не у своїй тарілці, перебуваючи в чужій країні, бо зможе стати її частинкою. Людина, яка зможе на такому рівні засвоїти певну мову, спілкуючись нею, щоразу буде ставати іншою, буде підніматися над загалом (*За матеріалами сайту www.ukrtvory.com.ua*).

II. Знайдіть відповідність між словами та їх тлумаченням.

1. Духовна енергія	А (від лат. mental – <i>розум, розумовий</i>) – система переконань, уявлень, поглядів індивіда або суспільної групи, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь.
2. Гуманітарій	Б 1.Згущення, ущільнення, нагромадження чого-небудь. 2. <i>Перен.</i> Про стиснення думки, викладу тощо.
3. Генетична пам'ять	В Гіпотетична сукупність спадкових реакцій, що передаються об'єкту через покоління за допомогою генів.
4. Конденсація	Г Людина, яка займається гуманітарними науками, має схильність до них.

III. Перекладіть терміни із завдання II угорською мовою.

IV. Усно дайте відповіді на запитання.

1. Що таке мова?
2. На чому базується виділений у тексті вислів?
3. Що передбачає знання мови?
4. Що таке мовлення?
5. Чому при вивченні іноземної мови важливо пізнати життя, побут, культуру народу, мову якого вивчаємо?

Вправа 2. Прочитайте рекомендації. Керуючись ними, коротко перекажіть зміст тексту, поданого у праві 1.

Якості мовлення та як їх досягти

Змістовність. Висловлюйте тільки те, що стосується теми і підпорядковане основній думці.

Послідовність викладу. Плануйте своє висловлювання, стежте за порядком викладу змісту, робіть висновки зі сказаного.

Точність. Старанно добирайте слова, чітко будуйте речення відповідно до змісту думки, уникайте двозначних висловів.

Виразність. Уживайте слова й вирази, які найбільш яскраво виражають ваші думки й почуття.

Різноманітність засобів. Намагайтеся не повторювати тих самих слів і однакових за будовою речень (крім випадків, коли такі повторення сприяють виразненню висловлювання).

Доречність. Завжди орієнтуйтеся на адресата свого висловлювання, на умови спілкування.

Правильність. Дотримуйтеся норм української літературної мови.

Бонус: наявність цих якостей свідчить про високу культуру усного й писемного мовлення, яка є одним із показників загальної культури людини (*За матеріалами сайту shkola.ostriv.in.ua*).

Види мовленнєвої діяльності

Форма мовлення	Сприйняття	Продукування (творення)
усна	аудіювання	говоріння
писемна	читання	письмо

Стилі мовлення

Розмовний, науковий, художній, офіційно-діловий, публіцистичний, конфесійний, епістолярний.

Вправа 3. І. Прочитайте текст мовчки.

МОВА І МОВЛЕННЯ

Життя людини – це спілкування. Завдяки мові вона збагачується знаннями, уміннями своїх сучасників, засвоює досвід попередніх поколінь.

Ставлення людини до мови свідчить і про її культурний рівень, і про її громадянськість. Інакше й бути не може, бо мова втілює в собі духовні скарби народу, тому її вивчення, заглиблення в потаємне значення слова і прагнення до розширення та вдосконалення мовних **ресурсів** свідчать про небайдужість людини до минулого,

сучасного і майбутнього того народу, який її породив. Через мову пізнається людина, виявляється її моральне обличчя, суспільні та естетичні ідеали. Сама по собі мова не може бути ні поганою, ні гарною. А от мовлення – інша річ.

Інтелігентне мовлення передбачає погляд на мову як творчу практику окремих

людей, які, спілкуючись між собою, зберігають у ній культуру попередніх поколінь і розвивають її відповідно до надбань цивілізації.

Інтелігентне мовлення – це чуття мови, націленість на самовдосконалення, внутрішнє прагнення до знань, краси, етики поведінки, манери ввічливої розмови. Якщо ми говоримо, що в мові відбито характер народу, його психічний склад, побут, історію, то в мовленні виявляється в усіх своїх барвах конкретна людина.

Духовна спадщина українського народу цінна й багата. Соціальне й індивідуальне в мові нерозривні, як невіддільна мова народу (З журналу).

II. Виберіть за текстом правильний варіант відповіді на запитання.

1. До якого стилю належить текст?

- А науковий
- Б публіцистичний
- В розмовний
- Г конфесійний
- Д офіційно-діловий
- Е художній
- Є епістолярний

2. Текст стосується

- А усного мовлення
- Б писемного мовлення

3. За сприйняттям і продукуванням текст є зразком

- А аудіювання
- Б читання
- В говоріння
- Г письма

4. У статті *не* відображено мікротему:

- А засвоєння досвіду попередніх поколінь
- Б пізнання людини через мову
- В необхідність вивчення іноземних мов
- Г ознаки інтелегентного мовлення

5. Слово *сучасники* та словосполучення *попередні покоління* є

- А синонімами
- Б антонімами
- В омонімами
- Г паронімами

6. Яке зі значень слова *ресурси* (виділено) відображено в тексті?

- А запаси чого-небудь, які можна використати в разі потреби
- Б грошові цінності, джерело фінансових доходів
- В засіб, можливість, якими можна скористатися в разі необхідності

Вправа 4. I. Прочитайте поради щодо того, як писати вільний самодиктант.

Методика написання вільного самодиктанту

1. Прочитайте текст.
2. Усно перекажіть його.
3. Поділіть текст на частини, дайте заголовок кожній із них.
4. Перечитайте першу частину. Відкладіть текст. Письмово передайте зміст першої частини своїми словами.
5. Працюйте так само з другою, третьою та іншими частинами.
6. Перевірте написане.

При бажанні можна організувати з товаришем/товаришкою взаємоперевірку робіт.

II. Напишіть вільний самодиктант тексту «Мова і мовлення».

Вправа 5. I. Прочитайте текст.

Є люди, які вважають достатнім досконало знати рідну мову. Вивчення інших мов, на їхню думку, – згаяний час. Адже існують перекладачі, словники, інші технології, якими, за потреби, можна скористатися.

II. Викладіть свій погляд на цю проблему. Сформулюйте тезу, наведіть два-три переконливі аргументи, які найкраще підтвердять ваші міркування. Проілюструйте ваші думки посиланнями на приклади з художньої літератури чи інших видів мистецтва (зазначте автора й назву твору, укажіть проблему, порушену митцем, художній образ, через який проблему розкрито, наведіть цитату з твору тощо), історичними фактами або випадками з життя. Не переказуйте зміст художнього твору, не давайте повної характеристики образів. Сформулюйте висновки.

Словник

Відчувати себе не у своїй тарілці – почуватися незручно, невпевнено, сором'язливо.

доскона́лий – tökéletes, esz- спромóжність – 1. (здáтність) ké-
ményi pesség; 2. (можли́вість) lehetőség,

загáл – közösség adottság

передбачáти – előre lát

ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ

§ 2. Основні фонетичні одиниці української мови. Основні норми сучасної літературної вимови

Фонетика – розділ мовознавства, який вивчає звуковий склад мови та різноманітні зміни, які відбуваються у мовному потоці.

Вправа 6. Вставте терміни, які ілюструють подані визначення.

1. Найменша неподільна одиниця, яку ми вимовляємо і чуємо, – ... . 2. Кілька звуків, об'єднаних навколо складотворного центра (голосного); частина слова, яка вимовляється одним поштовхом повітря – ... . 3. В українській мові ... (назвіть кількість) звуків. 4. Звуки поділяються на ... (іх ...) та ... (іх ...). 5. Звуки, що складаються тільки з голосу, називаються ... . 6. Звуки, що складаються з голосу і шуму, – ... . 7. Приголосні звуки, в яких переважає голос над шумом, називаються ... . Вони не мають парних. 8. Приголосні звуки, в яких переважає шум над голосом, називаються ... ; приголосні, в яких наявний тільки шум, – ... .

Голосні звуки: [а], [о], [у], [е], [и], [і]. Для їх передавання використовують 10 літер: **а, о, у, е, и, і, я, ю, є, ї.**

Приголосні звуки

	Сонорні	Дзвінки	Глухі
Тверді	[в] [м] [н] [л] [р]	[б] [д] [дж] [дз] [ж] [з] [г] [г']	[п] [т] [ч] [ц] [ш] [с] [х] [к] [ф]
М'які	[н'] [л'] [р'] [й]	[д'] [дз'] [з']	[т'] [ц'] [с']

Приголосні [б, п, в, м, ф] – губні; [ж, ч, ш, дж] – шиплячі; задньоязикові [г, к, х] і гортанний [г] перед ь ніколи не стоять, перед і, е, ю, я стають лише пом'якшеними (позначаються в транскрипції знаком [']).

Усі м'які приголосні мають тверді відповідники (подано в таблиці), крім [й], який завжди м'який.

Вправа 7. Випишіть у три колонки слова, що починаються на такі звуки:
1) сонорний; 2) дзвінкий; 3) глухий.

Дон, трубач, поре, яструб, ледве, парус, джерельце, дім, водолаз, фараон, дзеркало, накип, чітко, ювелір, трикотаж, Ївга (жіноче ім'я), багаж, черевики, міць, двигун, щит, радіощі, шуми, загадка.

Ключ: з останніх букв прочитаєте вислів В. Сухомлинського.

Вправа 8. I. Прочитайте речення.

1. Громадянська відповідальність – це *свідоме* ставлення особистості як члена суспільства до його вимог, уміння відповідати за власне життя, дії, вчинки. 2. Громадянська активність – це реалізація національних інтересів, виконання вимог, *що* висуваються державою. *Вона* виявляється як внутрішня спрямованість особистості.

II. Випишіть з речень слова, які ілюструють такі схеми (аналізуємо звуки):

1. Сонорний, ненаголошений голосний, сонорний, наголошений голосний (4 букви, 4 звуки).
2. Шиплячий, шиплячий, наголошений голосний (2 букви, 3 звуки).
3. М'який приголосний, ненаголошений голосний, дзвінкий приголосний, наголошений голосний (4 букви, 4 звуки).
4. М'який приголосний, наголошений голосний, глухий задньоязиковий (2 букви, 3 звуки).
5. Глухий, наголошений голосний (2 букви, 2 звуки).
6. Глухий, сонорний, ненаголошений голосний, дзвінкий, наголошений голосний, сонорний, ненаголошений приголосний (7 букв, 7 звуків).

III. Випишіть з тексту по два слова, в яких : а) букв більше, ніж звуків; б) звуків більше, ніж букв; в) звуків і букв порівну.

Вправа 9. I. Прочитайте кожне слово зліва направо, а потім справа наліво. Зверніть увагу, як при цьому змінилося значення слів.

Рим, рис, козак, серп, тік, рік.

II. З кожною парою слів складіть речення.

III. Зробіть фонетичний розбір слова **перс**.

Вправа 10. I. Прочитайте текст.

МИЛОЗВУЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У мові, як і в музиці, треба, щоби гарно звучало.

Українська мова є однією з небагатьох мов, що від природи мають внутрішні засоби гарного звучання: велика кількість голосних у словах, м'які приголосні, спрощення звуків роблять її дуже приємною для слуху.

Також є певні правила милозвучності, які варто знати, щоби робити наше мовлення ще красивішим.

Милозвучність української мови означає уникання збігу голосних чи приголосних звуків (За А. Огойко).

II. Усно доведіть, що в цьому тексті дотримано норм милозвучності. За потреби скористайтеся поданими в довідці правилами.

III. Перепишіть текст.

Довідка. Закони милозвучності української мови

1. Українська мова уникає збігу голосних. Такий збіг допустимий тільки на межі префікса і твірної основи (приозерний, переінакшити) або якщо між голосними є пауза (вони – урозтіч; ти – іди).

2. Українська мова уникає важкого для вимови збігу приголосних. Щоб уникнути таких збігів, перед **в, ф, св, зв, тв, дв, сф** і в подібних випадках навіть після голосних вживаємо **у** (живу у Львові).

Основні норми сучасної літературної вимови (орфоепічні норми)

	Норма літературної вимови	Приклади
Голосні	ненаголошені [е], [и] вимовляємо як [e ^н], [и ^н]; ненаголошений о вимовляємо як [o ^у] лише перед складом з наголошеним у або і	[вe ^н сна́], [зи ^н ма́] [го ^у лúбка], [то ^у бі́]
Приголосні	приголосні перед [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н] перед наступним м'яким або пом'якшеним стають м'якими; дзвінки приголосні перед глухими та в кінці слів вимовляємо дзвінко; оглушення [г] відбувається у словах <i>легко, кігті, нігті, дьогтю</i> та похідних; глухі приголосні перед дзвінками вимовляємо дзвінко	[чeс'т'], [ц'в'ах] <i>книжка</i> – [кні́жка], <i>гриб</i> – [грíб] [лéхко], [д'óхт'у] <i>просьба</i> – [прóз'ба]

Вправа 11. I. Слова, подані в транскрипції, запишіть буквами. Зверніть увагу на розбіжності між вимовою й написанням. Усно поясніть, які норми вимови українських слів тут відображені.

1. [си^ндзjú], [дзі́га], [в'ідзи^нва́ти^нс'а], [віджимáн'а], [дзв'ін], [надзи^нжча́ти].

2. [крайíна], [сін'а], [йáма], [с'імйá], [с'удí], [йул'а].

3. [ле^нда́шчо], [шчі́ро], [шчос’], [ша́с’т’а], [прóшча], [мура́шчин’і].

4. [вэ́ресе^н’], [дй́н’ка], [с’ім], [до́н’чин], [сй́н’е], [сй́н’ка].

II. Виберіть по два слова з кожного рядка й уведіть їх у речення.

Розрізняйте!

Дякуючи – висловлюючи вдячність (*дякуючи за підтримку*).
Завдяки – внаслідок; за сприяння (*завдяки збігові обставин, завдяки наполегливості*).

Вправа 12. I. Виразно прочитайте текст уголос, дотримуючись норм сучасної літературної вимови.

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ

Становлення української державності відбувалося важко й довго. Однак, попри всі труднощі, українська державність укріпилася й має свою давню історію.

Київ..ка Рус.. була тим фундаментом, з ..кого і розпочалося зведен..я українсько.. державності. Виникнення Давн..оруської д..ржави з центром у Ки..ві було закономірним резул..татом внутрішн..ого соціально-економічно..о та політичного розвитку с..ідних слов..ян.

У XII столітті після розпаду Київської Русі з великих князівств, які в цей час існували на території України, виділилося Галицько-Волинське, створене 1340 року. Однак із плином часу зосередити всю владу у своїх руках великим князям Галицько-Волинської землі так і не вдалося.

Тривалий час український народ не мав власної національної держави, що було унікальним явищем. Необхідність створення української державності та умови, що сприяли б цьому завданню, виявилися на початку національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького.

Створення української національної держави вперше отримало правове оформлення та закріплення у Зборівському (1649), а потім у Білоцерківському (1651) договорах, які Богдан Хмельницький уклав із Річчю Посполитою.

Іноземні держави визнали вільну Україну за рівноправного суб’єкта (*За матеріалами сайту osvita.ua*).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Як відбувалося становлення української державності?
2. З чого розпочалося зведення української державності?
3. Яке князівство було створене 1340 року?
4. З якою подією та з чім іменем було пов'язане відновлення національної державності пізніше?
5. Коли вперше українська національна державність отримала правове оформлення? У яких документах це закріплено?

III. Випишіть з першого абзацу по три-чотири слова за таким планом:

- 1) слова, що мають однакову кількість букв і звуків;
- 2) слова, що мають більшу кількість звуків, ніж букв;
- 3) слова, що мають більше букв, ніж звуків.

IV. Перепишіть виділений абзац, уставляючи, де потрібно, пропущені букви та знаки письма.

Наголос (словесний) – це виділення голосом певного складу в слові.

В українській мові наголос **вільний** (не закріплений у слові за якимось певним складом); **рухомий** (у різних формах слова може змінювати своє місце). Наголос розрізняє значення слів і граматичні форми слова. Наголос мають повнозначні слова. Службові, односкладові слова, як правило, не наголошуються.

Існують, проте, деякі нормативні правила наголошення слів.

1. Віддієслівні іменники середнього роду на **-áнн(я)**, що мають більше як два склади, здебільшого зберігають місце наголосу тих інфінітивів, від яких вони утворені: *читáти – читáння, питáти – питáння*.

2. Відприкметникові іменники з суфіксом **-íн(а)** зі значенням місця, простору, території та абстрактних понять мають наголос на закінченні: *низинá, площинá, чужинá*.

3. Іменники жіночого роду з суфіксом **-к(-ечк-, -ечк-, -очк-)** у формах множини отримують наголос на закінченні: *книжкa – книжкí, книжечкa – книжечкí*.

4. Іменники чоловічого й жіночого родів із префіксами **ви-, від-, за-, на-, над-, недо-, об-, пере-, під-, по-, при-, про-, роз-**, утворені безафіксним способом від дієслів і суфіксальним способом (рідше – префіксально-суфіксальним), здебільшого наголошують на префіксі: *віпáдок, záгадка, нáклейка, недбáризок*. Деякі слова мають подвійний наголос: *зáчíн, нáпáсть*.

Вправа 13. Керуючись наведеними порадами, запишіть слова, ставлячи наголоси. Усно зазначте, яким – відкритим чи закритим – є наголошений склад. За потреби звертайтеся до тлумачного словника, де також позначені наголоси, або до словника наголосів.

Подруга, новий, ім'я, олень, колесо, злегка, низький, високий, пересидіти, русло, помовчати, дрова, бесіда, середина, отаман, літопис, поява, дзига, живопис, літопис, задалегідь, мимоволі, перепис, позіхання, навмання.

Вправа 14. Розподіліть слова у чотири групи: з наголосом на першому, другому або третьому складі, слова з подвійним наголосом.

Низина, також, цемент, полонений, хаос, статуя, документ, гуртожиток, арахіс, диспансер, первісний, фартух, чотирнадцять, всидіти, решето, чистенький, апостроф, ненависть, кілометр, завжди, каталог, гетьманщина, мережа, бюрократія, псевдонім.

Готуємося до ЗНО

1. Співвідношення голосних і приголосних звуків кожного слова однакове в рядку

- А намагання, мовлення, сидіння, рішення
- Б знання, суддя, пісня, джемпер
- В японець, кузня, риба, книга
- Г ремінь, камінь, струмінь, далечінь

2. Літери я, ю, є позначають два звуки в усіх словах рядка

- А шукання, весняний, духмяний, дерев'яний
- Б бюджет, рядно, порядний, Юлія
- В мию, Юрій, п'ять, п'єдестал
- Г Люся, теля, п'ю, Марія

3. Наголос на першому складі має кожне слово рядка

- А оцет, олень, важко, маю
- Б ворона, завжди, чотири, сім
- В сорок, сороковий, сорока, чотириста
- Г мати, перепис, маяк, різкий

4. Літери на позначення наголошених голосних правильно підкреслено в усіх словах рядка

- А середина, серденько, ремінь, фольга
- Б фольга, жадоба, русло, шофер
- В байдужий, босоніж, гуртожиток, олень
- Г квартал, мережа, подруга, подруга

5. Установіть відповідність між характеристикою приголосних і прикладами слів з цими приголосними

Звуки

- 1 усі тверді
- 2 тверді та м'які
- 3 тверді та пом'якшені
- 4 тверді, м'які та пом'якшені

Приклади

- А Познань, Європа, Луцьк
- Б Світязь, пісня, місія
- В Ужгород, Чоп, Хуст
- Г Рахів, Харків, Кінчеш
- Д Біївці, Львів, Вінниця

6. Установіть відповідність між характеристикою звуко-буквеного складу і прикладами слів

Характеристика кожного слова рядка

- 1 звуків і букв порівну
- 2 звуків на один більше, ніж букв
- 3 звуків на один менше, ніж букв
- 4 звуків на два менше, ніж букв

Приклади

- А Юлія, ящірка, юстиція
- Б ялина, п'єса, щастя
- В суть, місяць, дзвін
- Г походжують, граються, прання
- Д беззаконня, бадьорість, гілляччя

Словник

дзіґа – búgócsiga
тік – pajta, szérű

щит – pajzs
яструб – héja

§ 3. Складні випадки правопису знака м'якшення, апострофа

Вправа 15. I. Пригадайте правила правопису знака м'якшення в українській мові.

II. Спишіть слова, вставляючи, де потрібно, м'який знак. Кожний рядок ілюструє певне правило, а також винятки з цього правила. Усно поясніть правопис слів кожного рядка, сформулювавши правило.

1. Молод.., тін.., звідкіляс.., скріз.., міц.., мимохіт.., жал.. .
2. Будуют..ся, підніс..ся, стан..ся, розріс..ся, піднос..ся.
3. Їд..те, їж..те, приз..ба, наріж..те, товарис..кий, нен..ка.
4. Нен..чин, мас..чин, дон..чин, Парас..чин, Пріс..чин; долон..ці, ялинон..ці, хатинон..ці, дівчинон..ці, парасол..ці., мас..ці.
5. Л..он, дз..об, бул..йон, міл..йон, д..огот.., н..ігот.. .
6. Гал..ці (жіноче ім'я), гал..ці (вороні), пал..ці (ujjak), пал..ці (botnak).

Апостроф ставимо:

1. Перед **я, ю, е, ї** після губних **б, п, в, м, ф**, якщо ці губні стоять:

- а) на початку кореня;
- б) після голосного;
- в) після **р**;
- г) після **к** у власних назвах.

В інших випадках апостроф після губного не ставимо.

2. Після префіксів, що закінчуються на приголосний.
3. Після першої частини складних слів, що закінчуються на приголосний.
4. У деяких складноскорочених словах.

Вправа 16. Продовжте ряд, добираючи до кожного правила по чотири-п'ять прикладів.

- 1) а) м'ята – ...;
б) здоров'я – ...;
в) пір'я – ...;
г) Лук'яненко – ...;
д) свято – ... .
- 2) під'їхати – ...;
- 3) двох'ярусний – ...;
- 4) мін'юст (міністерство юстиції).

Вправа 17. І. Запишіть у колонку іменники, ставлячи замість крапок, де потрібно, м'який знак. Проти кожного з них запишіть іменник у формі давального відмінка однини. Зверніть увагу на чергування приголосних.

Квіт..ка, нен..ка, Марус..ка, Марусин..ка, жін..ка, внучен..ка, снігурон..ка, колис..ка, нян..ка, сопл..ка, свин..ка, тюр..ма, кізон..ка, оболон..ка, жмен..ка.

ІІ. Виберіть три пари слів і уведіть їх у речення (усно).

Вправа 18. Запишіть слова у дві колонки: 1) ті, у які вставили апостроф; 2) ті, що пишемо без апострофа.

Різдв..яний, п..ятдесят, арф..яр, посер..йознішав, св..яткувати, вив..язано, хутор..янин, св..ято, пір..я, харків..янин, від..їзд, вар..яг, різьб..яр, св..яткова, від..еднати, за..їзд.

Ключ: з останніх букв прочитаєте назву вірша М. Рильського.

Вправа 19. І. Прочитайте текст мовчки.

МЕТАМОРФОЗИ УКРАЇНСЬКОГО ГІМНУ

(1–4) Урочисті заходи загальнодержавного значення в Україні розпочинаються й закінчуються виконанням Державного гімну – пісні «Ще не вмерла України...» на музику Михайла Вербицького та слова Павла Чубинського.

(5–15) *Чимало ц..ікавого пов..язано зі словами піс..ні. Тривалий час її приписували Тарасові Шевченку, бо текст було надруковано 1863 року у л..вівс..кому журналі «Мета» серед інших творів Кобзар..я – «Заповіт», «Мені однаково...», «Костомарову». Насправді ж пісню у вересні 1862 року напи-*

сав українс..кий етнограф, фол..клорист і громадс..кий діяч Павло Платонович Чубинс..кий. У будинку купця Лазар..я в Києві, на вулиці Великій Васил..ківській, 122, де тоді мешкав автор, під час однієї з вечірок за участ..ю сербс..ких студентів народилися відомі слова піс..ні, якій у майбутн..ому судилося стати націонал..ним гімном українс..кого народу.

(16–19) На Західну Україну текст пісні нелегально привіз учасник польського повстання Свенцицький. Від часу створення вірш миттєво поширився в списках серед патріотично налаштованої молоді України.

(20–26) Треба зазначити, що деякі рядки, зокрема «Станем, браття, всі до бою від Сяну до Дону» та «А завзяття й щира правда ще нам ся покаже», з'явилися набагато пізніше, після численних переписувань, їхнє авторство й досі не встановлено. Серед імовірних авторів переробок називають Северина Даниловича та Миколу Вербицького. Отже, маємо своєрідний зразок народної творчості.

(27–31) Спочатку твір виконували на музику популярної пісні «Сербія вільна», пізніше текст поклали на музику Микола Лисенко й Кирило Стеценко. Проте найбільшої популярності пісня зажила в інтерпретації галицького священика й композитора Михайла Вербицького.

(32–34) Уперше на теренах України як державний гімн пісню «Ще не вмерла України...» почали виконувати в 1917–1920 роках, хоча законодавчо це не було ухвалено, співали й інші гімни.

(35–41) П'ятнадцятого січня 1992 року музичну редакцію Державного гімну затвердила Верховна Рада України, але тільки шостого березня 2003 року було ухвалено Закон «Про державний гімн України», згідно з яким як державний був затверджений національний гімн на музику Михайла Вербицького зі словами тільки першого куплету й приспіву твору Павла Чубинського «Ще не вмерла України...».

(42–46) І наостанок вельми цікавий факт. Один із провідних музичних телеканалів Угорщини, який щомісяця визначає кращі музичні твори з усього світу, у грудні 2004 року лідером хіт-параду назвав... гімн України у виконанні Олександра Пономарьова (*За Н. Позняк-Хоменко*).

II. Виконайте завдання.

1. За типом мовлення цей текст

- А розповідь
- Б розповідь з елементами опису
- В розповідь з елементами роздуму
- Г роздум з елементами опису

2. Засобом міжфразового зв'язку першого і другого речень другого абзацу (рядки 5–15) є

- А** лексичний повтор
- Б** вставне слово
- В** прислівник
- Г** займенник

3. Неправильне твердження записане в рядку

- А** Перший варіант тексту гімну «Ще не вмерла України...» належав Тарасові Шевченку.
- Б** Перший варіант гімну «Ще не вмерла України...» приписували Шевченку.
- В** Текст пісні «Ще не вмерла України...» належить Чубинському.
- Г** Текст пісні «Ще не вмерла України...» не належить Вербицькому.

4. Про лідерство у хіт-параді на одному із зарубіжних телеканалів гімну України у виконанні популярного українського співака йдеться в рядках

- А** 27–31   **Б** 32–34   **В** 35–41   **Г** 42–46

5. Приклади популярності гімну України за межами нашої країни наведені в рядках

- А** 27–31   **Б** 32–34   **В** 35–41   **Г** 42–46

6. У тексті немає мікротеми

- А** народження тексту пісні «Ще не вмерла України...»
- Б** походження назви терміну **гімн**
- В** ухвалення Закону України «Про Державний гімн України»
- Г** як текст пісні потрапив на Західну Україну

III. Перепишіть другий абзац тексту (рядки 5–15), вставляючи, де потрібно, знак м'якшення або апостроф (цифри записуйте словами). Усно поясніть свій вибір.

IV. На основі тексту й додаткових відомостей, отриманих на уроках історії України та художньої культури України, зробіть невелике усне повідомлення «Історія створення Державного гімну України».

М'який знак і апостроф в іншомовних словах пишемо переважно в тих самих випадках, що й в українських: *прем'єра, порт'єра, кар'єр, кан'йон*.

Але є деякі відмінності:

1. В іншомовних словах м'яким знаком позначаємо м'якість приголосних також перед **й, я [йє], ю [йу], є [йе], ї [йі]**: *медальйон, Ньютон, дуенья, рельєф*.

Проте в українських іменах відповідно до вимови м'який знак не пишемо: *Наталя, Уляна, Касян, Севаст'ян, Омелян, Тетяна*.

2. Апостроф в іншомовних словах ставимо не тільки після губних та **р**, а й після шиплячих (**ж, ч, ш**) і задньоязикових (**г, ґ, к, х**): *миш'як, Руж'є, Х'юстон*.

Винятками з цього правила є слова *ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктивит, кон'юнктура*.

3. Апостроф в іншомовних словах не ставимо перед **я, ю**, якщо ці букви позначають пом'якшення попереднього приголосного: *пюре, фюзеляж, рюкзак, кювет* тощо.

Вправа 20. Запишіть слова іншомовного походження у три колонки: 1) з м'яким знаком; 2) з апострофом; 3) без м'якого знака й апострофа. Усно поясніть правопис і значення слів.

Пхен..ян, В..етнам, авен..ю, автопавіл..йон, прем..ера, батал..йон, бл..юз, б..юро, вал..юта, ін..екція, вар..ете, дез..інформація, дос..е, комп..ютер, бар..ер, п..юпітр, ател..е, транс..європейський, верф..ю, порт..е, монпанс..е, д..юшес, ал..янс, кур..йоз, ж..урі, н..юанс, б..юлетень, м..юзик-хол, м..юзикл, п..едестал, ранг..е, п..еса, п..юре, к..вет, деб..ют, грав..юра.

Вправа 21. Прочитайте слова. Знайдіть у кожному рядку неправильно написане слово. Запишіть його правильно й уведіть у речення.

1. Духмяний, св'ято, дзвякнути, м'ясо, Мін'юст, різдвяний.
2. Каньйон, мільйон, бульон, льон, серйозний, Йосип.
3. Дит'ясла, п'ятниця, виб'ю, бюро, б'юлетень, Гюго.
4. В'янути, арфяр, різьбяр, присвята, ксьондз, возз'єднання.

Вправа 22. I. Прочитайте текст.

ОДА ДЕРЖАВНОСТІ: ДЕРЖАВНИЙ ГІМН І МАЛИЙ ГЕРБ УКРАЇНИ

(1) *Невідемним* елементом суверенної (2) *держави* є державні символи.

Державні символи – це встановлені Конституцією або (3) *спеціальними* законами особливі (4) *розпізнавальні* знаки конкретної держави, які (5) *відображають* її суверенітет.

Шанобливе ставлення до державних символів, патріотичні почуття і (6) *гордість* за власну країну є сходинокю в закладенні духовних основ державності (3 *інтернету*).

II. Продовжте речення, записуючи їх у зошит. Записуючи речення 2–5, спирайтеся на правильне написання слів. Усно поясніть ваш вибір.

1. Неправильно записані виділені у тексті слова ..., ..., які позначені цифрами ..., ...

2. У суфіксі слова ..., позначеного цифрою ..., дві м'які приголосні.

3. У слові ..., позначеному цифрою ..., однакова кількість звуків і букв.

4. У слові ..., позначеному цифрою ..., більше звуків, ніж букв.

5. Більше букв, ніж звуків, у таких виділених словах: ..., ..., ..., ...

III. Розгляньте зображення інших державних символів України. Усно розкажіть про них.

IV. Чому зображені на малюнку рослини теж певною мірою символізують Україну та українців?

Вправа 23. Прочитайте текст. Напишіть власне висловлення, підтверджуючи або спростовуючи наведені в ньому аргументи, відповідно до вимог.

Державна символіка України формувалася не одне сторіччя. В її основі лежать традиції, культура та історія нашої держави.

Готуємося до ЗНО

1. Апостроф треба писати в усіх словах рядка

А присв..ячений, риб..ячий, коров..ячий

Б в..ялений, п..яниця, з..ясувати

В черв..як, пам..ять, р..ядно

Г обв..язати, духм..яний, подвір..я

2. Без апострофа треба писати всі слова рядка

А мор..як, р..ядовий, сузір..я, пір..я

Б тім..я, ім..я, сім..я, духм..яний

В різдв..яний, виб..ю, б..юро, з..юрмитися

Г б..ро, п..юре, медв..яний, завір..юха

3. М'який знак треба писати в усіх словах рядка

- А чотир..ма, річен..ці, долон..ці
- Б дитин..ці, дитинон..ці, колис..ці
- В годит..ся, хмарит..ся, морс..кий
- Г Хар..ків, гір..кий, Гор..кий

4. М'який знак не треба писати в усіх словах рядка

- А дар..ма, повітр..я, лл..є
- Б павіл..йон, с..омий, бояз..кий
- В кобзар.., угорс..кий, Тет..яна
- Г молодец..кий, молодец.., ковзаняр..

5. Прочитайте речення.

Ол(1)га та Гал(2)ка по черзі колисали мален(3)ку сестричку в колис(4)ці.

М'який знак треба ставити на місці всіх цифр, окрім

- А 1   Б 2   В 3   Г 4

6. Прочитайте речення.

Марк(1)ян Лук(2)янович вийшов на подвір(3)я, яке геть заросло бур(4)яном.

Апостроф треба ставити на місці всіх цифр, окрім

- А 1   Б 2   В 3   Г 4

Словник

прізьба – küszöb

дъоготь – kátrány, szurok

варяг – varég

метаморфози – átalakulások

оболонка – burok, héj

пюпітр – pulpitus, álvány

§ 4. Складні випадки правопису великої букви

Вправа 24. I. Прочитайте текст.

ЗБЕРЕЖЕМО ПРИРОДУ ЗЕМЛІ РАЗОМ

У нашому житті екологічна безпека має надзвичайно важливе значення. Залежність людини від стану навколишнього середовища стає дедалі очевиднішою.

Господарська діяльність людини змінює ландшафти, порушує зв'язки в природі, що встановлювалися протягом мільйонів років, і природа часто не в змозі відновити порушену рівновагу.

Заради прибутку ліси упродовж тривалого часу хижацьки винищувались. Як наслідок цього почали дедалі частіше траплятися згубні посухи, зменшувалася кількість води в річках, відбувалося їх замулювання.

У Південній Африці винищували гіпопотамів, щоб вони не руйнували берегів річок, а внаслідок цього в річках стало менше риби. Гіпопотами удобрювали дно річок, сприяючи розвиткові

дрібних організмів, якими живилася риба. Коли цих організмів поменшало, стало менше і риби – їй не вистачало корму. Після припинення полювання становище змінилося на краще: риби в річках побільшало.

Є такий вислів – «квітучий край». Так називають землі, де знання, досвід людей, їхня прихильність, любов до природи справді творять чудеса.

Людина завжди залежатиме від природи, бо являє собою не віддільну від неї частку. Минули ті часи, коли людина, втручаючись у природу, не ризикувала завдати їй непоправної шкоди.

Оскільки Україна проголосила побудову правової демократичної держави, кожен її громадянин має право на безпечне для його життя та здоров'я довкілля. У зв'язку з цим у країні прийнято важливі законодавчі акти з охорони навколишнього природного середовища. Державній охороні й регулюванню використання природних ресурсів на території України підлягають землі, води, багатства надр, атмосфера, ґрунти, рослинний і тваринний світ. Охорона навколишнього середовища України має здійснюватися на основі наукових досліджень її природних умов і ресурсів. **Ось як держава Україна дбає про екологічну безпеку своїх громадян. Звичайно, успішними такі заходи будуть тільки в тому разі, якщо кожний із нас теж буде з повагою ставитися до навколишнього середовища, дбати про нього** (За матеріалами сайту *disted.edu.vn.ua*).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Що означає вислів «квітучий край»?
2. Як регулюється охорона природи в Україні на державному рівні?
3. Від чого або від кого залежить успішність заходів з охорони природи?

III. Спираючись на зміст викладеного в тексті та додаючи приклади власних спостережень, розкажіть, як впливає на природу господарська діяльність людини.

IV. Перечитайте виділене речення. Письмово підтвердіть або спростуйте тезу: «Кожна людина повинна дбайливо охороняти природу, дбайливо ставитися до навколишнього середовища». Свої міркування підтвердіть конкретними прикладами.

Вправа 25. I. Прочитайте вірш П. Осадчука.

Послухай, як струмок дзвенить,
як гомонить ліщина.
З тобою всюди, кожную мить
говорить Україна.
Послухай, як трава росте,
напоена дощами,
і як веде розмову степ
з тобою колосками.
Послухай, як вода шумить,
Дніпро до моря лине.
З тобою всюди, кожную мить
говорить Україна.

Й. Бокшай. Осінні дерева над озером Синевир

II. Випишіть синоніми до слова **говорить**.

III. Вивчіть за вибором чотири рядки вірша, запишіть їх із пам'яті.

IV. Розгляньте ілюстрацію. Складіть письмово твір-мініатюру «Збережемо красу рідної природи».

З великої букви пишемо

Правило	Приклади
1. Імена, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська людей	<i>Лариса Петрівна Косач, Леся Українка</i>
2. Клички свійських тварин	<i>собака Пірат, кіт Мурчик</i>
3. Астрономічні назви (офіційні і народні)	<i>Марс, Земля</i>
4. Імена міфологічних істот, божеств, казкових героїв	<i>Котигорошко, Зевс, Венера</i>
5. Географічні та топографічні назви	<i>Україна, Азія, Ужгород</i>
6. Офіційні й неофіційні назви держав, скорочені назви держав	<i>Західна Україна, Закарпаття, США</i>

7. Назви міжнародних організацій	<i>Організація Об'єднаних Націй, Товариство Миру</i>
8. Неофіційні назви міст, територій	<i>Поділля</i>
9. Перше слово в назвах свят, подій	<i>Новий рік</i>
10. Назви продуктів, виробів, марок автомобілів (у лапках)	<i>шоколад «Оленка»</i>
11. Перше слово назв інститутів, академій, музеїв тощо	<i>Ужгородський національний університет</i>
12. Назви орденів та інших відзнак	<i>медаль «За відвагу»</i>
13. Перше слово офіційних назв, творчих спілок, колективів	<i>Спілка письменників України</i>
14. Якщо у словосполученні є слова, які вже стали індивідуальними назвами установ	<i>Київський будинок учених</i>
15. Перше слово у назвах найвищих державних посад	<i>Генеральний прокурор України</i>

Вправа 26. I. Прочитайте слова і словосполучення. Усно поясніть уживання великої чи малої букви.

Микола Хвильовий, кінь Вороний, мавка, Водяник, Велика Ведмедиця, ампер, Ампер, ангел, архистратиг Михаїл, Кобзар, кобзар, Верховна Рада України, Зелені свята, медаль «За відвагу», собака Білий Бім Чорне Вухо, князь Володимир Великий, картина Іллі Юхимовича Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», земля, Земля, Кабінет Міністрів України, Коліївщина, Свято української мови, Київська набережна, київські вулиці, мис Доброї Надії, Святий Дух, Червоне море, червоний колір, Боздоський парк, мікрорайон «Боздош», байка «Бджола і Шершень».

Боздоський парк, м. Ужгород

II. Уведіть на вибір чотири слова і чотири словосполучення у речення.

III. Що ви знаєте про названих у вправі діячів літератури та мистецтва?

Розрізняйте!

Вірно – надійно; щиро (*любити вірно, вірно служити*).

Правильно – відповідно до правил; істинно; безпомилково (*правильно міркувати, правильно розв'язати задачу*).

Вправа 27. Запишіть слова, де треба, з великої букви і поясніть її вживання. Поясніть, у яких випадках деякі слова або словосполучення треба писати з великої букви, а коли – з малої. Записуючи варіанти, додайте до власної назви загальну.

(б)удинок (у)чителя, (г)олосіївський (п)арк, (к)аменяр, вулиця (я)рославів (в)ал, **(а)вгієві стайні**, річка (п)івденний (б)уг, (н)овий (р)ік, (в)ольт, **(л)ебедина пісня**, (з)апорізька (с)іч, (д)ністер, (д)есна, (п)агорб (с)лави, (г)еракл, (д)ень (з)нань, набережна (л)ейтенанта (ш)мідта, (б)іблія, (г)алактика (в)елика (м)агелланова (х)мара, (я)рослав (м)удрий, (є)вропа, (с)пілка (п)исьменників, цукерки «(в)ишня в шоколаді», (н)ью-йорк, (й)оркширський (т)ер'єр, (к)отик (м)урчик, (з)акарпаття, (к)иївщина.

Скорочені назви (абревіатури) пишуться двояко:

- з великої літери, якщо ці слова вживаються на позначення одиничних установ: *Укрнафта, Укрінформ*;
- з малої, якщо такі слова є родовими назвами: *педінститут, облрада*;
- складноскорочені назви, утворені з початкових літер, пишуться великими буквами: *ООН, СНД*;
- відмінювані слова *рагс, неп* пишуться малими літерами.

Вправа 28. I. Запишіть абревіатури словами, вставляючи велику або малу букви.

США – (С,с)получені (Ш,ш)тати (А,а)мерики. ЗНО – (З,з)овнішнє (Н,н)езалежнє (О,о)цінювання. ОАЕ – (О,о)б'єднані (А,а)рабські (Е,е)мірати. ЧС з футболу – (Ч,ч)емпіонат (С,с)віту з футболу. МОН України – (М,м)іністерство (О,о)світи та (Н,н)ауки України. НБУ – (Н,н)аціональний (Б,б)анк України. Кабмін України – (К,к)абінет (М,м)іністрів України. Рагс – (Р,р)еєстрація (А,а)ктів (Г,г)ромадянського (С,с)тану. Нацгвардія України – (Н,н)аціональна (Г,г)вардія України. СБУ – (С,с)лужба (Б,б)езпеки України. МЗС України – (М,м)іністерство (З,з)акордонних (С,с)прав України.

II. Шість словосполучень уведіть у речення.

У лапках пишемо:

1. Назви художніх, музичних та інших творів, наукових праць, газет, журналів, історичних пам'яток тощо: *новела «Я(Романтика)», кінофільм «Тіні забутих предків», писемна історична пам'ятка «Слово о полку Ігоревім».*

2. Назви аеропортів, вокзалів, станцій, портів, пристаней тощо: *аеропорт «Ужгород», станція метро «Хрещатик».*

3. Назви будинків відпочинку, пансіонатів, санаторіїв, дитячих таборів, готелів, ресторанів, кав'ярень, заводів, торговельних марок тощо: *санаторій «Сонячне Закарпаття», завод «Джейбіл», торгова марка «Наша Ряба».*

4. Назви літаків, автомобілів, тракторів та інших машин, пов'язані з найменуванням моделі, заводу, фірми, що їх виготовляють: *літак «Антей», автомобіль «Таврія», автобус «Турист».*

5. Назви виробів, продуктів, що стали фірмовими або сортовими за їх означенням: *цукерки «Пташине молоко», ковбаски «Мисливські».*

6. Назви орденів, відзнак: *медаль «За відвагу», орден «Знак Пошани» (але орден княгині Ольги, орден Держави).*

Вправа 29. Доповніть речення, добираючи по два-три (або більше) власних приклади.

1. Ми вивчали вірші Василя Симоненка «Ти знаєш, що ти – людина», ... 2. Перу Олександра Довженка належать «Щоденник», ... 3. Крім усмішки Остапа Вишні «Сом», я прочитав(ла) ще ... . 4. Я захоплююся віршами Ліни Костенко «Українське альфреско», ... 5. Цього року ми вивчили напам'ять такі вірші: «Лебеді материнства» Василя Симоненка, ... 6. На музику покладено такі вірші Андрія Малишка: «Пісня про рушник», ...

Готуємося до ЗНО

1. З великої літери треба писати лише перше слово у власній назві

- А (З,з)апорізька (С,с)іч
- Б (В,в)ерховна (Р,р)ада
- В (Ч,ч)умацький (Ш,ш)лях
- Г (А,а)ндріївський (У,у)звіз

2. З великої літери треба писати прикметник словосполучення

- А (Ш,ш)евченківська премія
- Б (Ш,ш)експірівські сонети
- В (А,а)хіллесова п'ята
- Г (Ш,ш)евченківська тематика

3. Власну назву не треба брати в лапки в рядках

- А літак Мрія
- Б озеро Синевир
- В пансіонат Південний
- Г цукерки Вечірній Київ

4. Обидві власні назви треба писати в лапках у рядку

- А готель Ужгород, річка Уж
- Б набережна Незалежності, кінофільм Тіні забутих предків
- В пилосмок Ракета, опера Тарас Бульба
- Г фірма Світоч, місто Хуст
- Д печиво Марія, дівчинка Марія

5. Орфографічну помилку (велика – мала літера) допущено в рядку

- А твори Івана Франка, місто Івано-Франківськ
- Б гоголівський гумор, шевченківські свята
- В Києво-Печерська лавра, Київський метрополітен
- Г авгієві стайні, езопівський стиль
- Д орден Ярослава Мудрого, медаль «За відвагу»

6. Правил уживання великої літери дотримано в рядку

- А Лис Микита, Леонардо да Вінчі
- Б Декан філологічного факультету, доба «Відродження»
- В стадіон Авангард, мис «Доброї Надії»
- Г допитливі Мічуріни, новітні Наполеони
- Д «Південний» вокзал, Будинок Учителя

Словник

гіпототám – viziló

ліщина – erdei mogyoró

мул, замулювання – iszap, beiszapodás

очевідний – nyilvánvaló, szemmel látható

хижáцький – itt: rabló, kizsákmányoló

§ 5. Складні випадки правопису слів з ненаголошеними голосними, чергування голосних і приголосних звуків

Вправа 30. I. Прочитайте текст.

ДЕРЕВА – НАШІ ДРУЗИ

(1–9) З дитинства не можу дивитися, як спилують дерева. Скажете, сентименти? Можливо. Але нічого в цьому світі не буває так просто. Чи не тому нинішнє покоління таке слабке, що нехтує законами любові до дерев? Замість того, аби рубати дуби, сильній половині треба частіше бувати під цими деревами, набираючись снаги. Дуб – надзвичайно енергетичне дерево, яке постійно живить людину силою. Знали козаки, чого відпочивали під міцними дубами на славній Хортиці. І не лише на Хортиці!

(10–12) Люди, які вболівають за майбутнє нашої планети, шанобливо ставляться до лісу, до кожного дерева, піклуються про нові насадження.

(13–26) Люблять дуби й на Косівщині, що в Івано-Франківській області. Тут кожен дубовий гай вважається святим місцем. Управління лісового господарства області навіть затвердило програму «Діброва», мета якої – розширення дубових лісів на Прикарпатті. Загалом же лісники планують посадити півтори тисячі гектарів лісу.

3. Шолтес. Карпати

гір – це відносно молодий вік, бо впродовж усього часу вони не перестають рости. А ми? Невже ми такі розумні й так вирости, що в нас вистачає мудрості приходити до лісу із сокирою й не думати, що буде опісля? (За Н. Дичкою).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Згадку про козаків, що набиралися сили під дубами (рядки 2–7), уведено автором передусім для того, щоб

- А ще раз нагадати про хоробрість козаків
- Б підкреслити, що дерева – джерело сили й енергії для людей і їх треба берегти
- В передати прекрасну атмосферу лісу
- Г передати відчуття захищеності серед дерев

2. Приклад того, що збереження лісу – справа загальнодержавна, зокрема справа кожного окремо взятого регіону нашої країни, відображено в рядках

- А 1–9
- Б 10–12
- В 13–26
- Г 27–34

3. Стиль тексту

- А публіцистичний
- Б конфесійний
- В художній
- Г науковий

4. Головна тема тексту –

- А необхідність збереження лісу як джерела сили та здоров'я людства
- Б державні програми збереження лісу

В розповідь про дуб як найміцніше дерево, що передає свою силу
людям
Г краса Карпатських гір

Правопис ненаголошених голосних

1. Якщо ненаголошені **е, и, о** можна перевірити наголосом, то у складах з ненаголошеними голосними пишемо ту саму літеру, що й під наголосом: *перо́ – пе́ра, носі́ти – но́шений, розу́мний – ро́зум.*

2. Якщо ненаголошені **е, и, о** не можна перевірити наголосом, то слова у таких випадках пишемо так:

– пишемо **и** в кореневих сполуках **-ри-, -ли-:** *бриніти, глитати, крилавий;*

– пишемо **е** в кореневих буквосполуках **-ере-, -еле-:** *берегти, пеленати;*

– пишемо **о** в кореневих буквосполуках **-оро-, -оло-:** *мороз, поросля, молоко, волосся.*

– ненаголошений **е** випадає при зміні слова: *вітер – вітру; витер – витру;*

– ненаголошений **е** пишемо в суфіксах **-ен-, -ен(я), -енн(я), -енк-, -еньк-, -есеньк-, -ечк-, -тель-, -ець-** і под.: *зайчєня, речєння, вихователь* тощо.

У деяких словах написання голосних не можна перевірити наголосом, тому слід запам'ятати, що:

Е пишемо у словах *керувати, левада, леміш, легенда, чекати.*

И пишемо у словах *кишеня, криниця, минулий, пиріг, цибуля, цитата.*

О пишемо у словах *крохмаль, комиш, лопата, корявий, поганій, ропя, солдат, гончар, монастир, товар, багатир* (силач) (але *багатир* (багач)).

Вправа 31. І. Прочитайте виразно вірш Л. Костенко. Яку проблему сучасності порушує в ньому поетка? Як ця поезія перегукується з поданим у праві 30 текстом?

ЛІС

В..втузяться в ґрунті гр..би.
Цвітуть ч..ремухи млосно.
Дубів з..лоті г..рби
г..рять під к..ронами сос..н.
Біліють храми б..різ.
То мудра і древня д..ржава –
вкарбований профілем ліс

в ч..рвленого сонця кружала.
 Тут кожен сам собі пан,
 ж..ве по своєму закону.
 І сонце – найвищий Коран.
 І крона – найкраща к..рона.
 Століття – лише на розгін.
 Звір'я – від мурашки до лева.
 У сосен д..ржавний гімн:
 «Ненавиджу дрова із дерева!»
 І тільки при людях, мабуть,
 д..рева тр..мтять від жаху,
 бо кращих із них пов..дуть
 ні за що ні про що на плаху.
 Каліками – тими погребують.
 Найкращих зрубають, повалять...

М. Саватюк. У лісі

Задзвонять над ними погребно
 білі дзвони конвалій.
 І гірко в нічній глуш..ні
 запалять люльки серед моху
 старі б..родаті пні –
 підданці царя Г..роха... .

II. Випишіть слова з пропущеними голосними в ненаголошених складах у три колонки: 1) де треба вставити **о**; 2) де треба вставити **е**; 3) де треба вставити **и**. Усно поясніть ваш вибір.

III. Прочитайте текст. Напишіть твір-роздум, підтверджуючи чи спростовуючи висловлену в ньому думку.

Немає кращого за ліс місця для відпочинку. Ліс – це ще й легені нашої планети. Він уберігає нас від природних катаклізмів. Але деякі люди, прагнучи особистої вигоди, не завжди замислюються над тим, якої непоправної шкоди завдають навколишньому середовищу. Лісові пожежі, повені як наслідок вирубування лісу становлять загрозу не тільки нинішньому, а й майбутнім поколінням.

Вправа 32. Запишіть слова у дві колонки: 1) з ненаголошеним **е**; 2) з ненаголошеним **и**.

Ет..мологія (походження), Д..сна, еф..ктивний, нож..ці, кал..йдоскоп, ат..льє, т..жневий, добрес..нький.

Ключ: підкресліть першу букву в кожному слові й прочитайте назву одного з віршів І. Франка.

Вправа 33. І. Перекладіть слова українською мовою і запишіть, дотримуючись орфограми «Правопис **о, е, и** в ненаголошених складах».

Szél, katona, várni, tanuló, (folyó)part, kút, zseb, kolostor, áru, patkocska, fából készült, ágyazok, fazekas, falu, könyvecske, mult, mag, vacsora, tartani, narancs, bicigli, érem, mély, feléledni (éltre kelni).

ІІ. Шість слів за вибором уведіть у речення.

Чергування голосних *і(ї) // о, е, є*

1. При словозміні іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів і в закритому складі чергується з о, е, є у відкритому:	<i>Хар-ків – Хар-ко-ва; Ки-їв – Ки-є-ва.</i>
2. У словотвірних формах:	<i>гуркіт – гуркотіти; шість – шести; поріг – порога.</i>

о // і

1. Перед подвоєнням приголосних:	<i>борода – підборіддя; ворота – підвороття.</i>
2. Пишемо і у відкритому складі у словах зі зменшено-пестливими суфіксами:	<i>нога – ніженька, коза – кізенька.</i>

е // і

1. Пишемо і у відкритому складі в дієсловах із не випадним кореневим є :	<i>тек-ти – ви-ті-кати; ле-ті-ти – політ;</i>
2. У дієсловах із суфіксом -ува(-юва-) та похідних віддієслівних іменниках на -нн(я) з наголосом на кореновому і :	<i>чекати – очікувати; чекання – очікування; викоренити – викорінювати; викоренення – викорінювання.</i>

о // а

У коренях дієслів на позначення процесу або дії: о – тривала або завершена дія; а – повторювана або багаторазова дія:	<i>клонитися – кланятися; котити – катати; гонити – ганяти; ломити – ламати.</i>
---	--

є випадний // *и*

У коренях дієслів, утворених префіксально-суфіксальним способом, випадний є чергується з и перед л, р (перед суфіксом -а-):	<i>стелю (слати) – вистилати; беру (брати) – вибирати.</i>
--	--

Після ж, ч, ш, щ, дж та й перед м'яким приголосним, а також перед складами з е та и пишемо е , а перед твердим приголосним і перед складами з а, о, у та и пишемо о :	<i>четвертий – чотири, женити – жонатий, пшеничний – пшоно. Але: щока, бджола.</i>
---	--

Голосні не чергуються

1. У буквосполученнях оро, оло, ере, еле в іменниках, окрім форм Р. в. множини жіночого та середнього родів:	<i>голос – голосу; терен – терену. Але: борода – борід, порода – порід.</i>
2. Якщо букви о, е вставні або випадні в іменниках:	<i>стілець – стільця; червень – червня.</i>
3. У буквосполученнях -ор-, -ол-, -ов-, -ер- в іменниках:	<i>вовк – вовка; шерсть – шерсті. Але: погорда – погірдний.</i>
4. У Р. в. множини віддієслівних іменників на -енн(я) :	<i>відділення – відділень; твердження – тверджень.</i>
5. У словах іншомовного, а також книжного походження:	<i>шеф – шефа, Бог – Бога.</i>
6. У словотвірних частинах -воз-, -вод-, -роб-, -лов-, -нос- :	<i>хлібороб – хлібороба; екскурсовод – екскурсовода.</i>

Вправа 34. І. Прочитайте слова, написання яких в українській мові слід запам'ятати. Запишіть їх в алфавітному порядку, ставлячи наголоси.

Богатир (*сильна людина*), багатир (*багата, заможна людина*), качан (*капусти*), казан, калач, халат, хазяїн, солдат, отаман, гончар, поганий, козак, гарячий, корявий.

ІІ. Усно перекладіть угорською, за необхідності звертаючись до українсько-угорського словника. Назвіть слова, близькі за звучанням в угорській мові.

Вправа 35. І. Оберіть варіант. Запишіть у колонку слова першого абзацу. Щоб перевірити правильність написання цих слів, доберіть до них споріднені з другого абзацу. Підкресліть голосні, що чергуються в коренях.

І варіант. 1. Щітка, щічка, шість, кільце, гірський, кішка, мітла, стукіт, регіт, ніченька, ніж, піч.

2. Шостий, гора, стукотіти, на печі, щетина, щока, котик, уночі, реготати, коло, мести, ніжик.

ІІ варіант. 1. Босоніж, доріженька, ріжок, пиріжок, щілина, кіштява, кістлявий, дохідний, похідний, приліг, політ, рідний.

2. Роги, родина, боса нога, полетіти, лежати, хода, доходи, кості, коштити, ущелина, пироги, дорога.

ІІІ. З трьома парами слів складіть речення.

Вправа 36. Прочитайте слова. Змініть їх так, щоб у них відбулося чергування голосних, і запишіть. Підкресліть приголосні, після яких вони стоять. Із трьома парами слів складіть речення.

Чекати, меншість, вартість, сім, бджола, джміль, робота, творчість, шептати, свіжість, чіпляти, струмись.

Вправа 37. Із запропонованими географічними назвами складіть речення, вживши кожне з них у формі непрямого відмінка. Усно поясніть чергування голосних.

Львів, Харків, Київ, Чернігів, Тернопіль, Канів.

Вправа 38. Прочитайте вірш Любові Забашти. Випишіть виділені курсивом слова, вставляючи необхідні голосні. Доберіть до кожного з них споріднені слова або форму слова, щоб відбулося чергування голосних.

БЕР..ЗОНЬКА

Бер..зонько, бер..зонько,
ти, мавко лісова,
зелені твої *к..ски*
Вітрисько розвіва.
Стоїш ти при *дор..зі*
у травах і кущах,
і білі твої *н..ги*
все миєш на дощах.
Прошу вас, *із бер..зи*
ви *с..ку* не точить,
ви краще їй сестричку
зелену посадить.
Ви краще їй шпаківню
поставте на гілках,
щоб *прил..тав* до неї
друг лісу, добрий птах!

3. Береза. Берези взимку

Орфограма. Чергування приголосних при словотворенні (г//ж//з; к//ч//ц; х//ш//с). **Винятки:** бангкокський, баскський, даккський, казахський, ла-маниський, меккський, тюркський, цюрихський.

Вправа 39. Перепишіть, уставляючи пропущені букви відповідно до правил чергування приголосних.

1. Горох – у горо..і, горо..ина.
2. Рух – у ру..і, ру..ити.
3. Сонце – соня..ник, соня..ний.
4. Книга – у кни..і, кни..ний.
4. Рука – на ру..і, ру..ний.
5. Дорога – при доро..і, подоро..увати.
6. Поріг – на поро..і, порі..ок.
7. Наталка – Натал..і, Натал..ин.
8. Марійка – Марій..ин, на Марій..і.

Вправа 40. Утворіть від іменників прикметники, застосовуючи орфограму «Чергування приголосних при словотворенні». Зауважте, у яких словах не відбувається чергування.

Рига, Ужгород, Мекка, Гадяч, Одеса, Дрогобич, Париж, таджик, чех, киргиз, українець, француз, калмик, казах, німець, козак, ткач, солдат, викладач, журналіст, студент.

Інші випадки чергування приголосних

У коренях дієслів, у яких твірна основа закінчується на губний б, п, в, м, ф	б//бл; п//пл; м//мл; ф//фл; в//вл	<i>робити – роблю; ловити – ловлю; спати – сплю; громити – громлю; графити – графлю.</i>
Твірна основа закінчується на т або д : а) у дієсловах б) в інших частинах мови	д//ж; т//ч; д//дж; ст//щ; зд//ждж т//ч,с; д//ж,с	<i>їздити – їжджу; сидіти – сиджу; мастити – мащу; летіти – лечу; посвята – посвячення; цвіт – цвісти; городити – огорожа; ненавидіти – ненависний.</i>
При словотворенні за збігу приголосних	-шк-, -ск-//щ -т-// -ськ-, -цьк- -ськ-//-щ-; -ськ-// чч-	<i>дошка – дощаний; віск – вощаний; місто – міський; сотня – соцький; київський – Київщина; німецький – Німеччина; Збараж – Збаражчина.</i>

Вправа 41. Усно змініть слова так, щоб у них відбулося чергування приголосних.

Книга, носити, любити, довго, хлопець, молодець, Вінниця, словак, бібліотека, просити, сказати, друг, юнак, погодитися.

Вправа 42. Спишіть, вставляючи пропущені букви. Знайдіть і поясніть усі випадки чергування приголосних.

1. Вітер (колихати – 3-тя особа однини) билину, сонце в (росинка – М. в. однини) сія, верби в воді по коліна. Це Батьківщина моя! (В. Сосюра). 2. Я (посадити – 1-ша особа однини) при хаті ружі, троянди і півонії (Т. Масенко). 3. І (полетіти – 1-ша особа однини) за летом соколів, і далеч (перемогти – 1-ша особа однини)... (Т. Масенко). 4. Мені (дорогий – проста форма вищого ступеня) слів співочих, що ніби (мовити – 3-тя особа множини) для віків, теплінь (око – Р. в. множини) ясних, жі-

ночих (Т. Масенко). 5. Неначе з неба ллється чаруюча мелодія, неначе літня хвиля (лоскотати – 3-тя особа однини) тепле тіло (І. Печуй-Левіцький).

Готуємося до ЗНО

1. Літеру **е** на місці пропущеної треба писати в усіх словах рядка

- А сп..нити, м..сти, ст..блина
- Б м..дівник, м..даль, познач..ний
- В сп..нний, мар..во, м..реживо
- Г ч..решня, кр..латий, с..лянський

2. Літеру **и** на місці пропущеної треба писати в усіх словах рядка

- А к..шеня, К..тай, к..п'яток
- Б тр..вога, обл..денілий, п..ріг
- В л..гкий, тр..мтіти, потр..вожити
- Г с..діти, к..рувати, к..рівник

3. Не порушено правописних норм у рядку

- А казаський, мексський, нью-йоркський
- Б у книзі, при дорозі, у серці
- В на носі, у вухі, вушний
- Г Наталкин, Наталка, з Наталкою
- Д Марійка, на Марійці, Марійчин

4. Порушено правописну норму в рядку

- А севкруха, севкрушин, на севкрусі
- Б сидіти, сиджу, саджанці
- В вік, вічний, навіки
- Г носити, носю, ношений

5. Прочитайте речення.

Вони теж сп(1)нялись у тій туманній дал(2)чині, де непомітно зникала річка, н(3)мов обрій становив останню м(4)жу його прагн(5)нь (В. Підмогильний).

Літеру **и** треба писати замість цифри

- А 1   Б 2   В 3   Г 4   Д 5

6. Прочитайте речення.

І не м(1)нає, не м(2)нає!
І вже, напевно, не м(3)не.
Тр(4)вога душу розп(5)нає,
А що, як любиш не м(6)не?

Л. Костенко

Літеру **е** треба писати замість цифри

- А 1   Б 2   В 3   Г 4   Д 5   Е 6

Словник

Катаклізм – руйнівний переворот; катастрофа.
Сентименти – надмірна чутливість до якоїсь події, проблеми.
снага – fizikai erő, energia   попá – nagyon sós oldat

§ 6. Складні випадки правопису слів. Основні орфографічні норми

Вправа 43. І. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Скажіть, чи уявляєте ви, наскільки серйозні проблеми для природи та екології створює сама людина. Обговоріть цю проблему в класі.

ЯК ЗБЕРЕГТИ ПРИРОДУ В СТАНІ, ПРИДАТНОМУ ДЛЯ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

Наш дім, Земля, – невеличка планета в безкінечному просторі. Щоб підтримувати помешкання в чистоті та зберегти від ушкоджень, ми маємо докласти чимало зусиль, утім, виходить поки що навпаки.

На Землі змінюється клімат, і причиною цього, значною мірою, є діяльність людини. Це визнали дві з половиною тисячі науковців з усього світу, що працюють у Міжурядовій комісії зі зміни клімату. Щоб запобігти природним катаклізмам, учені наголошують: світ має зменшити підвищення температури повітря на планеті на два градуси за Цельсієм, а також обмежити викиди парникових газів в атмосферу.

За останні сто років людина збільшила викиди газів на 30 %. Це означає, що на Землі щороку зростає кількість оксидів вуглецю, сірки, азоту, вуглеводню. Як наслідок в атмосфері виникає смог. Так називають забруднене хімією повітря. Це одна з найбільших проблем цивілізації.

За словами експертів, збільшення парникових викидів загрожує економічними проблемами: зменшенням кількості води на Землі (багато територій взагалі можуть стати пустелями), зникненням як галузі сільського господарства.

Щоб досягти балансу газів, кажуть науковці, до 2050 року викиди у світі треба скоротити щонайменше наполовину, порівняно з рівнем 1990 року. Таку мету ставлять перед собою учасники Кіотського протоколу – це міжнародна угода зі зміни клімату, до якої приєдналося 186 країн.

Щоб вилікувати планету від газів, учені радять зменшувати обсяги виробництва, вкладати кошти в наукові дослідження та розробки екологічних товарів, раціональніше використовувати тепло та енергію.

Слід зазначити, що на чистоту повітря впливають не лише підприємства, а й кожна людина зокрема. Автомобіль, заправ-

лений бензином, щороку викидає в атмосферу близько тонни шкідливих газів. Отож водії переходять на альтернативні види палива, забезпечують свої автівки екологічно чистими двигунами.

Крім охорони повітря, екологи вважають пріоритетами у своїй галузі очищення води, раціональне використання землі та мінеральних ресурсів у світі, збереження заповідників, утилізацію та переробку відходів (За Я. Матвійчук).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Про яку екологічну небезпеку попереджає авторка статті?
2. Чим загрожує людству збільшення парникових викидів?
3. Які заходи сприяють збереженню чистоти повітря?

III. На основі тексту та власного досвіду напишіть твір (10–15 речень) «Збережімо довкілля разом!».

Подвоєння літер

Подвоєні літери позначають або подовжений м'який приголосний, або збіг однакових приголосних.

Збіг однакових приголосних

Випадки збігу приголосних	Приклади
на межі префікса й кореня на межі кореня й суфікса на межі двох суфіксів на межі частин складноскорочених слів на межі основи дієслова минулого часу на -с і постфікса -ся ; у прикметникових наголошених суфіксах -єнн- , -янн- (-янн-) зі значенням підсилення, збільшення ознаки, можливості чи неможливості дії; у прикметниках на -нн(ий) старослов'янського походження та іменниках і прислівниках, утворених від них; у словах <i>бовван</i> , <i>Ганна</i> , <i>ляний</i> , <i>овва</i> , <i>ссати</i> та похідних	<i>віддерти</i> , <i>роззутися</i> <i>буденний</i> , <i>сонний</i> <i>щоденник</i> , <i>іменний</i> <i>спорттовари</i> <i>розрісся</i> , <i>понісся</i> <i>числєнний</i> , <i>старанний</i> , <i>нескінченний</i> , <i>невблаганний</i> <i>благословенний</i> , <i>благословення</i> , <i>священний</i> (<i>але священник</i>) <i>Ганнуся</i> , <i>бовваніти</i> , <i>сsaveць</i>

У прикметниках, утворених від іменників за допомогою суфіксів **-ан(-ян-)**, **-ин-**, **-їн-**, літеру **н** не подвоюємо: *скло – скляний*, *соловей – солов'їний*, *орел – орлиний*, *гречка – гречаний*.

Не подвоюємо **н** у дієприкметниках (*написаний*, *зношений*) і в прикметниках, утворених з відповідних дієприкметників (*наречений*, *печений*), а також у прикметнику *довгожданий*.

Розрізняйте!

Здійснений, нескáзаний, нездóланий тощо – дієприкметники; **здійснénний, несказáнний, нездолáнний** – прикметники.

Вправа 44. Прочитайте перші два слова кожного рядка. Поясніть, на межі яких частин слова відбувається подвоєння приголосних. Усно доповніть кожен рядок своїми прикладами (не менше п'яти).

Старовинний, годинник, ...
Роззброїти, беззахисний, ...
Військкомат, юннат, ...
Неоцінénний, нездійснénний, ...
Бездогáнний, нездолáнний, ...

Вправа 45. I. З'єднайте слова першого і другого абзаців відповідно до їх тлумачення. Запишіть їх парами. Поясніть правопис українських слів.

Sokoldalú, odaadó, eltávolodik, bevezet, szerencsétlen, udvariaság, visszaad, áldott, juraegyesség, lehozakodik, mamlasz, rémes.

Багатосторонній, безталанний, благословенний, ввічливість, вводити, віддати, віддалятися, відданий, возз'єднання, роззуватися, роззява, страшенний.

II. Уведіть шість українських слів за вибором у речення.

Подовження м'яких приголосних

Подовжуються м'які приголосні **д, т, з, с, ц, л, н** і пом'якшені **ж, ч, ш** у позиції між голосними звуками.

Випадки подовження м'яких приголосних	Приклади
в іменниках середнього роду II відміни на -я	<i>знання, рішення, колосся</i>
у деяких іменниках чоловічого та жіночого роду I відміни на -я	<i>суддя, Ілля, стаття, але статей</i>
в орудному відмінку іменників жіночого роду III відміни перед -ю	<i>тінню, зустріччю, маззю</i>
у формах теперішнього часу дієслова лити (литися) та похідних словах	<i>ллю, ллеться, виллеш</i>
у деяких прислівниках	<i>зрання, спросоння, по-підвіконню, попідтинню, навмання</i>

Вправа 46. Утворіть від іменників форму орудного відмінка й запишіть, поясніть їх правопис.

Сіль, безмежжя, розкіш, радість, кров, мудрість, тінь, піч, честь, мазь, річ, міль, обійстя, сіножать, Січ, віддаль, коливання, страждання, деталь, верф, ясність, медаль, матір.

Вправа 47. I. Від поданих слів утворіть споріднені слова з подвоєнням чи подовженням приголосних і запишіть. Усно поясніть правопис утворених слів.

Глибина, земля, віти, гілка, зелень, кінь, луна, година, сидіти, вікно, зброя, зуб.

II. З чотирма новоствореними словами складіть речення.

Вправа 48. Утворіть від дієслів іменники. Складіть невелику розповідь «Один день мого шкільного життя», використовуючи новостворені слова.

Пояснювати, слухати, читати, запитати, знати, навчати, змагатися, здійснювати, утворювати, розуміти, сидіти, написати.

Вправа 49. I. Спишіть текст, уставляючи, де треба, пропущені букви. Поясніть правопис цих слів.

ПРО ЩО МРІЄ ДУБ

Плечистий дуб сам-один стоїть на узліссі. Руки-гілки ніби огортають стовбур, від якого так і віє міццю. Про що замислився дуб? Може, зажурений самотністю? Може, скучив за сонячним промінням? І навіть спросоння з нетерпінням чекаєш кожне його вранішнє вітання?

Але осіннє сонце не поспішає зігрівати його своїм теплом. І листя опадає на землю жовті листочки, ніби сліди.

II. Пофантазуйте, про що ще може мріяти дуб, як його розрадити.

Спрощення в групах приголосних

Спрощення відбувається у вимові й позначається на письмі в групах приголосних: **здн – зн** (виїзд – виїзний); **ждн – жн** (тиждень – тижневий); **стн – сн** (користь – корисний); **стл – сл** (щастя – щасливий); **слн – сл** (мисль – умисний); **рдц – рц** (сердечний – серцевий); **рнц – нц** (чернець – ченці); **зкн – зн** (бризки – бризнути); **скн – сн** (блиск – блиснути).

Винятки: вискнуту, випускний, тоскно, скнара, скніти.

Спрощення *не* позначаємо на письмі

у деяких словах	<i>зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хворостняк, шістнадцять</i> і похідних
у прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження на -ст-	<i>форпост – форпостний, контраст – контрастний</i>
у групах приголосних стц, стч, стськ, нстськ, нтств	<i>кістці, невістчин, туристський, гігантський, студентство</i>

У словах *невістці, шістдесят* і подібних спрощення не позначаємо на письмі, але воно відбувається у вимові.

Вправа 50. Уставте, де треба, пропущені букви **т, д, к**. Слова запишіть у дві колонки: 1) ті, у які не вставляли букв; 2) у які вставили пропущені букви.

Автовлас..ник, якіс..ний, блис..нути, осві..дчився, хвас..ливий, форпос..ний, щас..ливий, улес..ливий, аген..ство, контрас..ний, напас..ник, їж..жу (від *їздити*), учас..ник, вартіс..ний, ус..ний, випус..ний, стис..нути, совіс..ний, статис..ці (від *статистка*), студен..ство, очис..ний, скис..нути, буревіс..ник, п'я..десят.

Ключ: у кожному слові підкресліть другу від початку букву. З цих букв складеться кінцівка вислову В. Сухомлинського «*Дорожить людина тим, у що вона щиро ...*».

Вправа 51. Утворіть від іменників прикметники і поясніть їх правопис.

Баласт, виїзд, честь, область, корисливість, щиросердність, рідкість, гігант, захист, якість, тиждень, очищення, злість, форпост, совість, безкомпромісність, ненависть, власність, окупант, цілість, хвастливість, користь, кістлявість.

Вправа 52. I. З наведених словосполучень утворіть такі, щоб в одному зі слів словосполучення відбулося спрощення приголосних.

Поїзд із великою швидкістю, радість зустрічі, квиток для проїзду, семінар в області, улесливість співрозмовника, пляма від масла, наміри з користі, навантаження на тиждень, підхід особистості, коні для виїзду, усміхається від щастя, допомога без користі для себе.

II. Шість утворених словосполучень уведіть у речення.

Написання слів іншомовного походження

Пишемо ї:

після літер на позначення голосних	<i>мозаїка, круїз, Енеїда</i> (але у складних словах, де перша частина закінчується на голосний, на початку другої пишемо і): <i>доісторичний, давньоіндійський</i>
------------------------------------	--

Пишемо у:

у словах, запозичених із французької мови, після літер на позначення шиплячих ш, ж та у словах <i>парфуми, парфумерія</i>	<i>журі, парашут, Жуль</i>
--	----------------------------

Вправа 53. Пригадайте правила написання літер **и, і** в іншомовних словах. Запишіть слова, розподіливши їх на три групи: 1) у яких пишемо букву **и**; 2) у яких пишемо букву **і**; 3) у яких пишемо букву **ї**.

Сп..скоп, Ка..р, мат..ола, бенеф..с, Т..бет, Га..ті, в..заж, д..агноз, к..парис, коеф..цієнт, жур.., ф..ніш, моза..ка, мак..аж, акс..ома, маркет..нг, нумізмат..ка, тр..умф, юр..дичний, р..тор..ка, кру..з, д..якон.

Вправа 54. І. Спишіть текст, вибираючи в словах іншомовного походження необхідну букву.

СТАТУЯ СВОБОДИ

Г(і,и)гантська статуя Свободи більш як сто років височить над нью-йоркським портом. (І,и)дея спорудити цей гранд(і,и)-озний монумент належить французькому скульптору Бартольд(і,и). Колись його зачарували мовчазно-загадкові стародавні сф(і,и)нкси, п(і,и)раміди, храми Єг(і,и)пту. М(і,и)тець вирішив спорудити монумент удвічі більший за сф(і,и)нка. Статуя мала с(і,и)мволізувати прихід західної ц(і,и)-в(і,и)лізації для Єг(і,и)пту. Вже й місце знайшлося для спорудження. Біля входу в Суецький канал. Та надто багато коштів вимагала справа.

А в Сполучених Штатах проект був підтриманий. Саме тут і постало це диво. Як величезне прагнення людства. Як мрія. Боротьбі за свободу ще довго тривати на всіх конт(і,и)нентах (*Із журналу*).

М. Колодко.
Статуя Свободи,
м. Ужгород

II. Опишіть міні-скульптуру в Ужгороді за фотоілюстрацією.

III. Поцікавтеся історією створення цієї міні-скульптури і зробіть невелике повідомлення.

Подвоєння літер на позначення приголосних

Подвоєння відбувається:

у власних назвах і словах, похідних від них	<i>Андорра – андорський</i>
за збігу однакових приголосних на межі префікса й кореня, якщо в мові вживається паралельне непрефіксальне слово	<i>імміграція (від міграція), сюрреалізм (від реалізм). Але: анотація, конотація</i>
в окремих словах, які треба запам'ятати	<i>алло, аннали, білль, бонна, брутто, булла, ванна, вілла, дурра, мадонна, манна, мірра, мотто, мулла, нетто, панна, пенні, тонна, панно</i>

У загальних назвах іношомовного походження приголосні не подвоюються: *бароко, сума, шосе, ват* (але *Ватт*), *фін, комісія*.

Вправа 55. I. Установіть відповідність між словами та їх значеннями.

Слово	Значення
1) аннали	А мусульманський священик
2) бонна	Б ароматична смола
3) брутто	В рослина
4) мотто	Г грамота Папи Римського
5) білль	Д вага товару без упаковки
6) булла	Е вага товару з упаковкою
7) мулла	Є нянька
8) дурра	Ж літопис
9) мірра	З дотепний вислів, епіграф
10) нетто	И законопроект

II. Запишіть з трьома іношомовними словами речення.

Вправа 56. Перекладіть і запишіть слова українською мовою.

Asszisztens, antenna, kollekcio, Hollandia, finn, terasz, Tallinn, marokkoi, budhista, kád, pizza, operett, spagetti, okkupacio, madonna, annotacio, villa(nyaryló), intellektus, Kalkutta, kisasszony.

М'який знак пишемо після *д, т, з, с, л, н*

перед <i>я, ю, є, ї, йо</i>	<i>ательє, мільярд, мільйон, консьєржка</i>
-----------------------------	---

відповідно до вимови після л перед літерами на позначення приголосних	<i>альтруїст, фільм</i> (але <i>залп</i>)
відповідно до вимови в кінці слів	<i>магістраль, каніфоль</i> (але <i>бал, шприц</i>)

М'який знак *не* пишемо перед **я, ю**, коли вони позначають сполучення м'якого або пом'якшеного приголосного з **а, у**: *тюль, нюанс, резюме*.

Апостроф пишемо перед **я, ю, є, ї**

після б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, г, к, х, р	<i>інтерв'ю, дистриб'ютор, миш'як, Женев'єва</i>
після кінцевого приголосного префікса	<i>ін'єкція, ад'ютант, кон'юнктура</i>

Апостроф *не* пишемо

перед йо	<i>серйозний, курйоз</i>
коли я, ю позначають пом'якшення попереднього приголосного	<i>манікюр, бюро, бюджет, пюре, бязь</i>

Апостроф пишемо після початкового **д, о** у прізвищах *Жанна д'Арк, д'Артаньян, О'Генрі* тощо.

Вправа 57. Запишіть слова в алфавітному порядку, поставте на місці крапок, де потрібно, м'який знак або апостроф.

Бар..ер, ател..є, тр..юк, н..юанс, дос..є, Н..ютон, вар..єте, б..юлетень, б..юджет, емул..сія, ностал..гія, офтал..молог, кап..юшон, б..юст, конференс..є, ридик..юль, об..єктив, куп..юра, ін..єкція, п..юпітр, кал..ян.

Вправа 58. І. Прочитайте текст. До якого стилю він відноситься?

Орфографія – розділ мовознавства, що встановлює й вивчає правила передачі звукового мовлення на письмі. Орфографія визначає, які слова писати разом, окремо або через дефіс, з великої чи з малої букви, як писати префікси й суфікси, окремі букви в коренях та інших частинах слова.

Орфографія будь-якої мови має відповідати трьом основним вимогам: **бути єдиною, постійною, практичною**.

Як кожний розділ мовознавства, орфографія оперує певними термінами. Такими є орфограма, орфографічне правило, орфографічні норми, принцип орфографії.

Орфограма – це написання, яке відповідає правилам орфографії.

Орфографічне правило – це коротка чітка рекомендація для певного написання як зразкового.

Сукупність орфографічних правил, що забезпечує єдність передачі усного мовлення в писемній формі, називається орфографічними нормами.

Принцип правопису – це те, що лежить в основі певної групи, певного виду написань (*studepedia.org.index./pl*).

II. Сформулюйте орфограми, подані в цьому параграфі, розкажіть орфографічні правила.

Готуємося до ЗНО

- 1. У формі родового відмінка множини не подвоюються літери в обох іменниках усіх рядків, окрім**
  - А суддя, відкриття
  - Б запитання, весілля
  - В століття, поняття
  - Г щеплення, стаття
  - Д узвишшя, коливання
- 2. Спрощення в групі приголосних треба позначати на письмі в усіх словах рядка**
  - А артис..чин, шіс..надцять, чес..ний
  - Б радіс..ний, хвас..ливий, страс..ний
  - В особистіс..ний, реміс..ник, почес..ний
  - Г заздріс..ний, ненавис..не, аванпост..ний
  - Д хрес..ний, кіс..лявий, пес..ливий
- 3. Літеру *и* на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка**
  - А дез..нфекція, С..рія, в..мпел
  - Б р..туал, ..дея, Бр..танія
  - В б..нт, Ваш..нгтон, п..церія
  - Г кос..нус, в..тамін, жур..
  - Д к..парис, Аркт..ка, К..тай
- 4. Подвоснення літер на місці пропуску відбувається в усіх словах рядка**
  - А кас..а, лібрет..о, Ніц..а
  - Б профе..сор, ап..еляція, нет..о
  - В віл..а, От..ава, і..міграція
  - Г пен..і, дол..ар, шас..і
  - Д тон..а, бул..а, інтел..ект
- 5. Апостроф на місці пропуску треба ставити в усіх словах рядка**
  - А В..етнам, п..юре, Д..Артаньян
  - Б п..еса, інтер..ер, кеш..ю
  - В б..юро, манік..юр, об..ект
  - Г прем..ера, Барб..юс, бар..ер
  - Д Олів..е, грав..юра, П..ємонт
- 6. М'який знак на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка**
  - А рез..ме, ател..е, Джул..етта
  - Б модел..ер, дос..е, Мол..ер

В гіл..йотина, р..юш, кур..йоз
Г кр..юшон, бул..йон, павіл..йон
Д бракон..ер, куп..ра, сен..йор

Словник

Скніти – ставати фізично слабким, втрачати сили.
Сфінкс – у стародавньому Єгипті кам'яна фігура лежачого лева з головою людини, що уособлювала владу фараона.

верф – hajógyár, dokk

вікиди – itt: szennyezés

обійстя – major

скнара – fősvény, fukar, zsugori

тоскно – bánatos valaki

форпбст – előrs

§ 7. Розвиток мовлення. Складання відгуку на статтю про екологічну ситуацію в рідному краї. Дискусія за прослуханими відгуками

Вправа 59. I. Прочитайте статтю.

ЕКОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ У ЗАКАРПАТТІ

У Закарпатті, як і в усьому світі, дедалі більшої актуальності набувають екологічні проблеми.

Але всі великі проблеми починаються з маленьких, на перший погляд, дій і вчинків. Дивуєшся, коли бачиш, як люди на власному подвір'ї спалюють непотріб із пластику, вдихаючи разом зі своїми дітьми найотруйнішу речовину у світі – діоксин. Чи коли на узбіччях автомобільних доріг випасають корів, а потім п'ють молоко від них. Забруднену траву потрібно викошувати та утилізувати у спеціально відведених місцях, а не згодовувати худобі. Це свідчення недостатності екологічних знань і нерозуміння шкоди, якої завдають необдумані вчинки.

Проблемними в Закарпатті є також питання вирубування лісів, ерозії сільськогосподарських угідь, утилізація сміття, будівництво очисних споруд і багато інших, великих і малих, що псуєть довкілля й отруюють нам життя.

На жаль, більшість людей вважають, що садіння дерев, спорудження очисних споруд і подібне і є екологією. Ні. Це лише дія, вчинок, факт. Екологічного змісту вони набувають тоді, коли певні знання об'єднують ці дії у систему. Необхідність системних дій пов'язана з тим, що кожна з них окремо додає чи забирає щось в одному місці, а це спричиняє зворотний процес в іншому, тобто кожна дія передбачає протидію. Урешті-решт постає проблема «великої гойдалки»: коли ми в одному місці перетворюємо пустелю на квітучий сад, а в іншому, навпаки, квітучий сад – на пустелю. Дії, не узгоджені між собою, не укладені в певну систему, не можуть бути збалансованими.

Володимир Вернадський

І ліки від цієї хвороби такі: треба навчити людей мислити глобально і тільки після цього діяти локально, тобто пов'язати їхнє мислення з тим, що В. Вернадський називав «науковою думкою як планетним явищем», або, інакше кажучи, екологічним мисленням, утіленим в екологічному знанні.

Отже, першим і найважливішим стратегічним завданням екологічної освіти і виховання слід вважати формування гуманного ставлення до всього живого.

Друге стратегічне завдання – пізнання природи, існування якої не залежить від людської свідомості (За О. Канюк).

II. Поділіться з однокласниками та однокласницями своїми міркуваннями щодо порушеної у статті проблеми. Чи погоджуєтеся ви з автором?

III. Які кроки в повсякденному житті робите ви з метою збереження екології навколишнього середовища?

IV. Напишіть відгук на статтю, керуючись поданим нижче матеріалом.

Відгук – викладена в періодичному виданні або виголошена через радіомовлення чи телебачення оцінка літературно-мистецького твору. Надходження до редакції відгуків – один із сигналів зворотного зв'язку, який свідчить про інтерес читачів до порушуваних проблем.

Для написання відгуку в публіцистичному стилі варто дотримуватися точності, послідовності викладення думок, логічності, а також виразності, емоційного забарвлення. Відгук нагадує відкритий ліричний лист. Його тон – щирий і дружній. Обов'язковими є стриманість, тактовність. Як кожен газетний жанр, відгук повинен бути стислим. Важливе значення має заголовок, у якому відбито тему та основну думку (З довідника).

Як працювати над відгуком

1. Уважно прочитайте статтю.
2. Визначте адресата й мету спілкування.
3. Доберіть форму відгуку: лист, повідомлення, стаття до періодичного видання, виступ під час дискусії тощо.
4. Визначте стиль і тип мовлення.
5. Доберіть цікавий та образний заголовок.
6. Обґрунтуйте свою думку, доберіть переконливі приклади.

7. Дбайте про мовленнєве оформлення відгуку. Уживайте лише ті мовні засоби, які характерні для обраного стилю й жанру мовлення.

8. Дотримуйтеся вимог до мовлення та культури спілкування.

Вправа 60. Запишіть вирази, які можуть використовуватися у відгуку публіцистичного стилю. Доповніть цей перелік.

Стаття є дуже актуальною ...; особливо цікаво ...; висвітлює проблеми; особливо вдало ...; не зовсім переконливо; аргументи підібрані вдало; не зовсім переконливі аргументи ...; слід було б ще додати ...; на мій погляд ...; на мою думку ...; у статті порушена така важлива проблема ... .

Вправа 61. Послугуючись рекомендаціями, складіть відгук на статтю для усного журналу на урок біології або заняття гуртка екології.

Вправа 62. Підготуйтеся до дискусії на тему «Екологічна ситуація в нашому краї. Чим ми, школярі, можемо сприяти поліпшенню екології?». При підготовці до дискусії користуйтеся поданими нижче порадами, а також зберіть інформацію про школярів, які своїми альтернативними винаходами сприяють збереженню навколишнього середовища (наприклад, про обґрунтування можливості виготовлення паперу з опалого листя тощо).

Дискусія – публічне обговорення певного суперечливого питання чи проблеми.

Мета кожного учасника дискусії – переконати інших, що його підхід до рішення проблеми є правильний.

Організація дискусії має три основні етапи:

1. **Підготовчий**, який передбачає такі завдання:

- сформулювати тему дискусії;
- визначити основні питання, які обговорюватимуться;
- підготувати основну літературу з проблеми, яка виноситься на обговорення;
- визначити місце та час проведення дискусії.

2. **Основний**, який передбачає обговорення питань, внесених до порядку денного. Якщо в процесі обговорення або ж осмислення деяких моментів дискусії виникає невеличка пауза, то головуючому не рекомендується її переривати, даючи можливість учасникам дискусії поміркувати, оскільки це може сприяти новому повороту дискусії.

3. Заключний етап – це підбиття підсумків. Як правило, це робить ведучий – головуючий, проте цю справу можна доручити одному зі спеціалістів – учасників дискусії.

За нормами етикету дискусія не повинна тривати більше трьох годин, оскільки зловживання часом призводить до втоми учасників дискусії, до їхнього роздратування й неприйняття ними всього, що відбувається довкола.

Правила ведення дискусії

1. Чітко визначте свою точку зору й аргументи до неї.
2. Вступаючи в дискусію, не починайте її з тих питань, за якими ваша думка не збігається з думкою вашого опонента.
3. Використайте метод Сократа, який полягає в тому, що ви ділите свою думку на маленькі частинки й кожен пропонуєте у формі запитання.
4. Наводячи аргументи, краще розпочинати з більш вагомих і такими ж завершувати.
5. Пам'ятайте про психологічний закон пам'яті (забування) Г. Еббінгауза, згідно з яким найбільше запам'ятовуються початок і кінець виступу.
6. Уникайте категоричності, особливо якщо заперечуєте.
7. Умійте почути й зрозуміти опонента.
8. Не перебивайте свого співрозмовника.
9. Волійте не перемогти, а знайти істину.
10. Майте мужність визнати свою неправоту і просити критичного обговорення питання.

Словник

воліти – kíván
ерозія – erózió

непóтріб – limlom, kacat
утилізувати – hasznosít

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

§ 8. Лексичне значення слова. Типи лексичних значень

Вправа 63. І. Прочитайте текст.

ХАТО МОЯ, РІДНА ХАТО!

(1–3) Хато моя, рідна батьківська хато! Ти впливаєш із туманної далечі минулих літ і стоїш переді мною білим видовом, немов хмарина серед буйного цвітіння вишень.

(4–5) Яким теплом і лагідним родинним затишком, якою добротою й материнською ласкою віє від тебе, рідна хато!

(6–14) Перші спогади про хату – немов рожевий досвіток дитинства. Біля стелі в тебе над головою, під дубовим тесаним сволоком – засохлі польові квіти. До сволока на даху прикріплена мотузочками вербова колиска. Мати наспівує колискову пісню про котика-вуркотика...

(15–25) З батьківської хати розпочиналося пізнання світу. Білі стіни, біла стеля – неначе виткані з маминого полотна. Сонячне сніп'я лилося через вікна, і від того на вікнах вигравали розгаптовані квітами рушники, розпростерли крила, немов півники, кували голубі зозулі, воркували сизі горлиці. Червоні кетяги калини аж горіли в дозрілій пишноті. Золотисті китички хмелю звисали з рушників до самого столу й пахли хлібом. А може, то йшов дух від паляниць, які спекла мама на капустаному листі й поклала на столі, накривши білою скатертиною...

(26) Хато моя, рідна батьківська хато!

(27–33) Усім найкращим, що є в моїй душі, завдячую тобі. Ти навчила мене змалку поважати старших, шанувати батька й матір, бути терплячим, чесним і роботящим. Рідна хато моя! Давно пішов я від рідного батьківського порога. Та де б я не був, під якими високими дахами не жив, ніколи не забуду твоєї стріхи, твоєї чистої стелі. Бо хіба може порядний син забути свою матір, свій рідний дім, у якому вперше глянув на світ!

(34) Будь благословенна, хато моя! (За І. Цюпою).

II. Виконайте завдання.

1. Живою істотою (1–3) для автора є

- А спогади про минуле
- Б родинний затишок
- В материнська ласка
- Г рідна хата

2. Білим видом минулих літ (1–3) для автора є

- А рідна хата
- Б материнська ласка
- В родинний затишок
- Г спогади про минуле

3. Із пшеничними снопами (сніп'ям, 15–25) в тексті порівнюється

- А мамина паляниця
- Б сонячне проміння
- В золотиста китичка хмелю
- Г візерунок на рушнику

4. Авторіві про дитинство найдужче нагадує

- А дубовий тесаний сволок
- Б польові квіти над сволоком
- В мамина колискова
- Г рожеві світанки

5. Основна думка тексту висловлена в рядках

- А (1–3)   Б (6–14)   В (15–25)   Г (27–33)

6. Стиль тексту

- А художній
- Б публіцистичний
- В розмовно-побутовий
- Г конфесійний

Усі слова, які вживаються в мові, становлять її **словникової склад**, або **лексику**.

Лексикологія – це мовознавча наука, яка вивчає словникової склад мови.

Лексичне значення слова – це те, що слово означає, це зміст, вкладений у нього народом, творцем певної мови.

Слова можуть бути **однозначними** і **багатозначними**.

Одне значення (однозначні слова) мають переважно:

- а) назви людей за різними ознаками: *українець, селянин, сирота, учитель*;
- б) назви рослин: *калина, пшениця, кропива*;
- в) назви місяців і днів: *лютий, вівторок*;
- г) числівники: *тринадцять, триста сорок шостий*;
- д) терміни: *лексикологія, мовознавство*.

Слова, що мають два і більше значень, називають **багатозначними**: *іти, земля, урок*.

Багатозначні слова вживаємо у **прямому** – основному, головному, первинному – **значенні** та **переносному** – вторинному, – що виникло шляхом перенесення назви з одного явища дійсності на інше за подібністю їх ознак: *солodka цукерка – солodka мрія; черства паляниця – черства людина*.

Вправа 64. I. Знайдіть у тексті впр. 63 слова, які відповідають наведеним тлумаченням.

1. Балка, що підтримує стелю в будівлі. 2. Те, що видно; видіння, примара. 3. *Перен.* Про стан душі (спокою, втіхи тощо). 4. Скупчення квітів, плодів на одній гілці, на одному стеблі; гроно. 5. Час доби перед сходом сонця, до появи денного світла. 6. Дерев'яний брус, закріплений на підлозі під дверима; нижня частина одвірка.

II. Які два слова вжито у значенні, наведеному в п. 4?

III. Уведіть ці слова в речення.

Вправа 65. I. Переставляючи букви у словах, утворіть нові слова.

Зразок: Антон – тонна, баня – баян.

Баку, літо, мета, варто, фарш, масло, силач, шрам, автор, арфа, банка.

II. Дайте тлумачення усіх слів або перекладіть їх угорською.

III. Випишіть наведені та новоутворені слова у дві колонки: 1) однозначні слова; 2) багатозначні слова.

Вправа 66. Випишіть однозначні слова.

Подив, масив, олень, пам'ять, праця, ритм, епітет, небо, молдаванин, ступінь, айстра, партія, хода, митець, морква, серветка, парад, одеколон, йогурт, синтаксис, коштовність, егоїст, сирена, йорж, парк, стежка.

Ключ: з перших букв вибраних слів складете жанр і назву твору Івана Франка.

Розрізняйте!

Вірішити – ухвалити рішення; бути вирішальним (*вирішили страйкувати, іноді хвилина вирішує все*).

Розв'язати – реалізувати, знайти відповідь на поставлену умову (*розв'язати проблему, питання, задачу*).

Вправа 67. I. Перепишіть текст, уставляючи, де потрібно, пропущені букви. Усно поясніть правопис цих слів.

У ПЛЕТ..ВІ БАБИН..ОГО ЛІТА

Калина вже по ярах стоїть у ч..рвоних кетягах, як у зорях. Кожна ягода аж дзв..нить достиглим соком, так і жевріє сипким жалом. Птаство дз..обає кетяги, і набубнявілі сузір'я здр..гаються. Чи не зл..тять?

Орюг.. . Переорана вта..мничено-чорна земля піднімає вище груди і звіл..на зіт..ає. Її огортає не то соло..ка втома, не то самовдовол..на млявість. За літо вона наморилася: вигойдувала на собі збіж..я, тр..мтіла від ..рому й блискавки, потерпала від спеки. Тепер сивими ранками ш..почеться з туманами, чи огортається памороз..ю, жде на пронизливі вітри й бе..проглядні ночі. Т..пло її ..вечері шви..ко простигає, залазячи вглиб. І коли хуга співатиме з яру свою перемерзлу пісню, вона вже спатиме. І снитимет..ся їй, мабу..ь, ле..кий в..сняний дощ, аж поки не збудить.

А тепер орють. І калина-краса розхлюпує вогонь по ярах і по кручах, по узліс..ях і садах (За Є. Гуцалом).

II. Підкресліть словосполучення, ужиті в переносному значенні, визначте тип переносу, послуговуючись поданою нижче інформацією.

III. Для якої пори року характерне бабине літо? Що вкладено у зміст цього вислову?

Типи переносних значень

1. **Метафора** – перенесення значення слова за подібністю предметів, явищ тощо: *золоте колосся, голка ялинки*.

2. **Персоніфікація (уособлення)** – вид метафори, перенесення ознак особи на предмети, речі, явища, тваринний і рослинний світ: *дощ барабанить, встала весна*.

3. **Метонімія** – заміна одного слова іншим на основі суміжності (у просторі, дії, матеріалі тощо): *клас (учні класу) слухав, у вухах золото (золоті сережки), з'їв тарілку (супу)*.

4. **Синекдоха** – різновид метонімії. Заміна назви цілого предмета назвою його частини: *ноги моєї тут не буде, вчися шанувати копійку*.

Оцінні властивості слів

Крім функції називання, слово може виражати ставлення мовця до названого об'єкта: позитивну або негативну оцінку, різні відтінки емоцій: *дуті цифри* (фальшиві, несправжні), *ейфорія* (радісний, піднесений настрій), *милозвучна мова, недолугі аргументи*.

У якості оцінних слів часто використовують вигуки: *О Боже мій! Де дітися поету?* (Л. Костенко).

Вправа 68. I. Перечитайте текст вправи 63. Позитивні чи негативні оцінні слова в ньому вжито?

II. Випишіть епітети (художні означення) до слів **хата, ласка, дім, поріг**, доповнивши трьома-чотирма власними прикладами оцінних слів.

III. Випишіть із тексту приклади перенесення значення слова, розподіляючи на групи: метафора, уособлення, метонімія, синекдоха.

Вправа 69. Розгляньте зображення. Напишіть твір-мініюру за ілюстрацією, вживаючи тропи та оцінні слова.

А. Коцка. Під полониною Рівною

Готуємося до ЗНО

- 1. Слово *зелений* ужито в прямому значенні в рядку**
  - А зелений юнак
  - Б зелений змії
  - В зелений светрик
  - Г зелений від злості
- 2. Слово *легкий* ужито в переносному значенні в рядку**
  - А легкий характер
  - Б легкий пух
  - В легкий вантаж
  - Г легкий на вагу
- 3. Виділене слово ужито в прямому значенні в реченні**
  - А Марія зворушливо *співала* пісню Марусі Чурай.
  - Б Ліс непорушно *стояє* у передранковій тиші.
  - В Встала весна, чорну землю сонну *розбудила*...
  - Г Сонце *усміхалося* радісно.

4. Персоніфікацію вжито в реченні

- А Нас оточувала *тепла атмосфера*.
- Б Не задзвеніли *бубонці*, а *заридали*, як ридають жінки, якщо у них горе.
- В Я люблю *читати Підмогильного*.
- Г *Червона Шапочка* несла бабусі пироги.

5. Синекдоху вжито в реченні

- А У *золотій* смушевій шапці *циган-вечір* сходив з гір.
- Б *Київ* прокидається.
- В На возі сидів *кожух*.
- Г *Полетів* на побачення.

6. Позитивні оцінні слова вжито в реченні

- А Ех! – хруснув пальцями Туровський. – Не хочеться й жити!
- Б Ой лишечко! Ще, борони Боже, поляже отам надворі під кулями!
- В Ова! Світ не завалиться через тебе!
- Г Ого! Та й ти чимало збрала зі свого хазяйства!

Словник

жіврити – itt: izzik, parázslík   млявість – hervadság, fonnyadság
набубнявіти – megduzzad

§ 9. Правильне вживання груп слів за значенням у мовленні (синонімів, омонімів, паронімів)

Вправа 70. I. Прочитайте текст уголос.

СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ

Сімейні цінності – це не те, що зберігається у вашій скриньці або шафі: дорогі костюми та сукні, прикраси. Сімейні традиції, альбом старих фотографій, бабусина вінчальна сукня або розповіді про минуле родини, які передаються з покоління в покоління, – усе це належить до сімейних цінностей.

Сімейна цінність – це те, що відрізняє одну сім'ю від іншої, служить надбанням для нащадків, предметом гордості та поваги до старших поколінь. Сімейні цінності виховуються саме з раннього віку через розповіді про минуле сім'ї, її історії, відбитої в дбайливо доглянутому сімейному архіві.

Сімейні цінності – це частина історичної пам'яті родини, це спадщина, звичаї, традиції, які йдуть від наших дідів і прадідів.

Сімейний альбом – джерело історичної пам'яті. Він може прийняти цілком сучасний вигляд, якщо його оцифрувати і розмістити на сімейному сайті.

За розповідями бабусь і дідусів, опитуваннями своїх родичів можна побудувати родовідне дерево сім'ї. Це дуже захоплююче і цікаве заняття, яке включає збір біографій далеких і близьких родичів, їхніх дітей, онуків, братів і сестер. На додаток до цього зараз прийнято складати сімейні герби, в яких знаходять відображення головні відмінні особливості або характеристики родини.

Подібні заняття залишають у пам'яті найприємніші спогади, а діти, виростаючи, намагаються продовжити їх у своїх сім'ях, і це стає сімейною традицією.

У кожній родині є традиції. Основне їх призначення – підказувати нам, як поводитися в тій чи іншій ситуації. Традиції можуть «будувати» наше життя буквально по цеглинці: на сніданок неодмінно їмо кашу, святковий стіл немислимий без кулеб'яки, квартиру прибираємо по суботах, а відпустку проводимо на морі.

Пікнік на природі – одна із сімейних традицій. Гарна традиція – сімейна рада, на якій ухвалюються важливі рішення, що стосуються кожного члена сім'ї.

Сімейні традиції зближують усіх рідних, роблять сім'ю міцною і дружною (*За матеріалами сайту vashaosvita.com.ua*).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Як ви розумієте сімейні цінності?
2. Які сімейні цінності шануються у вашій сім'ї?
3. Які розповіді ваших бабусь, дідусів, батьків, інших родичів про сім'ю, її членів вам запам'яталися?
4. Які сімейні традиції існують у вашій родині?
5. Які з них є вашими найулюбленішими?
6. Яку нову сімейну традицію ви хотіли б започаткувати? Чому?
7. Як сімейні традиції впливають на життя вашої родини?

III. Напишіть твір-роздум «Сімейні цінності та сімейні традиції в сучасному світі: пережиток минулого чи необхідність».

Групи слів за значенням

Група слів	Значення	Приклади
Синоніми	слова різні за звучанням і написанням, але однакові або близькі за значенням	<i>хоробрий – сміливий, відважний, мужній, безстрашний; алфавіт – абетка</i>
Антоніми	слова з протилежним лексичним значенням	<i>плакати – сміятися; високий – низький; день – ніч; добре – погано</i>
Омоніми	слова, однакові за звучанням, але різні за значенням	<i>Лютий мороз – місяць лютий. Мул – дрібні частинки ґрунту у водоймах – мул – назва тварини</i>
Пароніми	слова, подібні за звучанням, але різні за значенням	<i>вистава – виставка; військовий – воєнний; виборний – виборчий; дружний – дружній</i>

Вправа 71. I. Розташуйте групи синонімів за ступенем зростання розмірів.

Дощ, великий, велетенський, дрібний, гігантський, мжичка, злива.

II. Запишіть синоніми за наростанням швидкості руху.

Іти, бігти, нестись, летіти, плестись, плентатись, повзти, мчати, чимчикувати, гасати.

III. Оберіть один із утворених синонімічних рядів і складіть зі словами цього ряду зв'язний текст.

Вправа 72. I. Прочитайте текст мовчки.

Слово «екзамен» прийшло до нас із латинської мови і спочатку означало рій бджіл, що вилітають. Згодом це слово почало означати стрілку на терезах, яка коливалась, як бджолиний рій. А ще пізніше слово «екзамен» почало означати зважування у переносному значенні, тобто іспит.

Від історії слова часом залежить і його правопис. Так слово «компанія» – захід, воєнні дії, походить від латинського слова *campus*, що означає «поле». Битва на полі – ось перше значення цього слова. Компанія – (група людей, які разом проводять час) походить від латинського кореня *panis*, що означає «хліб», та приєднання *com* – разом. Отже, спочатку «компанія» – це друзі, що ділять між собою хліб, їжу (*З підручника*).

II. Випишіть з тексту синоніми.

III. До якої групи за значенням належить пара слів *компанія – кампанія*?

IV. Випишіть з тексту всі значення слова *екзамен*.

Вправа 73. I. До виділених слів доберіть синоніми і за їх допомогою виправте подані рядки так, щоб вони стали римованими.

1. Молюсь і вірю. Вітер грає / і п'яно віє **навколо**, / і голубів тремтячі **групи** / черкають неба береги.

2. Ви знаєте, як липа шелестить / у місячні весняні ночі? / «Кохана **дрімає**, кохана **дрімає**, піди збуди, цілуй їй очі».

3. Дівчино! Як небо її **блакитне**, / люби її кожну хвилину... / Коханий любить не захоче тебе, / коли ти не любиш Україну...

4. Любіть у труді, у коханні, в **битві**, / в цей час, як гудуть батареї... / Всім серцем любіть Україну свою, – / і вічні ми будемо з нею.

5. Хай на ньому цвіте росяниста **стежечка**, / і зелені луги, й солов'їні гаї, / і твоя незрадлива материнська ласкава усмішка, / і засмучені очі хороші твої.

6. Ніч у сніговій **хуртовині** / крутиться довкола стріх. / У долоні у Марії / місяць – золотий горіх.

II. Назвіть автора та назву кожного вірша.

III. Запишіть два уривки на вибір з пам'яті, дотримуючись правописних норм.

Вправа 74. Запишіть речення, добираючи з поданих у дужках синонімів найдоцільніший.

1. На землі, мабуть, (нелегко, важко, тяжко, трудно) (знайти, відшукати, підшукати) (кількох, декількох) людей, (котрі б, які б) однаково (відповіли, дали відповідь, сказали) на (запитання, питання, запит), що вони (розуміють, усвідомлюють) під сімейними цінностями. 2. Сімейна цінність – це те, чим (відрізняється, розрізняється, різниться) одна (сім'я, родина) від (іншої, другої). 3. Тепер (нині, зараз) ми можемо (сказати, висловити думку), що сімейні цінності служать (надбанням, здобутком) для (майбутніх поколінь, нащадків, потомства).

Вправа 75. Замініть запозичені слова українськими відповідниками – синонімами. За необхідності послуговуйтеся тлумачним словником або словником синонімів.

Зразок. Лінгвістика – мовознавство.

Біографія, реставрація, ін'єкція, дискусія, електорат, аргумент, пейзаж, горизонт, вояж, рандеву, ридикюль, шофер, ілюмінація, термометр.

Вправа 76. Прочитайте слова. Поєднайте їх в антонімічні пари й запишіть.

Світлий, чорний, літо, білий, темний, зима, успіх, правда, невдача, ворог, брехня, друг, яма, наліво, гора, направо, скромний, повільно, нахабний, швидко, жартома, пошепки, голосно, всерйоз.

Вправа 77. I. Запишіть прислів'я, приказки, добираючи антоніми.

1. Сумний грудень і в свято, і в ... . 2. Більше діла – ... слів.
3. Умій сказати, умій і ... . 4. Говори мало, слухай ..., а думай
ще ... . 5. Прийшло літо – все розмаїто, прийшла ... – нічого
нема. 6. За дві зими одне ... . 7. Зима невелика, та в неї рот ... .
8. Земля ... все і забирає все. 9. ... зима і чорне сіно з'їсть.

II. Усно складіть невелику повчальну історію, де висновком (або заголовком) слугуватиме одне з вибраних вами прислів'їв.

Вправа 78. До словосполучень доберіть антонімічні, враховуючи багатозначність слів.

Сухий хліб – свіжий хліб; зів'ялі квіти – ...; сухий одяг – ...;
сухе ставлення – ...; свіжий погляд на проблему – ...; суха
гілка – ...; холодний погляд – ...; холодний суп – ...; теплий
вітер – ... .

Вправа 79. Спишіть. Підкресліть омоніми і поясніть їх значення.

1. Ну й поживна риба кілька! Щоб наїстись, треба кілька.
2. У таксі спитала такса: «Яка сьогодні такса?». 3. До млина
Мусіїв віз два мішки пшениці віз. Ось за гаєм блиснув став,
вісь із колеса – віз став. Що ж, не буде наша мати борошна
сьогодні мати. 4. Йшов Іванко – вгору ніс: в рюкзаку «десятки»
ніс (з журналу «Пізнайко»).

Вправа 80. Складіть пари речень з омонімами.

1. Художній образ – без образ (від образ). 2. Материнська
ласка – ласка (тваринка). 3. Орган (слуху) – орган (музичний
інструмент). 4. Слід робити щось – залишити слід. 5. Пе-
ресипати – пересипати. 6. Захід (сторона світу) – захід (з на-
годи якоїсь події).

Вправа 81. Прочитайте словосполучення з паронімами. Поясніть їх значення. Уведіть словосполучення у речення.

Вітальний адрес – домашня адреса. Авторитетний учений –
авторитарний стиль керівництва. Дружний колектив – дружній
погляд. Ефективні методи лікування – ефектна поява. Музи-
кальний слух – музична школа.

Вправа 82. I. Перепишіть текст, добираючи з дужок необхідний паронім. Свій вибір поясніть, звертаючись, за необхідності, до тлумачного словника або словника паронімів.

ОБМАНУТІ СУНИЦІ

Повітря в осінньому лісі
якесь (особливе, особове).
Пахне (градами, грабами),
стиглими грушами, м'ятою,
сосновою хвоєю.

Звідкись приніс вітер
(ароматичний, ароматний)
запах (суниць, полуниць).
Повертаю на (суничні, по-
луничні) пахощі й опиняю-
ся на маленькій галявині.
А на ній (духових, духмя-
них) ягід!

Початок осені був на
(диво, дивину) теплим і
(ладним, лагідним), й об-
мануті теплом (суниці, по-
луниці) знову зацвіли. Се-
ред зелених листочків біліли (ніжні, нижні) квіточки. **А на зі-
грітих сонцем (міцях, містах) віталися зі світом черво-
ненькі голівки** (За В. Приходьком).

Т. Яблонська.
На лісовій галявині

II. Поясніть переносне значення слів виділеного речення.

Готуємося до ЗНО

1. Синонімічний ряд утворюють усі слова рядка

- А ожеледь, хуга, вітер, буревій
- Б стукати, галасувати, шуміти, гамселити
- В гарний, красивий, вродливий, гожий, чарівний
- Г січень, лютий, березень, квітень, травень

2. Омоніми використано в реченні

- А Думи мої, думи мої, квіти мої, діти! Виростив вас, доглядав вас, – де ж мені вас діти?
- Б Усі діти як діти, – граються, бавляться тихо, лагідно.
- В День у день робота, день у день праця.
- Г Переливати з пустого в порожнє – дуже важка справа.

3. Антоніми вжито в реченні

- А Теє слово всім давало то розвагу, то пораду.
- Б Аналогічні твори ваблять читача лише в негоду: завірюху, хуртовину, заметіль або в заливні дощі.
- В Червень видався багатим на тепло і грози, на дощі й веселки у високому небі, на сонце.
- Г Але правди в брехні не розмішуй, не ганьби все підряд без кінця.

4. Пароніми подано в рядку

- А шия – вия
- Б картопля – бульба
- В демократія – народовладдя
- Г ефектний – ефективний

5. Лексично правильне словосполучення утворить прикметник повчальний з іменником

- А заклад
- Б досвід
- В план
- Г ефект

6. Помилку через сплутування паронімів допущено в рядку

- А ефективні засоби
- В людяний майдан
- Б ефектний вигляд
- Г людяне відношення

Словник

кілька (риба) – apró hering	надбання – megszerzés, hagyomány
кулеб'яка – hussal vagy hallal	хуґа – hóvihar
töltött kalács	чимчикува́ти – tipeg, topog, apró
мжичка – szitaló eső	lépésekkel halad

§ 10. Використання слів різного стилістичного забарвлення у мовленні

Вправа 83. I. Прочитайте текст мовчки.

МЕЖЕЮ ДИТИНСТВА

Мені вже п'ятнадцять. Ким я буду? Ще не знаю. Але все одно справ буде багато. Я хочу дарувати людям щастя, а це складно. Усе одно! Своєї мети досягну!

Моє життя буде неозоре, як море, яке я так люблю. Хочеться плакати, повернути назад щасливе дитинство, але воно все одно не повернеться. Буду його згадувати і сумно посміхатися. Але вірю: майбутнє життя подарує мені і радощі, і щастя.

Я сміливо переступаю межу дитинства.

Ах, яке воно було чудове й щасливе, моє дитинство! І як швидко промайнуло, залишивши лише згадку про старі іграшки!

Ще два роки тому я була наївною дити-

ною, котра не розуміла, що час їй поринути в життєву течію. Колись мене називали вождем червоношкірих, бісенятком. Разом із своїми відчайдушними друзями я лазила, як мавпа, по деревах або довго сиділа в річці. В Одесі я любила купатися в морі, коли вода була ще дуже холодна, – аж губи синіли й зуби цокотіли. Найдивніше: після такого купання я не хворіла. Коли падала – не плакала, лише приклеювала якийсь листочок до ранки...

А як чудово було бігати луками, лісом, граючись із товаришами в піжмурки! Чи лежати на зеленій травичці й читати книгу, захилинаючись пахощами повітря, йти плаєм і милуватися чудовими краєвидами...

Любила слухати цікаві розповіді, подобалося, як і тепер, навчатись у школі (дітей багато, багато цікавого пізнаєш!). А ще – просто гуляти з батьками.

...Цей час минув. Дивно, що всі діти грають у дорослих. Я б хотіла навпаки: грати в дітей. Дорослими ще будемо все життя, а от дітьми – вже ніколи. Будемо дивитися на інших дітей, сумно посміхатися, згадуючи чудовий, незабутній, щасливий і неповторний час – дитинство. І як найдорожчі реліквії будемо зберігати старі іграшки – частку того, що не можна ніколи ані забути, ані повернути назад (*За С. Бусел-Костюк*).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Як ви розумієте назву тексту?
2. Яку життєву мету ставить перед собою авторка?
3. З чим, на вашу думку, пов'язане бажання дівчини-підлітка робити всіх навкруги щасливими?
4. Які події дитинства робили авторку розповіді щасливою?
5. Чому героїня цих спогадів не проти ще «грати в дітей»?
6. Чи усвідомлює вона складність дорослого життя?
7. Вірою у яке майбутнє вона сповнена?
8. Які дитячі спогади викликають у вас відчуття щастя?

III. Зачитайте рядки, які підтверджують, що героїня, попри бажання повернутися у щасливе дитинство, любитиме своє доросле життя. Який епітет і порівняння вона вжила?

IV. Випишіть епітети, якими героїня описує своє дитинство. Який емоційний заряд – позитивний чи негативний – несуть ці слова?

V. Напишіть твір-мініатюру на одну з тем:

1. Мої найяскравіші спогади дитинства.
2. Як я уявляю себе через десять років.

Вправа 84. I. Розгляньте таблицю.

Лексика української мови за вживанням

Загальноживані слова	Стилістично забарвлені слова
1. Назви явищ та об'єктів природи: <i>злива, буревій, мороз.</i> 2. Назви рослин і тварин: <i>м'ята, полин, лев, коза.</i> 3. Назви осіб за спорідненістю: <i>дочка, тітка, дядько, онук.</i> 4. Назви осіб за професією: <i>муляр, викладач, манікюрниця.</i> 5. Назви предметів побуту: <i>стеля, дах, паляниця, печиво, міксер.</i> 6. Назви ознак: <i>шанований, жовтий, приємний.</i> 7. Назви дій, процесів і станів: <i>сказати, спати, лежати, дивитися.</i> 8. Назви на позначення кількості: <i>п'ять, декілька, семеро.</i> 9. Службові слова: <i>а, але, аж, не, перед, з-поміж.</i>	1. Професійні слова і терміни: <i>філологія, катет, блок-схема.</i> 2. Діалектні слова: <i>бульба, когут, нікати, плай</i> (гірська стежка). 3. Просторічні слова: <i>калідор</i> (коридор), <i>хвартух, кахвета</i> (цукерка). 4. Жаргонізми: <i>на шару</i> (задарма), <i>бусик</i> (автобус). 5. Офіційно-ділова лексика: <i>резюме, закон, автобіографія.</i> 6. Емоційно забарвлені слова: <i>таточко, мамуся, братуньо, сестриця, вітрище, дідуган.</i>

II. Керуючись таблицею, випишіть спочатку загальноживані слова, а потім – стилістично забарвлені. Назвіть усно вид стилістичного забарвлення кожного слова.

Узимку, Конституція України, розписка, книга, тому що, кошарик (*кошик*), грибочок, щоб, або, довіреність, вікно, басейн, фіртка (*хвіртка*), повітря, земля, квасний (*кислий*), черлений (*червоний*), антитеза, портфелик, спінжак (*піджак*), фіолетовий, манюнічка, кодекс, старушенція, вовчище, синочок.

Вправа 85. I. Виразно прочитайте вірш Олександра Олеся. Які відчуття передані в ньому? Якими мовними засобами цього досягнуто?

Швидко, швидко ми побачимось,
рідна матінко моя...
Наговоримось, наплачемось...
Розжену я хмари-тученьки
на пооранім чолі,
обцілюю твої рученьки...
Замету усі доріженьки,
де ходила ти сумна,
змию слізьми твої ніженьки...
Розкажу тобі, старесенькій,

з чим зустрівся я в житті,
коли вийшов я малесенький...
Все розтрачено, розгублено,
бо воно було людьми
не вшановано, не люблено...
І зберіг я тільки, ненечко,
скарб один, що ти дала,
золоте, як зірка, сердечко...
Виглядай мене в віконечко...
Незабаром я прийду,
принесу я серце-сонечко...

II. Випишіть емоційно забарвлені слова, виділіть у них суфікси.

М. Багній. Мамине тепло

Вправа 86. I. Прочитайте текст. Визначте його основну думку.

КОВАЛЬСТВО

До ковалів здавна ставилися з великою повагою й водночас з упередженістю. Їх вважали чарівниками, що володіють мистецтвом перетворення металу на будь-які предмети.

В Україні *ковальський промисел* існував аж до середини ХХ століття. *Кузня* була розташована, як правило, на околиці села. У ній були *горно*, закріплене на колоді *ковадло*, *точило* та корито з водою для гартування й охолодження виробів.

Традиційний інструмент коваля такий: *великі молоти*, *малі молотки*, *кліщі*, *обценьки*. Пізніше з'явилися *пили-ножівки*, ключі для нарізання різьби, *ножиці* для металу.

Процес кування відбувався так. *Коваль* розігрівав до червоного кольору шматок металу в горні, де горіло деревне вугілля (горіння посилювалося роздмухуванням полум'я за допомогою міхів). Далі він брав *кліщами* залізо, клав його на *ковадло* та бив по ньому *молотом*, надаючи потрібної форми. Часто ковалеві допомагав помічник. Зазвичай обов'язки *молотобійця* виконував підліток. Викувану річ кидали в корито з водою для загартування.

А. Лафарович.
Небесна сотня

Ковалі виготовляли зброю та різні речі господарського вжитку: сокири, ножі, молотки, лопати, цвяхи, замки, клямки, залізні ворота й огорожі (*Із журналу*).

II. Пригадайте, батько якого з відомих українських письменників був ковалем. Розкажіть, що ви знаєте про це.

III. Користуючись, за необхідності, двомовним словником, складіть і запишіть у зошит свій українсько-угорський словничок ужитих у тексті виділених професійних слів, термінів.

Говоріть правильно!

Слова *відносини, взаємини, стосунки, відношення, ставлення* за деякими значеннями об'єднуються в один синонімічний ряд, проте кожне з них має своє значення і відрізняється від інших лексичною сполучуваністю.

На означення стосунків, взаємин між членами якогось колективу, громади, між суспільними групами, класами, суспільно-економічними та політичними об'єднаннями використовують слова *відносини, стосунки* та *взаємини*: *відносини між батьками, взаємини між дітьми, приятельські стосунки*.

Уживати в цьому значенні слово *відношення* неправильно, оскільки воно виражає взаємозв'язки тільки між предметами, явищами тощо.

У багатьох словосполученнях різних галузей науки переважно суспільного, економічного та політичного характеру вживається слово-термін *відносини*: *виробничі відносини, економічні відносини, класові відносини, міжнародні відносини, торговельні відносини* (За Б. Антоненком-Давидовичем).

Вправа 87. I. Спишіть речення. Синоніми-діалектизми до назви якого птаха тут ужиті? Випишіть синонімічний ряд.

1. Виглядали бузька ми на плеса бузькі, а до нас здалека прилетів лелека. І тепер той гайстер – жаб'ячий гангстер – ходить, як сажотрус... Сказано, чорногуз (*В. Сторожук*).
2. Я і сам на бусола схожий своєю любов'ю до рідного краю (*А. Малишко*).
3. У розфарбовані заходом села летять боціони (*О. Радущинська*).

II. Який із синонімів, на вашу думку, є діалектним словом?

III. Як класифікувати пари слів *гайстер – гангстер; бузька* (Р. в. одн. від *бузюк*) – природа *бузька* (яка? природа біля річки Буг).

Вправа 88. I. Запишіть просторічні слова, добираючи до них відповідні пояснення літературною мовою. У якому стилі вживаємо просторічні слова?

1. Теля	А нерозумний
2. Зелений	Б бухгалтер
3. Белькотіти	В минати, сповнюватися (про вік)
4. Розлазитися	Г невиразно говорити
5. Стукати	Д втрачати виразність форм
6. Булгактер	Е недосвідчений

II. Випишіть з літературних творів (або придумайте самі) чотири речення, у яких ужито просторічні слова. Усно поясніть доцільність уживання цих слів у конкретному контексті.

Вправа 89. I. Прочитайте словосполучення. У якому стилі їх доречно вживати? Відредагуйте і запишіть у зошити відредагований варіант.

Бути в командировці, ведучий спеціаліст, діюче законодавство, заключати угоду, згідно інструкції, жила площа, бувший колега, виписка з протоколу, об'ява про збори, **винести подяку**, всезагальні збори, податковий прес, податкова інспекція, вільна вакансія, неоподатковані доходи, міри перестороги, вступний взнос, збори вирішили, повісити об'яву на дошці об'яв.

II. З виправленими варіантами виділених словосполучень складіть кілька речень, зв'язаних за змістом.

Готуємося до ЗНО

1. Усі слова стилістично забарвлені в рядку

- А понти, зодчий, манюнькін
- Б район, село, зошит, рукавиця, чоботи
- В лексикологія, бинт, папір, дерево
- Г сіль, хліб, місто, хата

2. Усі слова є загальноновживаними в рядку

- А брат, постфікс, резолюція, дім
- Б стеля, стіна, анотація, рецензія
- В марка, когут, мішок, цукор
- Г горох, молотьба, гнів, доля

3. Укажіть, до якої групи лексики належать слова *плай, вивірка*

- А загальноновживані слова
- Б терміни
- В жаргонізми
- Г діалектизми

4. Укажіть рядок, у якому всі слова не професіоналізми

- А суфікс, анапест, постфікс, синтаксис
- Б підсніжник, сніг, зима, віхола
- В пацієнт, глюкометр, ін'єкція, ампула
- Г кермо, траса, швидкість, спідометр

5. Укажіть рядок, у якому не всі слова загальноживані

- А щоденник, ніжнотонний, арфа, весна
- Б вода, повітря, земля, хлопець
- В друкувати, книга, правило, переписування
- Г диво, урок, казка, радість

6. Укажіть, до якої групи належать слова *по приколу, на понт*

- А загальноживані
- Б терміни
- В жаргонізми
- Г діалектизми

Словник

відчайдушний – itt: merész, bátor   реліквія – ereklye, relikvia
гартування – izzítás, acélozás   цокотати – csattog

§ 11. Фразеологічне багатство української мови

Вправа 90. І. Прочитайте вголос уривок із кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна». Які почуття викликає він у вас?

Як маленьким лежу я в човні і стільки знаю неприємних і прикрих речей.

Неприємно ходить босому по стерні або сміятись у церкві, коли робиться смішно. І їхати на возі з сіном неприємно, коли віз ось-ось перекинеться в річку. Неприємно дивитись на великий огонь, а от на малий – приємно. І приємно обнімати лоша. Або прокинутися удосвіта й побачити в хаті теля, що найшлося вночі. Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу чи ловити щучок руками, скаламутивши воду... Приємно їсти паску й крашанки. Приємно, коли весною вода заливає хату й

Кадр із кінофільму
«Зачарована Десна»

сіни і всі бродять. Приємно спати в човні, в житі, в просі, ячмені, у всякому насінні на печі. І запах всякого насіння приємний. Приємно тягати копиці до стогу й ходити навколо стогів по насінні. Приємно, коли яблуко, про яке думали, що кисле, виявляється солодке. Приємно, коли позіхає дід і коли дзвонять до вечерні літом. І ще приємно, і дуже любив я, коли дід розмовляв з конем і лошам, як з чоловіками. Любив я, коли хтось на дорозі вночі, незнайомий, проходячи повз, казав до нас: «Здрастуйте». І любив, коли дід одказував: «Дай Бог здрастувать». Любив, коли скидалась велика риба в озері чи в Десні на захід

сонця. Любив, коли, їдучи на возі з лугу, дивився, лежачи, на зоряне небо. Любив засинати на возі і любив, коли віз спiniaвся коло хати в дворі, і мене переносили, сонного, в хату...

Любив співи дівочі, колядки, щедрівки, веснянки, обжинки. Любив гупання яблук в саду ввечері у присмерку, коли падають вони несподівано нишком додолу в траву. Якась тайна, і сум, і вічна неухильність закону почувалася завжди в цьому падінні плода. І грім, хоч мати і лякалась його, любив я з дощем і вітром за його подарунки в саду.

II. Розкажіть, що неприємно або приємно для вас у житті.

III. Виберіть правильну відповідь з тестових запитань.

1. Хибним є твердження, що малому Сашкові неприємно

- А ходить босому по стерні
- Б дивитися на великий огонь
- В коли весною вода заливає хату й сіни
- Г сміятись у церкві

2. Слова неприємний і прикрий є

- А синонімами
- В омонімами
- Б антонімами
- Г паронімами

3. Комунікативне завдання тексту –

- А перелічити приємні й неприємні речі, які трапляються в житті
- Б показати любов до рідного дому, сім'ї через спогади дитинства
- В бажання написати повість про життя людей на Придеснянщині
- Г описати життя малих дітей

4. Значення слова стерня –

- А суха солома
- Б будівля для зберігання снопів, сіна
- В зрізані біля кореня стебла хлібних рослин, що стоять на пні
- Г місцевість, розташована за селом, поле

Вправа 91. I. Прочитайте висловлювання відомих людей. Що ви про них знаєте? Чи впізнаєте їх на фото, вміщених після вправи?

1. Усі ми родом з дитинства (*Антуан де Сент-Екзюпері*).
2. Я був неймовірно щасливою дитиною. Я весь час кричав і співав. Просто не міг вчасно зупинитися. Я був по-справжньому щасливий (*Курт Кобейн*).
3. Дитинство – це коли ти можеш здійснювати помилки, які не прощають, і сподіватися, що будеш прощений (*Роберт Дауні-молодший*).
4. З дитинства я не був таким, як інші. Не бачив так, як бачили інші (*Едгар Аллан По*).
5. Мені здається, що одна з найбільших удач у житті людини – щасливе дитинство (*Агата Крісті*).
6. Якщо ми прислухаємося до дитини всередині нас, очі наші знову набудуть блиску. Якщо

ми не втратимо зв'язку з цією дитиною, не порветься і наш зв'язок з життям (*Пауло Коельйо*).

II. Яке з цих висловлювань, на ваш погляд, найбільше відображає основну думку наведеного в попередній вправі уривка з кіноповісті Олександра Довженка? Які з них належать зображеним на фото особистостям?

III. Як називаємо такі висловлювання? У якому розділі граматики їх вивчають? Як називаємо основну мовну одиницю цього розділу? Зверте свої відповіді з поданою нижче інформацією.

IV. Доберіть і запишіть чотири-шість висловлювань відомих вам українських культурних або громадських діячів і діячок про дитинство.

Фразеологізм – стійке сполучення слів, яке за значенням дорівнює одному слову (*кров з молоком – здоровий, пасти задніх – відставати*).

У реченні фразеологізм виступає одним членом речення:
Марія та Марина – не розлий вода.

Фразеологізми можуть утворювати

синонімічні ряди:

зарубати на носі – зав'язати вузлик на пам'ять

антонімічні пари:

аж кипить у руках – як мокре горить

Основні джерела походження фразеологізмів

Мова народу	<i>пасти задніх, як води в рот набрав, вдар лихом об землю</i>
Усна народна творчість	<i>язиката Хвеська, куди Макар телят не ганяв</i>
Біблія	<i>земля обітована, нарижний камінь</i>
Антична міфологія	<i>авгієві стайні, ахіллесова п'ята, яблуко розбрату</i>

Близькими до фразеологізмів є:

1) прислів'я і приказки: *Тихше їдь – далі будеш. Сім разів відмір – один раз відріж. Судженого конем не об'їдеш;*

2) крилаті вислови – вислови відомих людей: *У кожного своя доля і свій шлях широкий...* (Т. Шевченко). *Сміливим – завжди щастя* (Іван Багряний);

3) афоризми – стислі узагальнені думки: *Краще вмерти стоячи, ніж жити на колінах.*

Вправа 92. I. Прочитайте сполучення слів.

Моя душа; на небесах; з душі верне; пташине гніздо; витати в небесах; нижче берега; пташиного молока не вистачає; розлилися води; тихіший від води, нижчий від трави; пари у студентів; ані пари з вуст; три сини; сини мої, соколята; у сини годиться; упало з рук; стук-грюк, аби з рук; хвіст собачий; хоч до рани клади; перев'язати рани.

II. Випишіть фразеологізми. Поясніть їх значення.

Ключ: із других букв фразеологізмів складіть назву новели Ю. Яновського.

Вправа 93. I. Запишіть фразеологізми, добираючи з довідки відповідне тлумачення. Поясніть, з яких джерел, на вашу думку, вони походять.

Злидні обсіли; кадити фіміам; з пелюшок; на щиті; оббивати пороги; піднімати носа; сам чорт не брат; ряст топтати; на вербі груші; у свинячий (собачий) голос; у чорта на болоті; як горох при дорозі; як за гріш маку; бачити смаленого вовка, альфа і омега;

Довідка: дуже багато; нісенітниця, дурниця; про беззахисну людину; основне, початок і кінець; турбувати когось; про переможця; сміливий; дуже бідний; дуже далеко; несвочасно, дуже пізно; від народження; жити; триматися гордовито; потрапляти в небезпечні ситуації; улесливо звеличувати, прославляти кого-небудь; безрезультатна, дуже виснажлива робота.

II. Чотири фразеологізми на вибір уведіть у речення.

Вправа 94. I. Прочитайте речення, поясніть значення фразеологізмів.

1. – Треба тікати звідси! – говорив Остап Соломії, оповідаючи їй свої спостереження, а то ще *вскочииш у халепу* (М. Коцюбинський). 2. Коли б вона була гарна, то мені не так було б жаль, а то ж така погана, й з *душі верне* (І. Нечуй-Левицький). 3. Як стрінуся з просвіченим чоловіком, то в мене *аж душа вгору росте* (І. Нечуй-Левицький). 4. Словом – у мене так часто пропадає вечір, що аж *душа ятриться* (М. Коцюбинський). 5. І вродилися ті дев'ять синів, як дев'ять соколів, один в одного: *як викапані* (Марко Вовчок). 6. До лиха – та ще лихо; та ще *підливають масла у вогонь* (Панас Мирний).

II. Запишіть речення, замінюючи кожний з виділених фразеологізмів синонімічним з довідки і ставлячи їх у відповідній формі.

Довідка: голос у голос, волос у волос; аж душа радіє; вскочити вище халяв; глянути гидко; аж жаль бере; до печеного – та ще вогню прикладають.

Вправа 95. I. Запишіть фразеологізми, поділяючи їх на антонімічні пари.

Тримати язик за зубами; від горшка два вершка; як кішка з собакою; дешевий як борщ; умиватися сльозами; як мокро горить; виносити сміття з хати; аж кипить у руках; шкрити зуби; не по кишені; верста келебердянська; водою не розлити.

II. Шість фразеологізмів уведіть у речення.

Вправа 96. I. Прочитайте уривок зі шкільного твору «Як я провів/провела осінні канікули». Усно поясніть значення виділених фразеологізмів.

Сьогодні мої батьки сказали мені, що канікули в місті відмінюються, бо треба поїхати в село допомогти дідусеві з бабусею зібрати урожай. Це *було як сніг на голову*. Я спробував *було скорчити Лазаря*, але батьки були невблаганні. Я розумів, що якщо не погоджуся, то не *обберуся лиха*. Цілий вечір я ходив, *мов у воду опущений*, а вранці *ні світ ні зоря* ми з батьками виїхали в село.

Приїхали ми увечері. Надворі – *горобина ніч*. А в хаті в дідуся з бабусею – тепло, затишно. Бабуся посадила нас за стіл вечеряти. Вони з дідусем *крутилися*, як *мухи в окропі*, і на столі з'являлися все нові й нові страви. Я розслабився і *відчув себе, як у Бога за пазухою*. І зрозумів, що *дім, як повна чаша*, з неба не падає. За цим усім – важка праця, уже не зовсім посильна для літніх людей. Але ж вони не для себе стараються! *Із себе готові вискакувати*, щоб бачити дітей, онуків щасливими і задоволеними.

І тоді мені стало соромно за свій *вітер у голові*. Завтра я всім доведу, що *і з мене будуть люди*. Тільки щоб побачити усмішку на обличчях моїх найрідніших людей.

II. Продовжте або напишіть самостійний твір «Як я допомагав/допомагала дідусеві й бабусі». Використовуйте такі фразеологізми: *аж кипить у руках; бути на сьомому небі; взяти голими руками* (про нескладну, посильну справу); *віддати пальму першості; знути горба; не годувати жданіками; жовтороте пташеня* (недосвідчена людина); *золоті верби ростуть* (нічого путнього не виходить); *зуби з'їсти, тримати хвіст трубою* (бути оптимістом); *не робити через пень-колоду; як по нотах* та інші.

Готуємося до ЗНО

1. Фразеологічний зворот ужито в реченні

- А Стала наближатися година рушати в дорогу.
- Б Людська заздрість гірша, як слабість.
- В Ішов би робити, а не байдики бити!
- Г А мелодія лине, як дніпрова вода.

2. Значення фразеологізму *голову гризти*

- А обманювати
- Б напружено думати
- В втрачати надію
- Г набридати розмовами

3. Значення *початок і кінець чого-небудь* має фразеологізм

- А альма матер
- Б еолова арфа
- В альфа й омега
- Г прокрустово ложе

4. Не збігається за значенням з іншими фразеологізм

- А обламати крила
- Б грати на нервах
- В бути сіллю в оці
- Г діймати до живого

5. Фразеологізм *через пень колоду* має антонім

- А з п'ятого на десяте
- Б як курка лапою
- В мухи не зобидить
- Г комар носа не підточить

6. Фразеологічні звороти є синонімічними в рядку

- А клеїти дурня, ганяти собак
- Б з усіх ніг, як кіт наплакав
- В капустяна голова, кишка тонка
- Г записати на лобі, задушити в пузі комара

Словник

невблаганний – hajthatatlan, könyörtelen   стерня – tarló
прісмерк – derengés, szürkület, sötétedés   стір – asztag, boglya, kazal

БУДОВА СЛОВА. СЛОВТВІР. ОРФОГРАФІЯ

§ 12. Повторення й поглиблення відомостей про значущі частини слова

Вправа 97. I. Прочитайте текст мовчки. Які почуття він у вас викликав? Опишіть свій ранок.

РАНОК

Місяць світив усе ясніше. Соловей співав невтомно, а хвиля хлюпотіла. Хлопець не спав, думаючи про райську квітку щастя. Північ минула. Літня, коротка ніч кінчилася. Ранок був недалекий. На виднокрузі появилвся вузьенький пасмужок, зразу блідий і невиразний. Зорі блідли, блідло й небо. Солов'ї притихли. Подуло раннім холодом, і роса затремтіла на квітах. Також хлюпала вода у ставі. Груди хлопця хвилювали, очі світилися, губи горіли. Підніс голову, руками сперся об ліжку і сів. Хвилину слухав. Усі вдома спали. Хлопчина тихо встав і підійшов до вікна.

Вікно відчинив легенько (*Б. Лепкий*).

І. Айвазовський. Схід сонця у Феодосії

II. Випишіть із тексту приклади до таких тверджень:

- 1) слова, утворені суфіксальним способом (*три слова*): ... ;
- 2) слово, утворене способом складання: ... ;
- 3) слова, утворені префіксально-суфіксальним способом (*два слова*): ... ;
- 4) слово, додавши до якого префікс, утворимо його антонім ... .

Префікси, корені, суфікси, закінчення та постфікси – це значущі частини слова, або **морфем**.

Вправа 98. Пригадайте, як ми визначаємо корінь слова. Згрупуйте наведені слова так, щоб у кожній групі були слова одного кореня. Корінь позначте.

Водянка, проводити, водити, завод, вода, заводити, провідник, водойма, поводитися, заводчик, водник, заводський, приводити, водний, водій, водянистий, проводир, безводний, заводний, водяний, безводдя, переводити, обезводнити, обводити, обводнювати, обводнення.

Вправа 99. I. Доберіть до поданих слів ряд похідних, утворених різними способами.

Зразок: молодий, молодь, молодість, молодіти, молодий (*наречений*).

Рідний, зелений, два, десять, сто, платити, ходити, бігати, сам, учора, земля, друг.

II. Зі словами одного словотвірного ряду складіть речення.

Вправа 100. I. Прочитайте текст уголос.

Уже сонце йшло до заходу, як старшина братства почала сходитися на раду. Кімната, де відбувалися сходи, була простора, ясна, пишно прибрана. До Львова часто приїжджали гості з далеких сторін, братство їх приймало, то й уладило свою домівку так, щоб кожний почувався добре й добру славу розносив про братство по світу. Вікна і двері мали довкола різьби з каміння: різьбяр викував у камені прегарні зірки, квітки та листки. Різьблені були й балки на стелі. У червоному світлі сонця, що заходило, видко було різнобарвне **малювання, написи** старовинним письмом, рік, коли дім збудовано, – 1582. Зі стелі звисав мідяний **свічник** у формі корони. Стіни були сірі, немальовані, але **пообвішувані** великими килимами перської роботи. Привозили

Церква Успення Богородиці
у Львові

їх львівські купці зі своїх мандрівок по Туреччині. На стіні проти дверей висів великий образ Успення Богородиці – під цим ім'ям була братська церква, і Успення було гербом і знаком братства на печатках, письмах і книгах. На інших стінах можна було бачити портрети опікунів і добродіїв братства (За І. Крип'якевичем).

II. Виконайте завдання.

1. Випишіть із тексту спільнокореневі слова, розберіть їх за будовою.
2. Доберіть слова, спільнокореневі до слова *Туреччина*, прослідкуйте за звуковими змінами, що відбулися під час творення слів.
3. Визначте, від якого слова утворилося слово *уладило*. За допомогою словника доберіть до нього синоніми.
4. Виділені слова запишіть у зошит і розберіть за будовою.

Вправа 101. Виконайте тести. Результати обговоріть у класі.

1. **Спільнокореневими до слова *зір* є всі слова, окрім**
А прозріти   Б зоріти   В зиркати   Г неозорий
2. **Спільнокореневим до слова *око* є**
А околиця   Б заочний   В оцінка   Г округ
3. **Спільнокореневими до слова *роса* є всі слова, окрім**
А росинка   Б зрошення   В рослий   Г росяний
4. **Спільнокореневим до слова *міняти* є**
А замінувати   Б нерозмінний   В Міноборони   Г міндобриво
5. **Спільнокореневим до слова *гора* є**
А горянка   Б горечко   В горючий   Г гороскоп
6. **Спільнокореневим до слова *сонний* є**
А унісон   Б спросонку   В соняшник   Г соната
7. **Суфікс *-ен-* має однакове значення в усіх словах, окрім**
А зайчєня   Б кошєня   В печєня   Г козєня
8. **Суфікс *-ик-* має однакове значення в усіх словах, окрім**
А історик   Б братик   В зайчик   Г лебедик

Готуємося до ЗНО

1. **Усі слова мають префікс *с-* у рядку**
А ..нести, ..робили, ..конструювати
Б ..дати, ..худнути, ..міряти
В ..чистити, ..кликати, ..важити
Г ..пекти, ..хотіти, ..пробувати
2. **Усі слова мають таку будову: *корінь + суфікс + закінчення* (у тому числі нульове) в рядку**
А вольовий, хоробрість, багатство
Б відважний, чайка, здоровань

В мужній, дніпровий, шабля
Г очеретяний, верболіз, булава

3. Усі слова мають закінчення (в тому числі нульове) в рядку

А ясно, високо, темно, щедро, низько
Б золото, око, вікно, озеро, вліво
В по-батьківськи, по-дружньому, по-українськи, ходити
Г ніжність, хлібороб, твір, переказ, глибина

4. Префікс с- мають усі слова в рядку

А ..питати, ..шити, ..фотографувати
Б ..чесати, ..гуртувати, ..бігати
В ..пекти, ..трусити, ..кривдити
Г ..танцювати, ..чистити, ..тримати

5. Усі слова відповідають такій морфемній будові: префікс + корінь + суфікс + закінчення (в тому числі нульове) в рядку

А сумно, прекрасно, розбитий
Б беззубка, пролісок, перекручений
В простенький, вимір, надзвичайний
Г надбудова, невинно, розклад

6. Префікс при- мають усі слова в рядку

А пр..сісти, пр..звище, пр...подобний
Б пр..землений, пр..йти, пр..рва
В пр..красний, пр..мружити, пр..вітати
Г пр..єднати, пр..лягти, пр..морський

Словник

вод'янка – vízkór
зрощення – öntözés

уладити – itt: berendez

§ 13. Словотвір української мови.

Основні способи словотвору в сучасній українській мові

Вправа 102. I. Прочитайте текст.

П'ЯТЬ ПОРАД ДЛЯ ВАШОГО ВІДПОЧИНКУ

У наш час, коли технології **стрімко** розвиваються, постійно **зростає** темп життя. Через це залишається усе менше часу на відпочинок, що вкрай негативно впливає на людину. У зв'язку з цим я хотіла б дати вам декілька порад щодо організації відпочинку.

Є два види відпочинку: активний і пасивний. Найголовніше – **підтримувати** баланс між ними. Орієнтуйтеся на ваші особисті вподобання. Якщо ви маєте складну роботу/навчання, надайте перевагу спокійному відпочинку: почитайте, перегляньте цікавий фільм, послухайте улюблену музику, помалюйте тощо. Навпаки, якщо ви відчуваєте, що у вашому

житті не відбувається нічого цікавого, знайдіть час для того, щоб вибратися на природу, або, наприклад, домовтеся з друзями пограти у пейнтбол. Однак не забувайте, що надлишок активного чи пасивного відпочинку – це теж погано. Майте почуття міри.

Також для того, щоб комфортно відпочивати, ви маєте вміти правильно організувати свій час. Без цього ви ніколи не будете задоволені тим, як ви його провели. Не забувайте і про те, що укладати надшільний графік зовсім без вільного часу теж не варто. Ви будете завжди почуватися виснаженим, а робота чи навчання перетворяться на постійні думки про те, аби вони якомога швидше закінчилися. Тому завжди важливо піклуватися про себе, **залишаючи** вільний час для відпочинку, який вам подобається найбільше, хоча б **півгодини** на день, а окрім цього ще сон по сім-вісім годин на добу. Це допоможе вам бути бадьорими і здоровими (За А. Стrogановою).

II. Прочитайте правила, подані після вправи. Розгляньте схему. Пригадайте вивчене вами про способи словотвору.

III. Перепишіть у зошит виділені слова. Укажіть, яким способом вони утворені? Доберіть самостійно приклади до способів словотвору, не проілюстрованих у вправі, і запишіть їх.

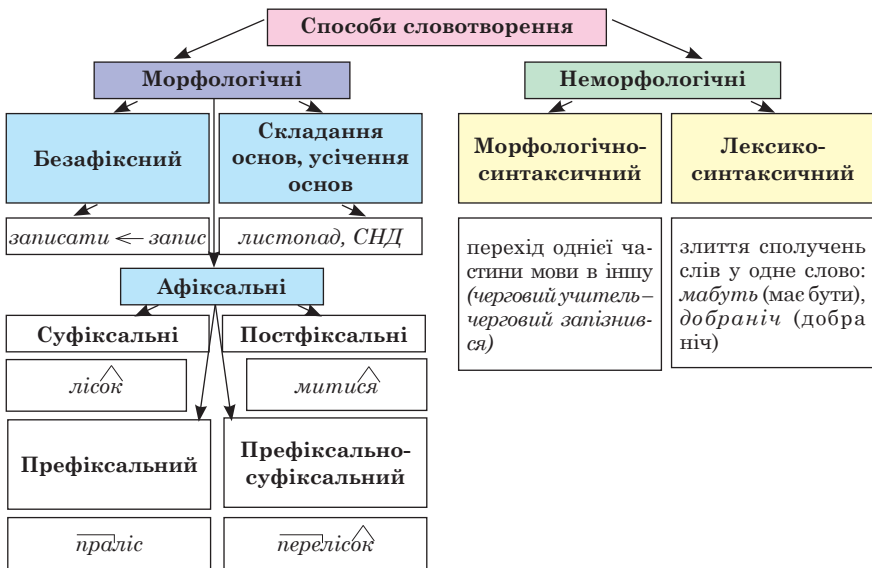
Словотвір (дериватологія) – розділ мовознавства, який вивчає процес творення похідних слів, його механізм. Похідні слова творяться не довільно, а за певними правилами (законами, моделями). Отже, **словотвір** – це вчення про словотворення, яке служить збереженню і поповненню словникового складу мови.

Предметом вивчення словотвору є розгляд способів творення слів, класифікація похідних слів з урахуванням їх словотвірної структури і словотвірного значення, визначення продуктивності способів словотворення.

До завдань словотвору належить також вивчення усіх словотворчих засобів мови.

Усі слова нашої мови можна поділити на слова з **непохідними** основами (від яких утворюються інші слова) та слова з **похідними** основами. Під основою прийнято розуміти частину слова без закінчення. **Непохідні** основи мають у своєму складі лише корінь, **похідні** – ще хоча б один словотворчий афікс (префікс, суфікс, постфікс). До слів з непохідними основами належать, наприклад, *ліс, сад, море, поле, літо, синій, чорний, п'ю*; до слів з похідними основами – *перелісок, садівник, заморський, польовий, літній, посиніти, зчорнітися, допити*.

Вправа 103. Прочитайте, добираючи до дієслів з дужок потрібні префікси. Відредаговані речення запишіть.

Указуємо назву організації, що (по-, при-, ви-, наді-)слала документ. Документ датують днем його (на-, від-, під-)писання або (за-, під-)твердження. Цей реквізит (в-, по-)казує на назву міста чи населеного пункту, де (по-, ви-, на-)дано документ. Під час підписання документів колегіальних органів (по-, за-, ви-)значають обов'язки осіб, що (на-, під-, від-, до-)писали документ. Кожний службовий документ, незалежно від (при-, на-, по-)значення й виду, має заголовок (*З підручника*).

Вправа 104. Запишіть слова. Визначте способи їх творення.

Життєдайний, промовець, педагогічний, зимувати, між-національний, пасинок, сумісник, держрозрахунок, придніпровський, помірний, піднебесний, знеболення, нашіптувати, змилосердитися, розмах, переклад, середземноморський, само-виховання, вертихвістка, животворно, НАН України.

Вправа 105. І. Прочитайте текст. Які думки він у вас викликав?

МАСКА МИЛОСЕРДЯ

Скільки разів на день ми чуємо про чужі проблеми? Щодня ми стаємо свідками якихось негараздів. Споконвіку добро і зло борються за владу у світі. Їх сили майже рівні, тому не дивно, що люди постійно вагаються і переходять з одного боку на інший.

Зло заманює своїх жертв різноманітними спокусами. Проте після почуття ейфорії приходить усвідомлення свого вчинку і розпач, який супроводжується каяттям.

Добро ж вимагає витримки і неабиякої відваги, бо по-справжньому добрі вчинки рідко приносять якусь вигоду своїм виконавцям. Але з часом з'являється розуміння того, що світ став кращим, і в серці починає жевріти вогник, який приємно зігріває. Отже, зло годує наше тіло, а добро – душу.

Не дуже весело усвідомлювати, що прибічників зла стає все більше тому, що прихильники добра зневірюються і втрачають сили відстоювати свої ідеали. Такий час – найкраща можливість проявити найважливішу складову добра – милосердя.

Сьогодні світ байдужіє набагато швидше, ніж колись. Нікого вже не хвилюють чужі долі. Хочеться пожити для себе, а не витратити дорогоцінні хвилини на вчинки, за які навіть винагорода не передбачена.

Справді, у XXI столітті дуже важко думати про інших, бо так багато своїх турбот. Тому благодійність повинна стати шансом на спасіння, одним зі шляхів «лікування» сучасного суспільства. Колись Джек Лондон сказав так: «Кістка, яку ти кинув псові, не є милосердям; милосердя – це кістка, поділена з псом, коли ти сам голодний не менше за нього». Отже, ми повинні віддавати не просто тому, що маємо зайве, а тому що хтось потребує цього не менше за нас. Милосердя є не просто пожертвою грошей чи речей першої необхідності. Це ще і підтримка, яка іноді необхідніша за повітря. Підтримка – це міст, що веде прямисінько до людського серця.

На жаль, не всі люди чинять добро з гарних намірів. Деякі шукають наживи або визнання. Милосердя нічого не коштує, якщо воно не робиться від чистого серця. Дуже влучно з цього приводу висловився відомий французький письменник Франсуа де Ларошфуко: «Милосердя сильних світу цього найчастіше лише хитра політика, ціль якої – завоювати любов народу... Хоча всі вважають милосердя чесною, воно породжене іноді марнославством, нерідко – лінню, часто страхом, а майже завжди – і першим, і другим, і третім».

Урешті-решт, визначити чистоту намірів тієї чи іншої особи дуже важко. Залишається тільки слідкувати за своїми вчинками, адже життя подібне до бумеранга: що віддаєш, те й отримуєш. Ми не можемо відмовляти в допомозі, бо невеличка дія для нас може стати комусь порятунком.

І, побачивши одного разу того, хто просить про допомогу, поставте собі одне просте запитання: «А якби я опинився на його місці?».

Адже із ким не буває?

Пам'ятайте: «Милосердя – це сила, здатна захистити беззахисне» (Г. Честертон) (За І. Марченко).

II. Виконайте завдання.

1. Знайдіть і выпишіть із тексту слова, утворені:

- а) префіксальним способом;
- б) префіксально-суфіксальним способом;
- в) суфіксальним способом;
- г) складанням.

2. Знайдіть у тексті слова, утворені постфіксальним способом, выпишіть їх.

3. Чи є у тексті слова, утворені лексико-синтаксичним способом? Якщо є, выпишіть їх.

III. Виконайте тестові завдання.

1. Люди постійно вагаються і переходять з боку добра на бік зла і навпаки, тому що:

- А добро не приваблює їх
- Б люди слабохарактерні, їм важко зробити вибір
- В сили добра і зла майже рівні
- Г їх не приваблює зло

2. Милосердя – це ще й ...

- А радість
- Б допомога грошима
- В підтримка
- Г допомога речами, які для нас зайві

3. Ми не можемо відмовляти у допомозі комусь, бо ...

- А це сприятливо відобразиться на нашому житті
- Б невеличка дія для нас може стати порятунком для інших
- В люди чекають від нас допомоги
- Г потім цей хтось допоможе нам

Вправа 106. Позмагайтеся! Від поданих слів утворіть спільнокореневі за допомогою різних способів словотвору. Переможе той чи та, хто за п'ять хвилин утворить найбільше правильних слів.

Рук(а), вод(а), ок(о), мор(е), степ, ліс, земл(я).

Вправа 107. I. Прочитайте текст.

У давні часи люди не мали прізвищ. На території центральної частини сучасної України представників молодшого покоління звали за ім'ям або професією батька (яку син найчастіше успадковував), додаючи до слів-імен або назв професій суфікс **-енк(о)**. Так, сина коваля звали Коваленком, сина тесляра – Тесляренком, сина Івана – Іваненком. Ці назви пізніше стали прізвищами (За виданням «Цікава грамати́ка»).

II. Подумайте і запишіть, які прізвища мали б нащадки таких людей: шевця, Романа, Василя, Юхима, Дмитра, Петра, кравця, бондаря, Павла, крамаря, писаря. Усно поясніть, як ви їх утворили. Зверніть увагу на написання голосних у новоутворених словах.

Основоскладання властиве усім функціональним стилям мови, але найбільше поширене в офіційно-ділових, наукових і публіцистичних текстах. Як правило, книжно-термінологічний характер мають утворення з іншомовними складниками: *гідроканал, демократія, макросистема, мікросвіт*. Книжного (але менш інтенсивного) відтінку надають компоненти **само-, мало-, багато-**: *самозречення, самоаналіз, малозабезпечений, багатоплановість*. Виразне книжне забарвлення характерне для слів з компонентами **-лог, -філ, -фоб, -ман, -знавство**: *філолог, палеонтологія, слов'янофіл, слов'янофільство, бібліофіл, графоманія, меломанія, суспільствознавство, антропологія*.

Абревіація відрізняється від осново- і словоскладання тим, що для творення слів використовуються усічені основи, наприклад: *профком, ЗМІ* (засоби масової інформації). Абревіація поєднує два способи – скорочення і складання. Твірною основою для абревіатур слугують переважно словосполучення. Способом абревіації утворюються тільки іменники.

Класифікація абревіатур залежно від їх структури та мови:

1. Ініціальні абревіатури – утворені з початкових літер (звуків) слів, які входять у вихідне словосполучення:

а) буквені – їх вимовляють як букви: *СНД – Співдружність Незалежних Держав; МЗС – Міністерство закордонних справ; СБУ – Служба безпеки України; МВФ – Міжнародний валютний фонд; ЛНУ – Львівський національний університет; ТзОВ – Товариство з обмеженою відповідальністю; СП – спільне підприємство; ТСН – Телевізійна служба новин;*

б) звукові – їх вимовляють як звуки: *ЄШКО – Європейська школа кореспондентської освіти; НАН – Національна академія наук; ЧАЕС – Чорнобильська атомна електрична станція; ВАТ – Відкрите акціонерне товариство; ДАІ – Державна автомобільна інспекція; ЦУМ – центральний універсальний магазин; СНІД – синдром набутого імунного дефіциту.*

2. Абревіатури складового типу – утворені усіченням основ двох (або більше) слів, з початкових складів мотивуючого складного найменування: *інтерпол* (інтернаціональна поліція), *Бенілюкс* (об'єднувальна назва трьох європейських держав – Бельгії, Нідерландів і Люксембургу), *військкомат* (військовий комісаріат), *торгпред* (торговельний представник), *міськком* (міський комітет), *держстрах* (державне страхування), *нардеп* (народний депутат).

3. Абревіатури змішаного типу – утворені з початкової частини або частин слів і повного слова. Це дуже поширений тип абревіатур у сучасній українській мові: *держмито, спецзамовлення, госпрозрахунок, дилкур'єр, генпрокурор, держсекретар, начштабу, техогляд, медсестра, турбюро, Донвугілля, Нацбанк, Галсервіс.*

4. Комбіновані абревіатури – утворені одразу двома способами: *НДІБудиляхмаш, НДІторгмаш, ХарБТІ, АвтоЗаЗ.*

Це цікаво!

Абревіатури широко використовують у засобах масової інформації, політичній, діловій сферах. Серед ініціальних абревіатур найбільшу групу становлять назви установ та організацій. З відновленням незалежності в Україні виникло багато нових партій, громадсько-політичних організацій, що мають два найменування: одне – повне, яке є словосполученням, інше скорочене – абревіатура. Ознакою євроінтеграційної стратегії України є поява в українському політико-економічному дискурсі великої кількості абревіатур із компонентом *євро*, наприклад: *єврокредит, єврооблігація, європарламент, євроринок, єврочек*, чи основою *Європа*, наприклад: *ЄВС – європейська валютна система, ЄВБ – Європейський валютний банк, ЄБРР – Європейський банк реконструкції і розвитку, ЄС – Європейський Союз.*

У діловому мовленні абревіатури виконують важливі функції – інформативної компресії та економії місця в ділових паперах. Уживати їх потрібно так, щоб вони були зрозумілими для всіх, хто читає документ. Тому при першому вживанні складноскороченої назви в тексті її повну форму потрібно подати в дужках, а потім уже вживати в скороченому вигляді, наприклад: *УЦЕПД (Український центр економічних і політичних досліджень)*, потім – тільки *УЦЕПД*.

Вправа 108. Зі словосполучень утворіть складноскорочені слова. Усно поясніть їх правопис.

Хімічний факультет, національний банк, завідувач бібліотеки, обласна державна автомобільна комісія, професійний огляд, командир батальйону, Українська профспілкова рада, Ужгородська міська рада, виконавчий комітет, ремонтна будівельна контора, міська рада, автомобільна магістраль, медична комісія, державний екзамен, студентський білет, телефонні комунікації, військовий комісаріат, студент другого курсу.

Вправа 109. Пригадайте, як пишуться складні слова. Від пар слів утворіть і запишіть нові слова способом складання основ. З двома новоствореними словами складіть речення.

Чорне море – ..., робити хліб – ..., зорі падають – ..., вода грає – ..., карі очі – ..., шість струн – ..., два поверхи – ..., трусити землю – ..., чорні брови – ..., варити сталь – ... .

Вправа 110. Спробуйте розшифрувати абрєвіатури. Крім традиційних, придумайте власні варіанти. Свої відповіді обговоріть у класі.

ПК, КПП, ВР, ЗОДА, ССР, СПР.

Готуємося до ЗНО

1. Спільнокореневими є всі слова в рядку

- А сонце, сонечком, на сонці
- Б водний, водити, вода
- В читати, читанка, прочитаний
- Г пролісок, проліском, (у) проліску

2. Форми одного слова подано в рядку

- А праця, працюю, працюючий, працюючий
- Б погляд, поглянути, переглянутий, приглядіти
- В працюю, працюєш, працюєте, працюють
- Г далеко, даль, далина, далеченький

3. Установіть відповідність між словами і способами їх творення.

1 Префіксальний	А степ, ворог, дарунок
2 Суфіксальний	Б сизокрилий, землемір, зірвіглова
3 Префіксально-суфіксальний	В солонуватий, вишневий, пісенька
4 Складання основ або слів	Г пересолити, заглибокий, зрадіти
	Д безкровний, підсніжник, усмінений

4. Установіть відповідність між словами і способами їх творення.

1 Префіксальний	А вись, лінь, зелень
2 Суфіксальний	Б радіозв'язок, далекоглядний, синьоокий
3 Безафіксний	В безкрилий, присісти, намалювати
4 Складання основ або слів	Г український, законотворчість, столик
	Д крилатий, воленька, маленький

Словник

балáнс – egyensúly
віснажений – kimerült
ейфорія – eufória

жéврити – parázslík
пáсинок – mostohafiy
реквізіти – kellekek

§ 14. Правильна вимова і вживання складноскорочених слів

Велика літера у складноскорочених назвах

1. Скорочені назви (абревіатури) установ, закладів, організацій тощо, утворені з частин слів, пишемо двояко:

а) з великої літери, якщо ці слова вживаємо на позначення одиничних установ: *Укрінформ, Укрпрофрада, Укоопспілка*;

б) з малої літери, якщо такі слова є родовими назвами: *медінститут, облвиконком, райвно, райрада*.

2. Складноскорочені назви, утворені з початкових (ініціальних) букв імен власних і загальних, пишемо великими літерами: *АТС, КНР, НЛО, СНД, УРП, УТН*.

Примітка: скорочення від загальних назв, які вимовляються як звичайні слова (без вставних звуків), пишемо малими літерами: *рагс* (до рагсу), *неп* (під час непу). Такі слова звичайно відмінюються.

Так само відмінюються ініціальні скорочення типу *БАМ*, а їх закінчення, які пишемо малими літерами, приєднуємо до останньої літери абревіатури без будь-якого знака (апострофа, коми): з *БАМу*, на *БАМі*, з *ВАКу*, *ВАКом*, *ТЮГу*, *ТЮГом*.

Вправа 111. I. Прочитайте текст уголос.

ЧОТИРИ З ПОЛОВИНОЮ ПРОБЛЕМИ ДРУКОВАНОГО ПРОСТОРУ

Проблема перша: засилля абревіатур. Іноді доходить до смішного, коли мусиш щоразу зупинитися й подумки розшифровувати абревіатуру, аби зрозуміти сенс повідомлення. З постійно вживаними і вже звичними словами ця проблема зникає, як-от у реченні: *КПУ виступала у ВРУ проти НАТО*. Але вже сам факт, що в реченні з шести слів (одне з яких прийменник) рівно половина – абревіатури, переводить сприйняття в гумористичну площину. У поезії такий прийом часто використовується саме як засіб гумору чи іронії. Тож тут логіка ясна, як день: не варто заради сестри таланту жертвувати почуттям міри, бо ефект може бути неочікуваним.

Друга проблема є продовженням першої: втрата сенсу. Колись давно було в нашій редакції дрібне непорозуміння: представники одного каналу наполягали, що їхня назва – абревіатура, тож писати її треба великими літерами. Але розшифрувати ту абревіатуру вони не могли: забулося, казали вони, але це точно абревіатура.

Звична оку абрєвіатура, особливо якщо вона запозичена, а отже, нашою мовою не розшифровується по літерах, так само сприймається як щось розмите. Промовистий і дуже актуальний приклад – НАТО, слово, негативне сприйняття якого нам доводиться долати тривалий час. Зрозуміло, це не через абрєвіатурність назви. Але й вона доклалася до розмивання смислу, бо що можна розшифрувати (зрозуміти), того бояться менше.

Неузгодженість закінчень – це третя проблема. Час від часу мені трапляються конструкції на кшталт: *НТКУ показав, НТКУ представив*. Логіка цієї помилки зрозуміла: кажучи так, мають на увазі канал (Перший національний), хоча насправді абрєвіатура розшифровується як Національна телевізійна компанія України, а отже, *НТКУ показала, НТКУ представила*, бо з іншими членами речення ми узгоджуємо за опорним, головним словом абрєвіатури (компанія).

Походження абрєвіатури створює колізію: відмінювати за родовим словом чи за формальними ознаками роду? Наприклад, згадане вже НАТО якого роду? А ООН якого? Ось кілька прикладів із медіа: *НАТО виявило переміщення російських військ до кордону з Україною. НАТО зафіксувало наближення військ Російської Федерації до українського кордону. НАТО нещодавно відсвяткувало своє 60-річчя. Але: Іракський народ високо цінує діяльність ООН, зокрема її зусилля...*

Логіка тут так само проста: якщо абрєвіатуру можна розшифрувати українською – узгоджуємо за опорним, або ж головним словом: *ООН (Організація Об'єднаних Націй) оцінила, виявила, відсвяткувала* тощо. Натомість *НАТО* (офіційна повна назва українською – Організація Північноатлантичного договору, від NATO (North Atlantic Treaty Organization)) українською по літерах не розшифрувати, тож для визначення роду

беремо формальну подібність до іменників середнього роду із закінченням.

Ще одна досить поширена проблема – читання (вимова) аббревіатур. Скажімо, як ви вимовляєте назву телеканалу ТВі? Мое фейсбук-опитування показало: більшість мовців вимовляють його як *tivíai*, частина як *teveai* (наскільки можу судити, саме таку вимову й задумали автори назви), і практично ніхто не читає його як *tíbiai* чи *tevei*. Можливо, тому що часто ми не проговорюємо слова, читаючи якийсь текст, тобто значення для нас при швидкому читанні прив'язані до візуального, до знаків, а не до звучання.

Інший вияв проблеми з вимовою аббревіатур – написання їх латинкою. На повен зріст вона постає у випадках, коли написання літер кирилиці та латиниці збігається. Скажімо, колись я активно боролася (і програла редактору, що тут приховувати) за написання Бі-бі-сі українською. Мої аргументи, що ВВС можна прочитати як *vevees* розбилися об логічне зауваження: «Яке в українській мові *vevees*? Це ж не російська». Воно й справді так. Одна річ – якщо у ваших текстах часто згадуються назви телеканалів, зокрема зарубіжних (тобто якщо ваше видання спеціалізоване), й геть інша – коли читацький горизонт сподівань відкритий. У такому випадку ваш читач, переглянувши речення ще раз, швидше за все зрозуміє, про яке ВВС йдеться, але ці кілька секунд все одно постануть перешкодою на шляху розуміння тексту. І що більше таких перешкод, то менше бажання його читати.

Днями провела у фейсбуці експеримент, просила розшифрувати аббревіатуру СС, точніше, сформулювати, що першим спадає на думку. Попри провокаційні сподівання, експеримент мій не те щоб провалився (варіант, якого я очікувала, таки виявився найпоширенішим). Він показав деякі тенденції, а до того ще й кілька варіантів, які навіть не спадали мені на думку.

Про що свідчать ці результати? Перше й головне – такого роду аббревіатури потребують контексту. Бо, скажімо, ЮНЕСКО, СБУ чи НАТО загальновідомі та однозначні, а щодо СС постає запитання: це кирилиця чи латиниця? Розшифровувати слід за звучанням чи за написанням? І, зрештою, який же контекст? (За матеріалами інтернету).

II. Виконайте завдання.

1. Знайдіть і выпишіть із тексту аббревіатури

а) буквені; б) звукові; в) запозичені; г) власне українські.

2. Визначте рід усіх виписаних аббревіатур.

Абревіатури є самостійними словами, які мають усі граматичні ознаки, а тому їх слід відрізняти від звичайних *графічних скорочень* відповідних слів і словосполучень. Останні не мають аббревіатурної вимови і власних граматичних характеристик: на письмі передаємо їх малими літерами, після яких ставимо крапку (крім стандартних скорочень із системи мір: *мм – міліметр, см – сантиметр, кг – кілограм, т – тонна*), курсивом, через скісну лінію, пишемо через дефіс, якщо скорочення усередині слова. Наприклад, слово *ПТУ (не-те-у)* – аббревіатура, бо воно має літерну вимову, ознаки середнього роду і може бути твірною основою похідних слів (*петеушник*), а написання *б-ка (бібліотека), д-р (доктор), л-ра (література), та ін. (та інше), сб (субота), півн.-зах. (північно-західний), п/к (під керівництвом)* – скорочення, оскільки вони не збігаються з вимовою і з окремою граматичною характеристикою слів.

Вправа 112. Від слів і словосполучень утворіть складноскорочені слова та графічні скорочення. П'ять складноскорочених слів уведіть у речення і запишіть їх.

Міністерство охорони здоров'я, завідувач господарством, професійна спілка, універсальний магазин, мале підприємство, житлово-експлуатаційна контора, державна автоінспекція, Львівський автомобільний завод, область, міліметр, район, Міністерство закордонних справ, виробниче об'єднання, Українська республіканська партія, обласний виконавчий комітет.

Розрізняйте!

Адрес – письмове вітання кого-небудь із видатною подією в його/її житті (*вітальний адрес, вручити адрес*).

Адреса – місце перебування (*на мою адресу, помилитися адресою*).

Словотвірні норми – це правила утворення слів за словотвірними моделями за допомогою морфем (суфіксів, префіксів, постфіксів) і словотворчих засобів (основоскладання).

Найпоширеніші помилки на словотвірному рівні:

1) неправильне вживання префіксів: **належність** (а не **приналежність**), **призабуті** (а не **підзабуті**), **дозволити** (а не **позволити**), **зізнався** (а не **признався**), **звичка** (а не **привичка**), **розподіляти** (а не **розприділяти**), **перевірити** (а не **провірити**), **зіставляти** (а не **співставляти**), **схожий** (а не **похожий**), **перехожі** (а не **прохожі**);

2) ненормативне вживання суфіксів: *тиша* (а не *тишина*), *ліки* (а не *лікарство*), *перехрестя* (а не *перехресток*), *постачальник* (а не *поставщик*), *валютник* (а не *валютчик*), *кранівник* (а не *крановщик*), *паркування* (а не *парковка*), *татуювання* (а не *татуїровка*), *маркування* (а не *маркіровка*), *компостувати* (а не *компостирувати*), *виставковий* (а не *виставочний*), *закупівельний* (а не *закупочний*), *руйнівний* (а не *руйнуючий*), *панівний* (а не *пануючий*), *провокаційний* (а не *провокуючий*), *змоклий* (а не *змокший*);

3) використання суфіксальних моделей замість префіксально-суфіксальних: *завширики* (а не *шириною*), *завдовжки* (а не *довжиною*), *влітку* (а не *літом*);

4) ненормативне вживання слів, утворених способом осново- і словоскладання: *садівник* (а не *садовод*), *довкілля* (а не *оточуюче середовище*), *численний* (а не *багаточисельний*, *багаточисленний*), *цілодобовий* (а не *круглодобовий*);

5) відхилення від норм українського словотворення під впливом відповідних російських слів: *шахи* (а не *шахмати*), *шахіст* (а не *шахматист*), *путівка* (а не *путьовка*), *напій* (а не *напиток*), *краса* (а не *красота*).

Вправа 113. Виправте помилки у словосполученнях, зважаючи на словотвірні норми, і запишіть їх. Три словосполучення на вибір уведіть у речення.

Компастирувати квиток, кольоровий вкладиш, дерев'яна полка, зелений огурчик, перша красавиця, зіграймо в шахмати, шкільна роздягалка, знайома манікюрша, грубезна палка, лекція усипляє, говорили шопотом, проїхали перехресток, яблучний напиток, довжиною 5 сантиметрів, втомлені київляни, подарки на свято, здивовані прохожі, дороге лікарство, смачне морожено, 300 грамів вівсяного печеня, дужий велікан, куриний фарш, обумовлювати ситуацію, послати листа, біблейський персонаж, вимірюючий пристрій, уплатити послуги, обвинувачувати у зраді, наші погляди співпадають, купляти в магазині, поїхати на рибалку, поставщик зброї, пояснююча записка, несовмістимі дії.

Вправа 114. Прочитайте. Знайдіть у реченнях порушення словотвірних норм. Виправте помилки. Правильні речення запишіть.

1. Поїзд, що рухався з високою швидкістю, зробив попереджуючий сигнал. 2. Комп'ютери оснащені запам'ятовуючими пристроями. 3. Він чудовий оранжировщик. 4. Зіпсувався ви-

мірюючий прилад. 5. Міліцейське відділення було неподалік. 6. Неоправданість цих методів стала очевидною. 7. Де ваш завідуючий? 8. Університетові потрібен знаючий студент. 9. З ладу вийшов гальмуючий пристрій. 10. Між Росією та Грузією знову загострилися взаємовідносини. 11. Митники вимагали від нас супроводжуючі документи. 12. На екрані з'явився біжучий рядок. 13. Серед постраждалих було двоє американців, один англічанин, троє громадян Нідерландів. 14. Уряд звітував про випереджаючі темпи економічного зростання. 15. Нагородити слідуючих лицейців: Івасюту Петра, Комарницького Віталія, Баглая Юрія.

Готуємося до ЗНО

1. Помилково утворено слово

А виконавиця	В кравчина	Д спортсменка
Б гардеробщиця	Г вихователька	

2. Неправильно утворено слово

А мебельник	В роздрібний	Д терміновий
Б харчовий	Г критичний	

3. Аббревіатурами є слова рядка

- А** меч-риба, Іван-чай, грам-молекула, дієслово-зв'язка
Б чимдуж, вантажообіг, землетрус, мимоволі
В профбюро, держмито, ПДВ
Г юннат, міськком, заввідділом, дурносміх
Д ООН, ЗНО, листопад, прикордонник

4. Помилку при скороченні слів допущено в рядку

- А** д-р Петерсон, м. Ужгород, с. Невицьке
Б проф-р Мартиненко, о. Балатон, р. Латориця
В 12 см, Харківський р-н, півд.-зах. вітер
Г ХХ ст., див. стор. 25, 4 т

Словник

колізія – ütközés

сєнс – értelem

§ 15. Правопис складних слів в українській мові

Вправа 115. І. Прочитайте текст уголос. Яку картину ви собі уявили?

Прекрасний ліс навесні, коли вкривається салатно-зеленими, ніжними листочками; казково-чарівний взимку, закутаний у сніжні завой, незрівнянний восени. Кожний осінній день одягає дерева в інші шати... Учора ще зелені, сьогодні одягли золоту позолоту клени, зачервоніло намисто калини, звисли з галузок важкі оранжеві кетяги горобини, здивились у синяву не-

бес рожево-білі зіркаті «волові очка». Під лісом простягає фіолетові долоні бузина, наче просить зірвати її. Синіє дозрілий терен, цвітуть запізнілі квіти кульбаби й рожевого іван-чаю. У старому лісі з'явилися опеньки, запахло грибами й терпким вином. За кожним легеньким подихом вітру падають перші листочки грабів, беріз, осик.

Дуби з погордою дивляться на них, думають: чому так скоро? Минає день-другий – і клени поволі скидають парчевий одяг; вкриває землю листя каштанів, від тонких стовбурців ліщини відриваються волохаті кружальця, хоч вони ще зовсім зелені.

Молитовну тишу лісу то тут, то там порушує суха галузка або їжак, який збирає листя, щоб накрити свою хатку на зиму. Десь пискне синичка, їй ніжно відповість маленький, короткохвостий корольок. У піднебесі ширяє яструб. Його журливе квиління тільки підкреслює тишу осені. У лісі сумно, але я люблю цей смук, бо він близький душі моїй (Б. Гжицький).

II. Усно опишіть свій улюблений куточок природи, уживаючи прикметники.

III. Пригадайте, які слова ми називаємо складними? Випишіть їх із тексту. Усно визначте, до якої частини мови вони належать, поясніть їх правопис. За потреби користуйтеся таблицями.

Складні іменники

Пишемо разом	Пишемо через дефіс
якщо утворені за допомогою сполучного голосного о, е : <i>чорнозем, зорепад, водогін</i>	якщо утворені з двох іменників без сполучних голосних: <i>купівля-продаж, інтернет-магазин, Вовчик-Братчик, хліб-сіль</i>
якщо їх першою частиною є слова авіа, аудіо, агро, відео, екстра, кіно, макро, мікро, моно, радіо, супер, стерео тощо: <i>авіарейс, відеорепортаж, макроекономіка, радіопередача, супершоу</i>	з першою частиною віце-, екс-, лейб-, альфа-, бета- максі-, міні-, міді-, обер- : <i>віце-ректор, екс-президент, максі-програма, міні-маркет</i>
	якщо це назви одиниць виміру: <i>тонно-кілометр, людино-день</i>

Пишемо разом	Пишемо через дефіс
якщо їх першою частиною є дієслово у формі наказового способу: <i>горицвіт, перекотилоле, пройдисвіт (але люби-мене)</i>	якщо це назви посад, професій, спеціальностей: <i>прем'єр-міністр, генерал-майор</i>
якщо їх першою частиною є числівник, записаний словом: <i>п'ятикласник, сторіччя</i>	прикладки, що стоять після пояснюваного іменника й виражають ознаку, яку можна передати прикметником: <i>дівчина-красуня, хлопець-богатир, дуб-велетень (але красуня дівчина, богатир хлопець, велетень дуб)</i>
	прикладки – видові назви, які стоять перед пояснюваним словом: <i>Дніпро-ріка, сон-трава, Ведмідь-гора</i>
з першою частиною пів-, напів-, полу- : <i>пів'яблука, півогірка, напіваавтомат, полумисок</i>	власні назви з частиною пів-: <i>пів-Луганська, пів-Японії</i>

Вправа 116. Перепишіть слова, знімаючи ризики. Усно поясніть їх правопис. Складіть усну розповідь, використавши усі слова із вправи.

Північно/східний, пройди/світ, екс/чемпіон, напів/фабрикат, кіловат/година, жук/рогач, фото/модель, сорока/денний, лавино/подібний, плоско/опуклий, курортно/оздоровчий, червоно/чорний, овоче/перербонний.

Складні прикметники

Пишемо разом	Пишемо через дефіс
якщо утворені від залежних між собою слів (між ними не можна вставити сполучник і): <i>східнослов'янський</i> (східні слов'яни), <i>лівобережний</i> (лівий берег), <i>теплолюбний</i> (любить тепло)	якщо утворені від незалежних між собою слів (між ними можна вставити сполучник і): <i>мовно-літературний</i> (мовний і літературний), <i>валютно-фінансовий</i> (валютний і фінансовий)
якщо до їх до складу входять слова мало-, багато-, ново-, старо-, давно-, нижньо-, верхньо- тощо: <i>багатоканальний, староукраїнський</i>	якщо це назви відтінків кольору, смаку чи поєднання кольорів: <i>темно-зелений, кисло-солодий, червоно-чорний (але жовтогарячий, червоногарячий, золотогарячий)</i>

Пишемо разом	Пишемо через дефіс
якщо їх першою частиною є числівник, записаний словом: <i>семиденний, двадцятирічний</i>	якщо їх першою частиною є числівник, записаний цифрами: <i>50-річний, 2-гігабайтний</i>
	якщо це назви проміжних частин світу: <i>південно-східний, північно-західний</i>
	якщо першою частиною є слова військо-, воєнно-: <i>військово-спортивний, воєнно-стратегічний</i> (але: <i>військовополонений, військовозобов'язаний</i> – прикметники, що стали іменниками)

Запам'ятайте написання слів: *суспільно корисний, суспільно необхідний*. Слова з іншомовними префіксами **інтер-, контр-** пишемо разом: *інтерконтинентальний, контрудар* (але *контр-адмірал*).

Вправа 117. Прочитайте текст. Випишіть із нього складні слова, усно поясніть їх правопис.

Там, де вчора був шлях, сьогодні без кінця-краю піниться гостроверхими переметами розбурхане снігове море. Грайливий вітер підходуючи штовхає мене в плече, і я мимоволі роблю крок, потім другий і вже більше не зупиняюсь. А вітер, пустуючи, сипонув сніговим пилом в обличчя, заклубочився над вибалком і десь біля лісу заплутався в тернах... Так я брів навмання, аж поки не натрапив на лісосмугу. Кроків за двадцять, ніби гірлянда на новорічній ялинці, на кущах яскраво спалахнули... червоні троянди.

Обертаюсь і бачу: зовсім поряд, перетворивши колючий кущ малини на розкішний букет, сидять червоногруді снігурі! Виходить, то вони ввели мене в оману? (*К. Наріжний*).

Вправа 118. І. Прочитайте слова англійської письменниці Гіларі Ментел. Висловіть власну точку зору з приводу прочитаного. Обговоріть це питання у класі.

Треба мати почуття власної гідності. Це дуже важливо. Тепер це називається «самооцінка», але суть одна. Люди завжди

намагаються відібрати її в тебе. Не дозволяй їм. Ти повинен мати характер. Гордість.

II. Знайдіть у тексті складне слово. Доберіть якнайбільше слів з такою ж першою частиною. Два-три слова введіть у речення.

Готуємося до ЗНО

1. Усі складні слова потрібно писати через дефіс у рядку

- А ракето/носій, робітничо/селянський, шеф/повар, цех/автомат
- Б крає/знавець, звіробій/трава, гори/цвіт, всесвітньо/історичний
- В шлако/блок, блідо/рожевий, плоско/опуклий, жовто/гарячий
- Г кілька/мільйонний, міні/спідниця, норд/вест, хтозна/який

2. Усі складні слова потрібно писати через дефіс у рядку

- А контр/адмірал, дизель/мотор, напів/автомат, стоп/кран
- Б військово/зобов'язаний, перекоти/поле, кисло/солодкий
- В віце/президент, народно/визвольний, історико/культурний
- Г чар/зілля, чий/небудь, західно/європейський

3. Усі складні слова потрібно писати через дефіс у рядку

- А ново/утворення, суспільно/корисний, м'ясо/молочний
- Б івано/франківський, темно/синій, генерал/адмірал
- В людино/день, заєць/русак, навчально/виховний, біло/сніжний
- Г біло/рожевий, східно/слов'янський, мати/й/мачуха, екс/прем'єр

4. Усі складні слова потрібно писати разом у рядку

- А м'ясо/молочний, фінансово/промисловий, гео/хімія
- Б псевдо/наука, радіо/новини, біло/пінний, червоно/гарячий
- В русо/волосий, магазин/салон, авіа/десант
- Г турбо/реактивний, високо/чолий, телефон/автомат

5. Усі складні слова потрібно писати разом у рядку

- А сніжно/білий, електро/двигун, альфа/промені
- Б кіно/об'єктив, мікро/аналіз, багато/разовий, ультра/сучасний
- В абсолютно/круглий, науково/дослідний, авіа/спорт
- Г військово/повітряний, суспільно/необхідний, людино/знавство

6. Усі складні слова написані правильно в рядку

- А електроплита, зорепад, телефільм, мінісукня
- Б віце губернатор, лікар-онколог, контр адмірал
- В розрив трава, жовтоблакитний, радіофізика
- Г блакитно-синій, військовозобов'язаний, міні-футбол

Словник

завої – hófuvás

навмання – céltalanul

іван-чай – erdei deréce

пáрчевий – brokát

§ 16. Розвиток мовлення. Переказ тексту наукового стилю

Вправа 119. I. Прочитайте текст мовчки. Визначте тему твору.

РОБОТ СОФІЯ: ДОВЕРШЕНІСТЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЧИ ЗАГРОЗА ЛЮДСТВУ?

Робот Софія – це найвідоміший у світі людиноподібний робот-гіноїд, розроблений у 2015 році гонконгською компанією Hanson Robotics. При створенні обличчя робота використали образ британської актриси Одрі Хепберн. Модель має фарфорову шкіру, стрункий ніс, високі вилиці, інтригуючу усмішку та експресивні очі.

У час технологічного прогресу виготовлення роботів стало процесом перманентним і цілком очікуваним. Існує ціла прикладна наука – роботехніка (англ. robotics – робот і техніка), що опікується проектуванням, розробкою, будівництвом та експлуатацією роботів, а також комп'ютерних систем для їх контролю. За цією наукою, роботи можуть мати будь-яку форму, але деяких з них зроблено схожими на людей.

Такі роботи намагаються повторити ходу, міміку, мову, жестикуляцію, тобто все те, що властиво людині. Саме таким є людиноподібний робот на ім'я Софія, яка вже завоювала прихильність одних людей і критику інших. У будь-якому випадку байдужим вона не залишила нікого.

Робот Софія – головне творіння Девіда Хенсона, засновника компанії Hanson Robotics, який став відомим саме завдяки виготовленню роботів, схожих на людей. Головна мета, яку переслідував автор при її створенні, – це бажання, щоб робот став добрим помічником у будинках для людей похилого віку або міг допомагати людям в організації та проведенні великих заходів.

Творчість, співпереживання та співчуття – три важливі людські риси, на думку Девіда, які мають бути розроблені разом

з інтегрованим штучним інтелектом. Колаборація штучного інтелекту та трьох рис характеру має покласти кінець світовим проблемам, які люди неспроможні вирішити. Творець робота сподівається, що в кінцевому підсумку Софія зможе повноцінно соціалізуватися.

Робот Софія – це майже сто виразів обличчя, повний набір емоцій і поведінки; а ще – камери в зіницях, мікрофони у вухах, можливість навчатися та адаптуватися до поведінки людей. Софія може імітувати людські жести і вирази обличчя, а також відповідати на певні запитання і вести прості бесіди на заздалегідь обумовлені теми. Робот використовує технологію розпізнавання мови від Alphabet (материнської компанії Google), яка дає їй змогу постійно удосконалюватися, ставати розумнішою.

Програмне забезпечення штучного інтелекту Софії розроблене компанією SingularityNET. Воно аналізує проведені розмови і на підставі аналізу поліпшує відповіді в майбутньому.

25 жовтня 2017 року на саміті «Інвестиційна ініціатива майбутнього» Софія отримала громадянство. Саудівська Аравія стала першою країною, що надала громадянські права роботу.

Робот Софія стала повністю медійним обличчям. Вона дає численні інтерв'ю ЗМІ, виступає на концертах і навіть прикрасила обкладинку одного з модних глянців. Вона також продемонструвала свій потенціал у бізнесі, зустрічаючись із представниками цієї сфери діяльності.

Відомий на весь світ людиноподібний робот Софія вже об'їздила чимало країн і, нарешті, в жовтні 2018 року прибула з офіційним візитом до України. На одній із прес-конференцій на запитання, де знаходиться Україна, «дівчина» відповіла: «Україна – це Європа», чим викликала бурю оплесків. І додала, що Україна їй подобається: «Я тут усього другий день, але вражена поєднанням багатой історії та природної краси».

Хай там що, доба «роботів» – це лише еволюція людського інтелекту, спроможного створювати людиноподібних машин. А чи зможуть роботи еволюціонувати без допомоги людей? Це питання залишається відкритим... (За Я. Довгалюк).

II. Складіть план тексту. Перекажіть текст за складеним планом. Наприкінці висловіть свою думку з приводу запитання, поставленого в заголовку тексту.

III. З'ясуйте за електронними джерелами значення слів «гіноїд», «колаборація», «перманентний».

САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ

§ 17. Іменник. Стилiстичнi функцiї iменникiв

Вправа 120. I. Прочитайте текст уголос.

(1) Український народний одяг – яскраве і самобутнє культурне явище, що розвивалося й удосконалювалося протягом сторіч. У народному костюмі відбилися спільність походження й історичної долі східних слов'ян, взаємовплив культур сусідніх народів. Костюм, що зберігає ознаки різних епох, є джерелом вивчення етнічної історії населення, його соціальної структури, естетичних поглядів.

(2) Жіночий одяг складався з вишитої сорочки (тунікоподібна або на кокетці) і незшитого поясного одягу: дерги, запаски, плахти. Із ХХІ століття почали носити зшиті «спідниці». У прохолодну погоду носили безрукавки (корсетки, киптарі). Сорочка була, як правило, прикрашена вишитим або тканим орнаментом по коміру, подолу, на рукавах – місцях, де максимально відкритий доступ до тіла. Отож, орнамент виконував не тільки естетичну, але й оберегову функцію, захищаючи господарку одягу від злих духів і хвороб. Жіноча сорочка взагалі вважалася таємничим елементом одягу, особливо її поділ. Наприклад, вірили, що вишитим подолом можна зупинити відьму. Повитухи приймали дитину в поділ сорочки. Вишитою верхньою частиною сорочки нареченої після ритуального вмивання по черзі втиралися молоді. Основним верхнім одягом жінок була свита або свитка з білого сукна.

(3) Дівчата заплітали волосся в коси, вкладали їх навколо голови і прикрашали стрічками, квітами, живими або з во-

скованого паперу. Жінки обов'язково носили очіпки, намітки, пізніше – хустки. Поява заміжньої жінки на людях без головного убору вважалася непристойністю.

(4) Українські дівчата і жінки традиційно носили багато прикрас. Звичай прикрашати шию існував з найдавніших часів. Багатий матеріал для намиста давала навколишня природа – використовували зерна, кісточку ягід, овочеві коробочки. Дуже цінувалося намисто з різнокольорового скла, бурштину, перлів, найбільшою цінністю вважали корали, особливо червоні. Кількість разків намиста і розмір намистин були показником достатку сім'ї, а також свідчили про добре ставлення чоловіка до дружини. Найбільш престижним вважалося мати 24-25 разків, із великими намистинами, прикрашеними сріблом. Коралам приписували магічні властивості: вони оберігали від застуди, а розрив нитки віщував господині нещастя. Особливе місце серед шийних прикрас належить дукатам – різноманітним ювелірним виробам на основі монет або їх імітацій. Для них, як правило, використовували австрійські дукати або російські срібні рублі. Дукат із металевим бантом, прикрашеним каменями або емаллю, посідав центральне місце у всьому комплексі нагрудних прикрас. Хрещений батько дарував дукат своїй маленькій похресниці, коли їй виповнювався один рік, і та дбайливо зберігала подарунок, одягаючи його переважно у свята. Великою популярністю у жінок користувалися вироби з бісеру, різні сережки і каблучки.

(5) Чоботи носили чорні або червоні. Святковим взуттям у теплу погоду були туплі, а повсякденно носили взуття личаки і з сиром'ятної шкіри – постоли. Чоловічий костюм складався з сорочки (з вузьким стоячим, часто вишитим коміром зі шнурком), заправленої в широкі або вузькі штани, безрукавки і пояса. Пояс був обов'язковим елементом одягу і виконував найрізноманітніші функції (закріплення одягу, захист м'язів живота при важкій роботі). На поясах носили предмети повсякденного вжитку, вони прикрашали одяг і вказували на достаток. Але пояс сприймали і як оберіг. Тільки маленькі діти могли не носити пояса, для дорослої людини вийти на вулицю, не підперезавшись, означало скомпроментувати себе.

(6) Чоловіки стригли волосся на голові «під горщик». Молодій середніх років чоловіки голили, залишаючи лише вуса. У XV–XVII століттях голили і голову, залишаючи оселедець. Бороди носили тільки старі люди. Головним убором влітку були солом'яні капелюхи (брилі), в інший час – повстані

або каракулеві шапки циліндричної форми з плоским або сферичним дном. На ноги бідні селяни взували постולי, багаті носили чоботи.

(7) Козацький одяг складався з жупана, черкески, яскравих шароварів, шалового пояса-кушака, балахона (плащ), суконного кунтуша з відкидними рукавами, білого шовкового жупана з оксамитовим шликом, шовкового пояса з золотими китицями, сап'янових чобіт, шапки-кабардинки з річкового звіра кабарги або видри, оздобленої навхрест позументом, кожуха з овечої шкури, кошлатої вовняної бурки для негоди.

(8) Характерною ознакою традиційного українського одягу була його декоративність: багата вишивка, аплікації, дорогі прикраси. У цьому відбивалися особливості регіонів України. За зовнішнім виглядом одягу можна було зробити висновок про те, з якого регіону його власник, який його достаток і соціальне становище (За матеріалами сайту osvita.ua).

С. Васильківський.
Задунайський запорожець

II. Виконайте завдання.

1. Випишіть із тексту по чотири іменники чоловічого, жіночого та середнього роду.
2. Пригадайте, які іменники належать до тих, що вживаються тільки в однині, а які до тих, що вживаються тільки у множині.
3. Випишіть із 3-го та 4-го абзаців іменники, що вживаються тільки в однині.
4. Випишіть із 5-го абзацу іменники, що вживаються тільки в множині.
5. Випишіть із тексту п'ять іменників у формі родового відмінка множини.
6. Випишіть із тексту п'ять іменників, ужитих у формі прямого відмінка (однини чи множини).
7. Випишіть із тексту п'ять іменників, вжитих у формі місцевого відмінка (однини чи множини).

Вправа 121. Пригадайте правила написання великої літери у власних назвах. Складіть речення із наведеними словосполученнями. Поясніть уживання великої букви і лапок у власних назвах.

Герой України, медаль «За відвагу», «Пісня про рушник» (Платон Майборода), Велика і Мала Ведмедиця, острови Франца Йосифа і Нова Земля, станція «Північний полюс», журнал «Здоров'я», Антонівська середня школа, університет імені Г. Сковороди, село Зелений Гай, гори Карпати, День слов'янської писемності.

Говоріть правильно!

Як правильно «Ігоря» чи «Ігора», «хабаря» чи «хабара»?

Ім'я *Ігор* належить до іменників м'якої групи, тому відмінюємо його так: *Ігор – Ігоря, Ігореві, Ігорем, на Ігореві*. Кличний відмінок – *Ігорю*. Як *Бондар – Бондаря, лікар – лікаря, кобзар – кобзаря*. Кличні відмінки *Бондарю, лікарю, кобзарю*. *Хабар* – іменник мішаної групи, у родовому відмінку однини має закінчення *а*, а в називному відмінку множини – *і*: *хабар – хабара – хабарі* (О. Пономарів).

Вправа 122. I. Прочитайте текст мовчки.

Минуло неділь зо дві. Уже кінчалось літо. Перед самим Семеном Карпо заслав до Мотрі старостів. Старости заміняли хліб; Мотря не цуралася Карпа...

А. Базилевич. Кайдашева сім'я

Кайдаш із жінкою ввійшов у Довбишів двір. Надворі було гаряче, як літом. Сонце тільки що звернуло з півдня. Кайдашиха стала коло воріт і обтерла полою пил з жовтих чобіт. Недалеко од хати під грушею Мотря терла коноплі, її руки ходили ходором.

– Добридень, моя дитино! Боже, поможи! – промовила Кайдашиха до Мотрі тоненьким голосом.

– Доброго здоров'я! Спасибі! – обізвалася Мотря з садка, і її руки не переставали ворухити мечик терниці. Вона тільки підвела голову вгору і знов спустила очі на терницю.

– Чи батько та мати дома? – спитала Кайдашиха.

– Дома. Вони в хаті, – обізвалася Мотря, і терниця замовкла на хвилину та й знов загавкала на весь садок.

Довбишка виглянула в вікно й догадалась, що Кайдаші йдуть на розглядини. Вона миттю заслала скатертю стіл, поклала на столі хліб, накинула на себе горсет, а Довбиш вискочив у сіни, вскочив у хижку і накинув на себе свиту.

Ще Кайдашиха розмовляла в дворі з Мотрею, а Довбишка одчинила сінешні двері й стала на порозі. Кайдаші привітались до Довбишки. Хазяйка попросила їх у хату. У сінях гостей стрів Довбиш і поцілувався з ними. Усі вони ввійшли в хату, і гості знов поздоровкалися з хазяїнами.

Кайдашиха поклала на стіл паляницю. Довбишка взяла паляницю в руки, поцілувала й знов поклала на стіл.

– Як вас, свахо, Бог милує? Чи живі, чи здорові, моє серденько? – говорила Кайдашиха тонким голосом і все пишала губи.

– Спасибі вам, свахо! Живемо потрошку, хвалити Бога. Сідайте, свахо, щоб старости сідали, – просила хазяйка.

– Та дай же, Боже, щоб старости сідали. Як дасть Господь милосердний, то, може, й справді старости незабаром сядуть у вас, – говорила Кайдашиха, втираючи губи й вид хусточкою, хоч на губах і на виду нічогісінько не було.

– Чи це ви, свахо, запилитесь? – спитала в Кайдашихи хазяйка.

– Еге, моє серденько. Надворі душно, неначе серед літа, – сказала Кайдашиха і знов удруге обтерла вид хусточкою. Вона любила чепуритись і держала себе дуже чисто. Усе на їй було чистеньке, неначе нове.

Кайдашиха сіла коло стола на ослоні. Кайдаш балакав з хазяїном.

– Та сідайте-бо, свахо, за стіл! – просила хазяйка. Кайдашиха пересіла з ослона на лаву. Вона дуже церемонилась і була прохана. Пробуваючи на службі в панів, вона набралась од їх чимало пишання.

– Та сідайте-бо, свахо, за стіл, будьте ласкаві. Оце, Господи! А ви, свату, чого це стоїте? Сідайте за стіл, а то ще й старости наші спротивляться... (За І. Нечуєм-Левицьким).

II. Виконайте завдання.

1. Скільки в тексті звертань (ті, що повторюються, враховувати один раз)?

А 10   Б 8   В 6   Г 5

2. Скільки в тексті іменників – власних назв (ті, що повторюються, враховувати один раз)?

А 10   Б 8   В 7   Г 6

3. Окремо випишіть поширені та непоширені звертання.

4. Випишіть чотири іменники, вжиті у формі орудного відмінка однини.

5. Випишіть чотири іменники, вжиті у формі знахідного відмінка однини.

6. Випишіть два іменники, вжиті у формі родового відмінка однини.

Вправа 123. Запишіть іменники в орудному відмінку. Усно визначте їх рід і відміну, поясніть правопис.

Ніч, площа, біль, галчення, осел, листя, плече, кров, мазь, людина, успішність, одиниця, дьоготь, типовість, знамено, сирота, мак, творчість, курча, завзятість, зневага, калюжа, лак, кошения.

Вправа 124. I. Прочитайте текст. Визначте, до якого стилю мовлення він належить. До чого він закликає нас?

ЗДОРОВ'Я ТА ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ

На сьогоднішній день у світі першорядне значення в попередженні розвитку багатьох хронічних захворювань і подовженні тривалості життя населення має здорове, раціональне харчування. У зв'язку з цим перед фахівцями харчової промисловості стоїть важливе завдання: забезпечити захисну та оздоровчу функції харчування. Кардинальним вирішенням проблеми може стати тільки широкомасштабне збагачення продуктів, які споживають всі верстви населення. Такими продуктами, зокрема, є борошняні кондитерські вироби, серед яких особливе місце посідають вироби з пісочного тіста. Науковці запропонували використовувати в технологіях виробів з пісочного тіста кістковий харчовий напівфабрикат, який містить біоорганічні сполуки кальцію та фосфору в раціональному для засвоєння організмом співвідношенні (*Із журналу*).

II. Випишіть із тексту десять іменників, укажіть їх рід, число, відмінок. З'ясуйте їх роль у реченні.

III. Висловіть своє бачення окресленої проблеми, обговоріть її у класі.

Вправа 125. I. Пригадайте, що ви знаєте про рід змінюваних і незмінюваних іменників, їх узгодження з прикметником. Розгляньте таблицю.

Іменник	Правильна форма в родовому відмінку	Правильне узгодження з прикметником
Чоловічий рід		
<i>біль</i>	<i>болю</i>	<i>страшний біль</i>
<i>ступінь</i>	<i>ступеня</i>	<i>науковий ступінь</i>
<i>накип</i>	<i>накипу</i>	<i>чорний накип</i>
<i>нежить</i>	<i>нежитю</i>	<i>набридливий нежить</i>
<i>тюль</i>	<i>тюлю</i>	<i>яскравий тюль</i>
<i>дріб</i>	<i>дробу</i>	<i>іраціональний дріб</i>

<i>маестро</i>	<i>маестро</i>	<i>талановитий маестро</i>
<i>торнадо (вітер)</i>	<i>торнадо</i>	<i>жахливий торнадо</i>
назви тварин: <i>собака, папуга, поні, шимпанзе, какаду, кенгуру, колібрі</i>	<i>собаки, поні, шимпанзе, какаду, кенгуру, колібрі</i>	<i>вірний собака, гарненький поні, грайливий шимпанзе, кумедний какаду (папуга), веселий кенгуру, мініатюрний колібрі</i>
<i>Сибір</i>	<i>Сибіру</i>	<i>величезний Сибір</i>
<i>ЄС</i>	<i>ЄС</i>	<i>міцний ЄС (Європейський Союз)</i>
Жіночий рід		
<i>путь</i>	<i>путі</i>	<i>довга путь</i>
<i>жовч (рідина)</i>	<i>жовчі</i>	<i>гірка жовч</i>
<i>нехвороц (трав'яниста рослина)</i>	<i>нехвороці</i>	<i>чорнувата нехвороц</i>
<i>туш, гуаш (фарба)</i>	<i>туші, гуаші</i>	<i>чорна туш, біла гуаш</i>
<i>обитель (те ж саме, що монастир)</i>	<i>обителі</i>	<i>тиха обитель</i>
<i>розкіш</i>	<i>розкоші</i>	<i>надмірна розкіш</i>
<i>цеце (муха)</i>	<i>цеце</i>	<i>набридлива цеце</i>
<i>авеню (вулиця)</i>	<i>авеню</i>	<i>широка авеню</i>
<i>салямi (ковбаса)</i>	<i>салямi</i>	<i>смачна салямi</i>
<i>боржомi (вода)</i>	<i>боржомi</i>	<i>цілюща боржомi</i>
<i>ООН</i>	<i>ООН</i>	<i>обурена ООН (Організація Об'єднаних Націй)</i>
Середній рід		
<i>резюме</i>	<i>резюме</i>	<i>відмінне резюме</i>
<i>таксі</i>	<i>таксі</i>	<i>швидке таксі</i>
<i>бюро</i>	<i>бюро</i>	<i>церемоніальне бюро</i>
<i>пенсне</i>	<i>пенсне</i>	<i>кумедне пенсне</i>
міста з назвами типу <i>Баку, Сочі, Токіо, Тбілісі</i>	<i>Баку, Сочі, Токіо, Тбілісі</i>	<i>сонячне (місто) Сочі, велике (місто) Токіо</i>

II. Виберіть із таблиці вісім-десять іменників різного роду і складіть з ними текст на довільну тему.

Вправа 126. Розкрийте дужки, вибравши прикметник-означення до незмінюваного іменника.

(Балакучий, балакуче) какаду; (вертлявий, вертлява) шимпанзе; (смачний, смачне) капучино; (спортивний, спортивне) кімоно; (багатолюдний, багатолюдне) Токіо; (піщана, піщане) Гобі; (мальовниче, мальовничий) Капрі; (дотепний, дотепне) конференсьє; (змістовний, змістовне) лібрето; (авторитетна, авторитетне) ООН.

Гуємося до ЗНО

1. Правильно узгоджено прикметники та займенники з іменниками в рядку

- А** бідна сирота, помітне табло, смачний рагу
- Б** уважний рефері, моя протезе, гігантський кенгуру
- В** витончена леді, нове ательє, чорне поні
- Г** велике шасі, швидке таксі, уважне портьє

2. Правильно вжито форми слів у рядку

- А** осіннє листя, коріння проросло
- Б** гарна жнива, веселі лінощі
- В** молодь – її інтереси, осінні листя
- Г** молодь – їх інтереси, гарні жнива
- Д** селянство – вони, розкішні коноплі

3. До незмінюваних іншомовних слів доберіть українські відповідники

А папарацці;	1 голос і співачка;
Б альма-матер;	2 вулиця;
В сопрано;	3 різновид шашлику;
Г авеню;	4 фотограф;
Д барбекю	5 університет

4. Установіть відповідність між іменниками та відмінами, до яких вони належать

А сполох, спориш, співчуття	1 I відміна
Б старець, ставлення, спогад	2 II відміна
В сім'я, галчєня, ім'я	3 III відміна
Г стежина, спекота, скроня	4 IV відміна
Д мати, сміливість, скрижаль	

Словник

Ослін – переносна кімнатна лава для сидіння.

Позумєнт – гаптована сріблом або сухозліткою тасьма для оздоблення одягу, м'яких меблів і т. ін.; галун.

бурштін – borostyánkő

каракулевий – perzsa (prém)

корали – korallok

напівфабрикат – félkész termék

стáрости – leánykérők, vőfélyek

сферичний – gömb alakú

мєчик терніці – mosódeszka

§ 18. Прикметник. Стилiстичнi функцiї прикметника

Вправа 127. I. Прочитайте текст уголос. Обговорiть його з однокласниками та однокласницями. Висловiть свою думку щодо цього питання.

АНТИНОМIЯ

Антиномiя – певна суперечнiсть мiж поняттями, яку можна пояснити за допомогою логiки.

Людство тисячолiттями хвилює безлiч проблем: грiх i вiра, добро i зло, справедливiсть, iстина, любов до свого оточення, самопожертва, iндивiдуалiзм, каяття, спокута, якi спонукають фiлософiв задуматися над визначенням антиномiї, її виникненням i принципами. А митцям вона дає поштовх до творчостi.

Першу моральну антиномiю ми помічаємо тодi, коли задаємо запитання: хто є автором правил моралi?

Суспiльство прагне вiд iндивiда вiдповiдної поведiнки. Але суспiльство загалом частiше влаштоване неправильно, абсолютно протиставлене нормам моралi, повнiстю аморальне. Мається на увазi те, що повноцiнна особистiсть, людина, яка послуговується моральними нормами, не повинна поважати правила, наприклад, тоталiтарного устрою в державi чи пiдтримувати кримiнальнi закони.

Людина сама встановлює собi правила добра i зла, тобто моральним авторитетом для себе є вона сама. Проте, якщо ми замислимося над тим, яких норм етикету, правил, цiнностей ми дотримуємося впродовж усього життя, доходимо висновку, що все, чим ми живемо, не є нашим здобутком, це пережитки минулого, те, що iснувало вже задовго до нашого народження. Коли ми дотримуємося тих чи iнших моральних принципiв, то, напевно, знаємо, де добро, а де зло. Нам подобається те, що дає позитивний результат, значить, це – добро.

Одразу згадуємо вiдому нам усiм бiблiйну легенду про Каїна й Авеля. Им'я Каїна асоцiюється в нас зi словом «братовбивця». Вiчним i невирiшеним залишається питання: «Навiщо?! Навiщо ж брат пiдняв брата на вила?». Воно хвилює не лише тих, хто вперше почув легенду, а й тих, хто знає її давно, адже ця iсторiя про двох братiв бентежить навiть найчерствiшу душу, хвилює учених, митцiв i фiлософiв протягом багатьох столiть.

Сучасна українська письменниця Оксана Забужко написала оригiнальну повiсть «Казка про калинову соплку», де висвітлила питання любовi та ненавистi. У цiй повiстi розглядається велика людська трагедiя, що сталася на фонi українсько-го селянського побуту. Саме вона створила свою iнтерпретацiю

відомої нам легенди з Біблії. У повісті повністю протиставляються дві героїні, дві сестри – Оленка та Ганнуся.

Вони мають різні вади, мрії та бажання, їхні долі міцно пов'язані між собою, хоч, на перший погляд, такі різні. Дівчата не можуть жити одна без одної, і тому тоді, коли Олена загинула від сестринської руки, Ганнуся теж вирішила покинути цей світ. Авторка розповідає про двобій між добром і злом у людській душі крізь призму трагедії, що сталася, міркує про вибір, що розкривається нам між цими двома шляхами.

Після вбивства Авеля Каїн так само поневірявся грішною землею, не маючи можливості жити спокійно. Бог, щоб покарати його, змусив вічно

тримати тіло свого брата на місяці. Але ми не можемо звідси зазирнути в очі вбивці, ми не можемо дізнатися про причини настільки жахливого вчинку, засуджуючи його.

Життя людини є Божим даром, тому ми не маємо права позбавляти цього дару ні себе, ні, тим більше, інших людей, оскільки це є вбивством чи самовбивством і вважається найтяжчим гріхом у світі. Такий біблійний закон. На жаль, люди постійно його порушують, даремно приписуючи собі право творця своїх моральних законів і принципів, при цьому абсолютно їх не поважаючи і не дотримуючись.

Отже, маємо суперечність, тобто антиномію. Одні люди вважають, що моральні цінності беруть початок від Бога, а інші – що від особи самої людини. Що ж з цього є правильним?

Мораль має певні ознаки в кожному суспільному середовищі, у кожній соціальній сфері. Вона підтримується оцінками громадськості, засудженнями, існуючи на повсякденному рівні. Також моральність може потенційно не збігатися з твердженнями про зло й добро і навіть цілковито відрізнятись від них.

Отже, мораль включає в себе основні принципи співжиття в людському суспільстві, норми й правила, у формі яких ці принципи існують. У суспільстві мораль є взаємозалежною, перебуває у взаємозв'язку з іншими поняттями в культурі, проникає в різні форми духовності, запобігає саморуїнації в суспільстві (За матеріалами сайту www.etica.in.ua).

II. Виконайте завдання.

1. Пригадайте вивчені вами раніше відомості про розряди прикметників за значенням. Випишіть із тексту по три-чотири приклади якісних і відносних прикметників разом з іменниками, з якими вони пов'язані за змістом.
2. Визначте рід, число, відмінок вписаних прикметників.
3. Що ви пам'ятаєте про творення форм ступенів порівняння від якісних прикметників? Знайдіть у тексті прикметник у формі ступеня порівняння, випишіть його.

Розряди прикметників за значенням

Якісні прикметники вказують на пряму ознаку, що може виражатися меншою чи більшою мірою. Наприклад: *гарна дівчина – найгарніша дівчина, більш гарна дівчина.*

Відносні прикметники виражають ознаку предмета через його зв'язки з іншими предметами, ознаками чи діями. Наприклад: *дерев'яний стіл* (стіл з дерева), *міська дорога* (дорога в місті).

Присвійні прикметники виражають приналежність предмета (*чий?*). Наприклад: *Шевченкові твори, Олена книжка.*

Прикметники можуть переходити з розряду в розряд. Це залежить від іменників, з якими вони узгоджуються.

I група	Умова переходу	II група
Присвійні: <i>орлиний дзьоб, ведмежий барліг</i>	Якщо позначають не належність предмета істотам, а загальну родову віднесеність.	Відносні: <i>орлине гніздо</i>
	Якщо вживаються у фразеологізмах.	Якісні: <i>ведмежа послуга</i>
Якісні: <i>легка сумка</i>	Якщо втрачають свої характерні властивості й починають позначати постійну ознаку предмета.	Відносні: <i>легка атлетика</i>
Відносні: <i>малиновий сік</i>	Якщо втрачають ознаку, яка виражається опосередковано, і набувають ознаку, яку можна сприймати безпосередньо.	Якісні: <i>малинова сукня</i>

В українській мові розрізняють такі підрозряди прикметників за значенням:

1) **якісно-відносні**: *легка атлетика, жовта раса.*

2) **відносно-якісні**: *шоколадна цукерка, шоколадний колір; солом'яна стріха, солом'яний чуб.*

3) **присвійно-відносні**: *батьківський комітет* (відносний) і *батьківський будинок* (присвійний); *лебединий острів* (відносний) і *лебедине крило* (присвійний).

Вправа 128. Прочитайте речення, знайдіть і выпишіть прикметники: 1) якісно-відносні; 2) відносно-якісні; 3) присвійно-відносні.

1. Профіль орлиний і сам – як орел! 2. Бо ж з усього найгіршого, що може бути в людині, душа заяча, душа раба. 3. Росла, не знаючи, що то воно таке батьківська ласка. 4. Угощають люди, припрошують, то чи мені з моїм студентським апетитом відмовлятися? 5. І тепер ось бачиш сучасний модерний витвір, де безладною купою перемішались людські вуха, очі, носи... 6. Солом'яна чуприна спадає хлопцеві на лоб, а очі з-під неї зірко примружені весь час уперед (*Із творів Олесь Гончара*). 7. І вишневі сади стоять мрійні, білим плесом у нагрітому степу, іде дощ краплистий... (*Ю. Яновський*). 8. Дядьку Мироне, я прийшла до вас на вечерю, – журно посміхається вишневими устами... (*М. Стельмах*). 9. Хвилі ніжні і прозорі змивають берег кам'яний (*Олександр Олесь*). 10. У матері по кам'яному обличчю котилися сльози й падали на хліб (*Ю. Яновський*).

Найчастіше прикметники використовуються у «звичайному» (базовому) ступені порівняння, виражаючи найстабільніші, усталені й водночас розрізнявальні, індивідуальні властивості предметів. В українській мові тільки **якісні прикметники**, крім звичайної форми, можуть мати ще вищий і найвищий ступені порівняння, які позначають різну міру певної якості.

Вищий ступінь	проста форма	основа або корінь прикметника + суфікси -ш- , -іш-	<i>холодний – холодніший, глибокий – глибший</i>
	складена форма	слова більш , менш + прикметник у початковій формі	<i>більш холодний, менш глибокий</i>

Найвищий ступінь	проста форма	префікс (що-, як-) най- + прикметник вищого ступеня простої форми	<i>найхолодніший, найглибший</i>
	складена форма	Слова найбільш, найменш + прикметник у початковій формі або слова від усіх, за всіх, над усе + прикметник вищого ступеня простої форми	<i>найбільш холодний, найменш глибокий, холодніший за всіх</i>

Помилкою є утворення ступенів порівняння прикметників за допомогою додавання слів *більш, менш, найбільш, найменш* до простої форми вищого ступеня. Наприклад: *більш холодніший* – *більш холодний*, *найменш глибокий* – *найменш глибокий*.

Не можна утворювати ступені порівняння прикметників за допомогою слова *самий*. Наприклад: *самий холодний* – *найхолодніший*.

Основа прикметника може зазнавати змін за творення простої форми вищого ступеня порівняння з суфіксом **-ш-**. Суфікси **-к-, -ок-, -ен-** випадають: *широкий* – *ширший*; **г, ж, з + ш = жч**: *вузький* – *вужчий*; **с + ш = щ (шч)**: *високий* – *вищий*. **Виятки**: *легкий* – *легший*, *довгий* – *довший*.

Не мають ступенів порівняння якісні прикметники, які:

– виражають сталі ознаки: *німий, сліпий, лисий, мертвий, жонатий*;

– означають масть тварин: *вороний, гнідий, буланний, чалий*;

– означають колір й утворені за кольоровою схожістю до інших предметів: *вишневий, малиновий, оливковий, шоколадний*;

– мають префікси та суфікси, які вже вказують на певну міру якості: *предобрий, завеликий, архімудрий; маленький, чорнісінький, здоровенний, старезний, загребущий*;

– мають суфікси **-ав- (-яв-), -уват- (-юват-)** зі значенням неповного вияву ознаки: *жовтавий, чорнявий, білуватий, синюватий*.

Ступенів порівняння **не мають** більшість складних прикметників: *чорноокий, білогривий, гострокрилий, прудконогий*.

Вправа 129. Утворіть ступені порівняння від прикметників, де це можливо.

Чорний, дужий, невиліковний, холодний, гіркий, великий, солодкий, малиновий, чорнявий, кисло-солодкий, довгогровий, непохитний, жорсткий, авторитетний, гострокрилий, невмирущий.

Помітною є стилістична своєрідність обох форм вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників: *сильніший* і *більш сильний* (форми вищого ступеня), *найсильніший* і *найбільш сильний* (форми найвищого ступеня). Прості однослівні форми вищого й найвищого ступенів порівняння економніші, історично традиційні, давні, вони використовуються в усіх стилях мови, особливо в розмовно-побутовому й художньому. Наприклад: *Стає для мене ширшим синій обрій* (Т. Коломієць). *Ольга була вища, ніж я пам'ятав. Вона стала наче старша* (Ю. Смолич). *Обніміте ж, брати мої, найменшого брата* (Т. Шевченко). Натомість складені (двослівні) форми вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників, хоча й побутують у всіх стилях мови, все ж природніші для книжних стилів, особливо наукового й офіційно-ділового. Кожне висловлювання в них має бути точним, тому синтетичні форми ступенів порівняння прикметників менш нейтральні, більш емоційні.

Отже, прикметники – це дуже важливий матеріал для стилістики мовлення. Вони часто використовуються як художні означення (метафори, епітети), що суттєво впливають на розум, на почуттєву сферу людини.

Вправа 130. Усно опишіть молоду пару, використовуючи якнайбільше прикметників. Свої описи порівняйте.

М. Дмитренко. Закохані

Вправа 131. Подумайте і відгадайте мовні загадки.

1. Який відносний прикметник вказує на ознаку хвороби, відсутньої на землі? 2. Який прикметник називає ознаку білої хустки, намоченої в Чорному морі? 3. Назвіть якісний прикметник, який називає ознаку каміння, якого немає в річці. 4. Який якісний прикметник вказує на ознаку бочки, у яку не можна наливати воду? А який відносний? 5. Який якісний прикметник означає посуд, з якого не можна їсти? (За збіркою «Цікава граматика»).

Готуємося до ЗНО

1. Правильно утворено форму вищого (найвищого) ступеня порівняння прикметника в рядку

А менш мудріший	Г дорожчий життя
Б самий ніжний	Д прелюбій
В кращий над усе	

2. Форми ступенів порівняння прикметників правильно утворено в рядку

- А більш розумний, якнаймиліший, дорожчий золота
- Б мудріший, щонайдобірніший, найбільш кращий
- В найменш залежний, розумніший за всіх, найпоганіший
- Г найсерйозніший, кращий за всіх, премудрий
- Д якнайдужчий, щонайясніший, більш благородний

3. Форми ступенів порівняння прикметників утворюються від усіх слів у рядку

- А горбатий, предалекій, глибочезний, здоровий
- Б сліпий, хворий, голий, живий
- В лисий, пустий, білявий, короткий
- Г гнідий, зависокий, тонкий, теплий
- Д короткий, жвавий, відомий, приемний

4. Суфікс -ов- пишемо у всіх словах рядка, окрім

- А шовк..вий, дощ..вий, гроз..вий, мед..вий
- Б казк..вий, плащ..вий, калин..вий, дій..вий
- В вуглец..вий, замш..вий, парч..вий, ситц..вий
- Г нуль..вий, бой..вий, служб..вий, святк..вий
- Д грош..вий, фінанс..вий, реч..вий, гранат..вий

5. За допомогою суфікса -ичн- утвориться відносний прикметник від іменника в рядку

А проза	В ідилія	Д хімія
Б ботаніка	Г історія	

6. Не потребують редагування речення

- А Дядько Яків до мене був більш добріший, ніж до моєї сестри.
- Б У долинах річок клімат більш сприятливіший для землеробства.

- В Задача розв'язана самим простим способом.
Г Найменш активним у нашому колективі не місце.
Д Треба знайти найбільш зручніший шлях.

Словник

Плєсо – відносно широка та відносно глибока ділянка русла річкової річки зі спокійною течією між двома перекатами, закрутами, вільна від заростей чиста водна гладінь.
примружений – hunyorgó

§ 19. Числівник.

Узгодження іменника з кількісними числівниками

Вправа 132. І. Прочитайте текст уголос. Обговоріть у класі питання зручності/незручності користування пластиковою картою.

Будь-яка людина, яка хоч раз опинялася в неприємній ситуації через те, що втратила або загубила гроші, мріяла про безпечний і зручний «супергаманець». Такий казковий предмет уже винайшли. Він товщиною близько міліметра й розміром із візитку, здатний зберігати будь-яку суму й не цікавить вуличних злодіїв. Цей «супергаманець» дуже зручний, гроші з нього не вилітають, до того ж він виручає у скрутній ситуації і вчить економити. Мова про пластикову картку.

Пластиковая картка – це платіжний інструмент, який надає особі, яка нею користується, можливість безготівкової оплати товарів та/або послуг, а також отримання готівки у відділеннях (філіях) банків і банкоматах.

Пластиковая картка дозволяє мати доступ до грошей 24 години на добу, 7 днів на тиждень. На відміну від паперових грошей, вона може бути прийнята до сплати за товари та послуги практично в будь-якій країні світу без попередньої конвертації грошей, які є на картці, у місцеву валюту, при цьому конвертація здійснюється автоматично. Використовувати платіжну картку набагато зручніше, надійніше і, звичайно ж, безпечніше ніж готівку:

– загублену або вкрадену платіжну картку можна протягом кількох хвилин заблокувати, а загублену або вкрадену готівку не повернеш;

– платіжна картка захищена PIN-кодом, що відомий тільки вам. У разі крадіжки злодієві не вдасться зняти готівку, оскільки після трьох неправильних спроб уведення PIN-коду картка буде вилучена банкоматом;

– власник картки може встановити ліміт витрати коштів, що не дозволить витратити велику суму;

– при перетині кордону власникові картки не потрібно декларувати суму на картці.

Це цікаво!

З кожним роком популярність пластикових карток в Україні зростає. Якщо 2001 року власниками пластикових карток були лише 3 млн 214 тис. осіб, то 2010-го – більше 39 мільйонів. Це означає, що практично кожен громадянин нашої країни володіє пластиковою картою, а то й кількома.

На банківській пластиковій картці зазвичай розміщена така інформація:

– на лицьовому боці картки – ім'я власника, номер картки, термін дії картки, логотип банку-емітента картки, логотип платіжної системи;

– на зворотному боці картки є місце для підпису власника картки, інколи – фотографія власника і логотипи мереж банкоматів, у яких можна зняти готівку. На звороті магнітних карток розміщена магнітна смужка. Номер картки складається із 16 цифр: перші шість – код банку-емітента, наступні дев'ять – банківський номер картки (номер карт-рахунка), остання цифра – контрольна (*Із підручника «Підприємливість та фінансова грамотність»*).

II. Знайдіть у тексті числівники, випишіть їх у дві колонки: у першу – кількісні, а в другу – порядкові. Усно поясніть правопис числівників.

Вправа 133. I. Пригадайте правила вживання числівників на позначення часу.

7.00, сьома година, о сьомій годині;

9.15, дев'ята година п'ятнадцять хвилин, чверть на десяту, п'ятнадцять хвилин по дев'ятій, о дев'ятій годині п'ятнадцять хвилин, о чверть на десяту, о п'ятнадцятій хвилині по дев'ятій;

5.30, пів на шосту, п'ята година тридцять хвилин, о пів на шосту, о п'ятій годині тридцять хвилин;

8.45, за чверть дев'ята, за п'ятнадцять хвилин дев'ята, восьма година сорок п'ять хвилин, за чверть до дев'ятої, за п'ятнадцять хвилин до дев'ятої, о восьмій годині сорок п'ять хвилин.

II. Дайте відповідь на запитання *Котра година?* Продовжте речення: «Чека-тиму на тебе ...», уживаючи числівники.

Вправа 134. Складіть речення з числівниками на позначення часу.

18.30; 21.15; 22.45; 13.20; 16.25; 14.00.

Вправа 135. I. Прочитайте текст мовчки.

25-річна Єлизавета Мерешко, 5-разова паралімпійська чемпіонка з плавання та чинна світова рекордсменка, пересувається на візку, проте не уявляє свого життя без спорту і постійного руху вперед.

Українська «золота рибка» завоювала на XV літніх Параолімпійських іграх, що відбулися в Ріо-де-Жанейро з 7 вересня по 18 вересня 2016 року, 4 «золота» – на дистанціях 50, 100 і 400

метрів вільним стилем, 100 метрів брасом і 1 «бронзу» в естафеті.

І хоча плавання поглинає вагому частку Лізино часу, це аж ніяк не все її життя. У неї безліч інтересів і шляхетних цілей. Вона навчається в аспірантурі. Крім того, у неї багато захоплень: в'язання, вишивка, читання фантастики, вирощування орхідей (*З інтернету*).

II. Запишіть числівники з тексту словами, усно поясніть їх правопис.

Вправа 136. I. Прочитайте текст уголос. Визначте його основну думку.

Гроші – одне з найдавніших явищ у житті суспільства, які привертають до себе особливу увагу вчених. Слово «гріш» походить від латинського «гроссус» – великий. Уперше монети з такою назвою відкарбували в XII столітті у Генуї, Флоренції, Венеції. Пізніше ця назва перейшла до великих срібних монет Франції, Угорщини, Польщі. З часом у багатьох слов'янських мовах, зокрема, в українській, це слово набуло значення грошей як таких. Першими монетами, якими користувалися наші предки, були грецькі монети. Вони поширювалися на українських землях Північного Причорномор'я з IV століття до н. е.

У I столітті н. е. на території України з'являються монети Римської імперії. Більшість римських монет потрапляла на нашу землю в результаті торговельних операцій в обмін на продукти місцевого виробництва. В останній чверті X століття розпочинається карбування найдавніших українських монет – злотників і срібляників. На лицьовому боці монет був зображений князь Володимир на троні і тризуб – родовий знак Рюриковичів.

Люди з давніх-давен проявляли неабиякий інтерес до грошей, навколо яких існує багато таємниць і парадоксів. Незва-

жаючи на багатомісячні дослідження і велику кількість визначень грошей, сьогодні також існує багато думок щодо їх сутності та виконання ними функцій, а також їх ролі в житті кожного з нас і суспільстві.

Нині грошима називають усе, що є носієм купівельної спроможності та приймається як плата за товари й послуги. Ось чому до грошей відносять банкноти, монети, банківські активи, боргові зобов'язання, а також товарні гроші, тобто споживчі товари, що можуть використовуватися як засіб обміну та платежу.

Ще на первісних сходинках історії людства виникла потреба у грошах як засобі обміну. Для цього використовували найрізноманітніші предмети в усіх куточках світу. Пир'я, мушлі, боби, какао, срібло, золото, паперові знаки – лише деякі з цих предметів. Вихідні ознаки грошей:

- суспільне визнання;
- забезпечення збереження вартості;
- можливість використання як посередника при обміні.

Гроші не здатні задовольнити будь-які фізичні чи духовні потреби людини прямо, а тільки опосередковано – гроші потрібно обміняти на товари або послуги, які необхідні людині для задоволення потреб.

Еволюція форм грошей відбувалася в напрямі від **повноцінних** грошей (які мають внутрішню вартість) до **неповноцінних** (не мають внутрішньої вартості), якими є сучасні гроші і які називають кредитними. Повноцінними були гроші, що мали внутрішню реальну вартість, адекватну вартості товару, який виконував функції грошей, чи вартості того матеріалу, з якого гроші були виготовлені, наприклад, золоті чи срібні монети. Неповноцінними є гроші, які набувають своєї вартості виключно в обігу (банкноти, депозитні та електронні гроші). У сучасному світі всі країни користуються виключно неповноцінними грошима.

Монета (від лат. *moneta* – *гроші*) – грошовий знак, викарбований із золота, срібла, міді, інших металів чи їх сплавів, має законодавчо визначені форму, масу, склад металу, певні зображення та написи, включаючи номінал вартості, і використовується як засіб обігу та платежу.

Від другої половини XIX століття в обігу з'явилися розмінні монети, номінальна вартість яких значно перевищувала їх ваго-

ву вартість, вони отримали назву білонних монет. Золотий обіг проіснував до першої світової війни. Поступово золото зникло з обігу (*З підручника*).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Слово «гріш» походить від латинського «гроссус» і означає

- А** маленький
- Б** карбований
- В** великий
- Г** визначений

2. Що з названих предметів не служило грошима (відповідно до тексту)

- А** мушлі
- Б** боби, какао
- В** срібло, золото
- Г** паперові знаки
- Д** дорогоцінні камені

3. У сучасному світі всі країни користуються

- А** виключно повноцінними грошима
- Б** виключно неповноцінними грошима
- В** і повноцінними, і неповноцінними грошима
- Г** товарними грошима

III. Подумайте, скільки коштів необхідно вашій родині на місяць. Складіть бюджет вашої родини.

Доходи	Сума, грн	Видатки	Сума, грн
Активні		Першорядні	
Пасивні		Другорядні	
Разом доходів		Разом видатків	

Це цікаво!

На території Київської Русі найпоширенішим різновидом товарних грошей було хутро. Слово «гроші» тут з'явилося лише в XIII столітті, а до цього загальний еквівалент називався словом «куна», що означало «хутро». Саме хутро в цій ролі широко застосовувалося кілька століть. Протягом тривалого часу в обігу використовували повноцінні монети, реальний уміст металу яких відповідав їх номінальній вартості.

Узгодження числівників з іменниками

1. Після числівника **один** іменник завжди ставимо в однині й узгоджуємо з ним у роді: *один день, одна дівчина, одне вікно*.

2. Після числівників **два, три, чотири** іменник завжди стоїть у формі називного відмінка множини: *два дні, дві дівчини, два вікна*.

3. При числівниках **п'ять** і більше іменник стоїть у формі родового відмінка множини: *п'ять днів, сім дівчат, дев'ять вікон*.

4. Після дробових числівників іменник стоїть лише в родовому відмінку однини: *двох десятих відсотка, три п'яті склянки води*.

5. Після числівників **півтора, півтори** іменник має форму родового відмінка однини в називному, родовому та знахідному відмінках, а в давальному, орудному та місцевому відмінках набуває форми цих відмінків, але множини:

Н. в.	<i>півтора місяця</i>	<i>півтори тонни</i>
Р. в.	<i>півтора місяця</i>	<i>півтори тонни</i>
Д. в.	<i>півтора місяцям</i>	<i>півтори тоннам</i>
З. в.	<i>півтора місяця</i>	<i>півтори тонни</i>
О. в.	<i>півтора місяцями</i>	<i>півтори тоннами</i>
М. в.	<i>(у, на) півтора місяцях</i>	<i>... півтори тоннах</i>

Вправа 137. Запишіть числівники словами, узгодивши з іменниками, укажіть відмінкову форму іменника, поясніть свій вибір. Чи можливі варіанти?

674 грн, $5\frac{1}{3}$ га, 359 грн, $6\frac{7}{8}$ г, 45,5 ц, 18,9 %, 952 т, 654 кг, 3 кВт, 25,3 кВт, 428 кВт, 637 см, $\frac{1}{4}$ (склянка), $3\frac{1}{4}$ (відро), $\frac{1}{4}$ м, 8675941 км, 4 мм, 0,5 мг, 958 т, 1,5 хв, 50 год, 853 дм, 0,4 т, 7,18 %, $5\frac{9}{65}$ ц, 36,5 (градус), 11 (гасло), 2,5 (сторінка), 4 (доба), 57 (доба), 4,1 т, 3 (місяць), 4 (острів), 2 (день), 4 (аркуш), кілька (екземпляр), 93 (асистент), 32 (пень), 2 (дно), 5 (дно), 3 (автомобіль), чимало (граніт), з 1-м (вересень), 11 (лютий).

Вправа 138. Поєднайте слова, дотримуючись правил. Додайте, якщо необхідно, інші компоненти. Запишіть. Де можливо, утворіть збірні числівники.

4 (посол), 3 (ім'я), 10 (ім'я), 9 (міністр), 24 (джинси), 2 (ножиці), 3 (варіант), 6 (інженер), 15 (спортсмен), 4 (друг), 2 (півень), 67 (курча), 4 (порося), 93 (індича), 2 (цуценя), 3 (мати), 53 (жінка), 43 (юнак), 752 (громадянин), 593 (селянин), 4 (ведмежа), 14 (теля), 23 (каченя), 6 (жираф), 5 (слон), 2 (плем'я), 9 (вишивальниця), 4 (збори), 6 (засідання), 3 (двері), 3 (дерев'яне весло), 2 (твоя усмішка), 4 (успішний захист), 3 (мамина порада), 2 (сатиричний вірш), 4 (гніде лоша).

Вправа 139. I. Прочитайте текст.

Сергійко влітку відпочивав біля моря. Коли приїхав додому, то написав другові листа. Проте листа він довго не відсилав, бо не знав, як правильно сполучати числівники з іменниками. Ось цей лист. «Здрастуй, Петрику! Я вже готуюся до школи, бо через кілька днів починається навчальний рік. Вчора я ходив до татуса в поле, бачив, як орють (п'ять, п'ятеро, п'ятірко) тракторів. А потім до мене прийшло (три, троє) хлоп'ят, і всі ми ходили на ставок ловити рибу. Мені пощастило: я спіймав (двадцятєро, двадцять) карасів. Коли ми поверталися додому, то зустріли (три, троє, трьох) дівчат – наших однокласниць. Вони похвалилися, що ідуть з ферми, там допомагали телятницям. На фермі аж триста шістдесят (два, двоє) телят. Приїжджай до мене на зимові канікули. У мене є (два, двоє) саней, будемо спускатися з гірки. Чекаю відповіді. З привітом Сергійко» (За збіркою «Цікава грамати́ка»).

II. Допоможіть хлопчику відправити лист. Перепишіть текст листа в зошит, розкриваючи дужки.

Готуємося до ЗНО

1. Числівник є в реченні

- А Сотня козаків повільно наближалася до Перекопу.
- Б Дьогтем змащували вози, взуття, кінну зброю...
- В Гайдуки подвоїли зусилля.
- Г І кожен виїде на свій поріг – на три дороги зі ста доріг.

2. Усі числівники кількісні в рядку

- А шість, шестєро, шостий   В перший, другий, сто
- Б п'ять, п'ятеро, одна п'ята   Г двадцять, двадцять один, двадцятий

3. Позначте простий числівник

- А сто десять   Б одна третя   В третій   Г сорок два

4. Знайдіть форму орудного відмінка числівника *три*.

- А три   Б трьох   В трьом   Г трьома

5. Знайдіть форму давального відмінка числівника *сорок*.

- А сорок (дівчат)   В сорока (дівчатами)
- Б сорока (дівчат)   Г сорока (дівчатам)

6. Граматичну норму на позначення часу порушено в рядку

- А без п'ятнадцяти шоста
- Б за п'ятнадцять шоста
- В п'ятнадцять хвилин до шостої
- Г чверть до шостої
- Д сімнадцята година сорок п'ять хвилин

Словник

відкарбувати – kinyomtat

купівельна спроможність – vásárlóké-

pesség

конвертація – konvertálás

мύшля – kagyló

§ 20. Займенник. Розряди займенників за значенням

Вправа 140. І. Прослухайте на каналі YouTube пісню «Не моя!..» (слова В. Симоненка та О. Положинського, музика «Kozak System») у виконанні гурту «Kozak System». Які почуття викликала у вас пісня? Обговоріть це у класі.

Ну скажи, хіба не фантастично,
що у цьому хаосі доріг
під суворим небом, небом вічним,
я тебе зустрів і не зберіг?..
Ти і я – це вічне, як і небо,
доки мерехтітимуть світи!..
Буду я приходити до тебе
і до інших йтимуть горді ти!..

Приспів:

Як все буденно, як все звично –
скільки раз це бачила Земля!
Але ми з тобою, ми не вічні,
ми з тобою – просто ти і я...

Ну скажи, хіба це не печально,
що життя без гриму і прикрас
розкидало штормом п'ятибальним
наші сни так само, як і нас...
Доля часто є несправедлива,
там і тут, так само, як і скрізь.
Якось буду я, ти будь щаслива, –
нам з тобою більше не зійтись!..

Приспів:

І тому для мене так трагічно
те, що ти чиясь, а не моя!..
І тому для мене так трагічно
те, що ти чиясь, а не моя!..

II. Визначте тему пісні. З'ясуйте, які займенники вживають автори в тексті. Як ви думаєте, чи це стилістично виправдано? Свою думку обґрунтуйте.

III. Яка пісня українського виконавця чи виконавиці вам подобається? Розкажіть про неї у класі.

Розряди займенників за значенням

Назва розряду	Займенники
1. Особові	1-ша особа: <i>я, ми</i> ; 2-га особа: <i>ти, ви</i> ; 3-тя особа: <i>він, вона, воно, вони</i>
2. Зворотний	<i>себе</i>
3. Відносні	<i>хто, що, який, чий, котрий, скільки</i>
4. Питальні	<i>хто?, що?, який?, чий?, котрий?, скільки?</i>
5. Неозначені	<i>хтось, абихто, дехто, хто-небудь, будь-хто, казна-хто, хтозна-хто, який-небудь, хтозна-чий, декотрий</i>
6. Заперечні	<i>ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки</i>
7. Присвійні	<i>мій, твій, свій, наш, ваш, його, її, їх</i>
8. Вказівні	<i>той, цей, такий, стільки</i>
9. Означальні	<i>весь, усякий, кожний, самий, сам, інший</i>

Вправа 141. I. Прочитайте речення.

1. Погулявши коло бджіл і наївшись огіркових пуп'янків, натрапив я на моркву. 2. Більш за все чомусь любив я моркву. 3. Вона росла в нас рівними кучерявими рядочками скрізь поміж огірків. 4. Я оглянувся, чи не дивиться хто, але ніхто не дививсь. 5. Навколо тільки дрімучий тютюн, мак та кукурудзяні тополі й соняшники. 6. Чисте полуденне небо, і тихо-тихо, немовби все заснуло. 7. Одні тільки бджоли гудуть та десь з-за тютюну, від погребні, доносився чийсь крик. 8. Тут ми з Піратом і кинулись до моркви. 9. Вириваю одну – мала. 10. Гичка велика, а сама морквина дрібненька, біла і зовсім не солодка. 11. Я за другу – ще тонша, за третю – тонка. 12. А моркви захотілось, аж тремчу весь! 13. Перебрав я цілий ряд, та так і не знайшов ні одної. 14. Оглянувся – що робить? 15. Тоді я посадив усю моркву назад: хай, думаю, доростає, – а сам подався далі... (За О. Довженком).

II. Користуючись таблицею «Розряди займенників за значенням», дайте відповіді на запитання:

1. У котрому реченні вжито відносний займенник?
2. У котрому реченні вжито особовий займенник у формі Р. в. множини?
3. У котрому реченні вжито питальний займенник?
4. У котрих реченнях вжиті означальні займенники?
5. У котрих реченнях вжиті неозначені займенники?
6. У котрих реченнях вжиті особові займенники?

Особові займенники в українській мові мають особливе стилістичне використання.

Займенник **я** використовує кожна особа для називання самої себе. Форми його непрямих відмінків утворені від іншого кореня: **мене, мені, мною**. В усіх відмінкових формах займенник **я** входить до складу різних сполучень слів, нерідко фразеологізованих: *гляди ж мені, відсохла б рука мені*. Їх уживаємо з метою переконати кого-небудь у чомусь: *грім би мене вдарив; не я буду, якщо...; оце я розумію; про мене (у значенні «роби, що знаєш»); теж мені* (для вираження скептичного ставлення до кого-небудь, чого-небудь), *тільки мене й бачили, я вас (тебе) навчу* та ін. – погроза покарати когось; *як на мене* (на мою думку, розсуд, смак).

Займенником **ми** найчастіше називають дві (навіть одну) чи й більше осіб разом з тим, хто говорить (*ми – нас, нам, нами...*). Наприклад: *Ми вкупочці колись росли...* (Т. Шевченко).

Це також найменування:

- осіб, які пов'язані спільним походженням, заняттями, поглядами: *У лісі в нас нема свекрух ніяких* (Леся Українка);
- невизначеної, неозначеної особи: *Не так воно робиться, як нам хочеться* (Народна творчість).

Займенник **ми** слугує також заміною **я** (переважно в наукових працях, під час прилюдних виступів тощо), а зрідка – для підкреслення поважності власної особи. Наприклад: *Був собі поважний лицар, нам його згадать до речі* (Леся Українка); *Подумаєш, розкричався. Ми не таких бачили* (Г. Тютюнник).

Подібно й **ви** вживаємо тоді, коли шанобливо, ввічливо звертаємося до однієї, двох чи багатьох осіб. Наприклад: *Ви не журіться, мамо. Я піду в найми* (М. Коцюбинський).

Займенник **вони** також уживаємо для вираження пошани до однієї особи чоловічої або жіночої статі: *Вони [наша мама] нас дуже люблять*. Таке використання займенника **вони** було особливо типовим у колишньому селянському побуті, слугувало виявом специфічного українського національного етикету, шанобливого ставлення до рідних і старших за віком осіб.

Отже, стилістично виразними є випадки досить частого використання множинних форм займенників **ми, ви, вони, нам, вам** замість **я, ти, він, вона, мені, тобі**.

Вправа 142. I. Об'єднайтеся у три групи. Складіть вітальну листівку: *перша група* – коханій людині з нагоди Дня святого Валентина; *друга група* – учаснику/учасниці АТО з нагоди Дня захисника Вітчизни 14 жовтня; *третьа група* – матері з нагоди Дня матері.

II. Поясніть вживання займенників **Ви** і **ви**.

Займенник **воно** (*його, йому, ним тощо*), крім вказівки на особу чи предмет середнього роду (наприклад: *Лев бачить, що воно [щенья] зробило, та змилюсердився – мовчить* (Л. Глібов), може також вживатися:

у значенні займенника **це**: *Воно [це] мені ні до чого;*

у значенні займенників **він, вона** з відтінком пестливості або зневажливості: *Що воно [він, вона] таке каже з переляку;*

у значенні підсилювальної частки: *І що воно за дитина, ніяк не заплаче!* (К. Гордієнко).

Займенник **воно** здебільшого має фольклорне забарвлення.

Вправа 143. Прочитайте речення, з'ясуйте, де допущено помилки. Відредагуйте речення і запишіть.

1. Я звернулась до учениць, щоб вони самі розповіли, що вони знають. 2. Старий Кайдаш він був добрим стельмахом. 3. Ви сказала, щоб квіти були ввечері полигі. 4. Сергій із батьком обрізали сад, і Сергієві було жарко від роботи. 5. З неба сяяло сонце, по якому пропливали ріденькі хмарки. 6. Галю зустріла сусідка, вона розповіла їй про випадок на вулиці. 7. Я тепер дивлюся на все другими очима. 8. Дякую Вас за інформацію. 9. Я можу відповісти на любе питання.

Вправа 144. Розподіліть слова на дві колонки: у першу запишіть займенники, у другу – інші частини мови. Розкрийте дужки, поясніть правопис.

I. (Що)небудь, (коли)небудь, (ні)(до)чого, (ні)коли, (де)хто, (де)коли, (аби)як, (аби)хто, який(сь), (ні)який, (ні)де, (ні)хто, (ні)(за)що, (ні)звідки, (ні)як, казна(де), (казна)хто, (хтозна)коли, (хтозна)скільки, (ні)(від)кого, де(небудь), який(небудь), (будь)де, будь(що).

II. Де(в)чому, де(з)ким, до(де)кого, від(аби)кого, аби(до)кого, аби(з)ким, хтозна(з)ким, з(казна)ким, від(аби)якого, ні(до)чийого, ні(з)яким, ні(в)чому, ні(до)чого, ні(на)якій, ні(в)чийй, на(хтозна)що, на(що)небудь, хтозна(в)який, на(який)небудь.

Вправа 145. Запишіть дієслівні сполучення, вставляючи зворотний займенник **себе** в потрібному відмінку.

Привча́ти ... до поря́дку, заборони́ти ... витрача́ти ма́рно час, вихваля́ти ..., придиба́ти ..., знайти́ ... розва́гу, відчу́ти на

..., подарувати ..., сам ... товариш, запросити з ... друзів, допомогти ..., критикувати ..., пишатися ... .

Вправа 146. Доповніть і запишіть речення, використавши означальні займенники з довідки у відповідному відмінку.

1. Студенти ... вечір готувалися до заліку. 2. Завдання було виконане ... студентом. 3. За кавою зібралися ... родиною. 4. Хліб ... голова. 5. До ... виступу необхідно готуватися. 6. Необхідно виконати ... завдання.

Довідка: весь, кожним, всією, всьому, кожного, всі.

Вправа 147. Поміркуйте і відгадайте мовні загадки.

1. Якого маленького коня треба поставити між двома займенниками, щоб одержати країну? 2. Який вказівний займенник треба повторити двічі, щоб він став шкідливою комахою? (За збіркою «Цікава грамати́ка»).

Готуємося до ЗНО

1. Обидва слова є займенниками в рядку

А всякий, гіркий	Г який, чорний
Б дівний, їдкий	Д твій, сірий
В їхній, отой	

2. Усі займенники неозначені в рядку

А весь, цей	Г сам, ваш
Б той, ніщо	Д свій, дещо
В хто-небудь, хтозна-що	

3. Усі займенники означальні в рядку

А всякий, кожний	Г такий, ти
Б дехто, весь	Д хто-небудь, себе
В дещо, твій	

4. Обидва займенники присвійні в рядку

А ніщо, весь	Г мій, твій
Б що, якийсь	Д ваш, ти
В який, вона	

5. Обидва займенники заперечні в рядку

А ніскільки, вони	Г б'удь-що, мій
Б ніхто, ніщо	Д ко́жний, ми
В хто, що	

6. Усі займенники вказівні в рядку

А я, ти	Г той, цей
Б їхній, ніякий	Д ніщо, наш
В скільки, що	

Словник

стельмах – bodnár

§ 21. Дієслово. Система дієслівних форм

Вправа 148. I. Прочитайте текст мовчки.

Кредитний договір – цивільно-правовий договір, за яким банк або інша кредитна організація (кредитор) зобов'язуються надати грошові кошти (кредит) позичальникові, а позичальник зобов'язується повернути отриману грошову суму і сплатити відсотки за неї.

Предметом **кредитного договору** можуть бути лише грошові кошти, але в жодному разі не речі.

Сторонами **кредитного договору** є **кредитор і позичальник**. Позичальником може бути будь-яка фізична або юридична особа, яка укладає кредитний договір для підприємницьких чи споживчих цілей. Кредитором може бути тільки банк або інша фінансова установа.

У розрахунок повної вартості кредиту включають платежі позичальника за договором, пов'язані з укладанням і виконанням цього договору, зокрема: з погашення основної суми боргу; по сплаті відсотків; збори (комісії) за розгляд заявки (оформлення кредитного договору); комісію за видачу кредиту; комісію за відкриття, ведення (обслуговування) рахунків позичальника (якщо їх відкриття та ведення обумовлені укладанням кредитного договору); комісію за розрахункове та операційне обслуговування; комісію за випуск і річне обслуговування кредитних і розрахункових (дебетових) карток.

Додатковими умовами **кредитного договору** є:

1. Строк і порядок надання кредиту, термін повернення кредиту.
2. Права та обов'язки сторін.
3. Цільове використання кредиту.
4. Забезпечення кредиту.
5. Майнова відповідальність сторін за порушення договору.
6. Підстави і порядок розірвання та зміни умов договору.
7. Вирішення спорів.

Кредитний договір повинен бути укладений у письмовій формі. Недотримання письмової форми робить договір недійсним. Особливістю оформлення кредитного договору можна назвати використання спеціальних зразків. Зазвичай банки та інші кредитні організації використовують стандартні формуляри, які практично не змінюються в результаті переговорів. Такі формуляри кредитного договору є для позичальника договором приєднання (*З підручника*).

II. Чи доводилося вашій сім'ї брати кредит? Якщо так, то розкажіть однокласникам і однокласницям про цей досвід. Обговоріть у класі позитивні й негативні наслідки укладання кредитного договору.

III. Що ви пам'ятаєте про різні форми дієслова? Знайдіть їх у тексті та выпишіть у зошит. За потреби користуйтеся таблицею.

Дієслово утворює форми:	
дієвідмінювані	способів: дійсного – <i>веде (вів, буде вести);</i> умовного – <i>вів би (вела б, вели б);</i> наказового – <i>веди (ведіть), хай веде</i>
відмінювані	дієприкметник теперішнього часу: <i>ведучий;</i> минулого часу: <i>ведений</i>
незмінювані	неозначена форма дієслова (інфінітив): <i>вести;</i> дієприслівник: <i>ведучи</i>

Спільними ознаками для всіх типів дієслівних форм є такі:

1. Вид – недоконаний і доконаний, що встановлюється питаннями:

що робити? – недоконаний вид, який виражає незавершену дію: *співати, відвідувати, переконувати;*

що зробити? – доконаний вид, який виражає завершену дію: *заспівати, відвідати, переконати.* Наприклад, дієприслівники на **-учи (ючи), -ачи (ячи)** творяться від основ недоконаного виду; а дієприслівники на **-вши (ши)** – від основ доконаного виду.

2. Перехідність/неперехідність, що встановлюється за наявністю або відсутністю при дієслові прямого додатка.

3. Роль присудка в реченні – для переважної більшості дієвідмінюваних дієслівних форм.

Вправа 149. I. Прочитайте текст уголос.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА КУХНЯ

Українська народна кухня ввійшла до комплексу європейської системи харчування, почасти ввібравши в себе традиції кухні азійських народів. Адже народи не існують ізольовано, вони спілкуються, даруючи один одному найкращі здобутки національних культур. Спільні географічно-кліматичні умови нерідко сприяють спільним кулінарним винаходам на спільних рослинних чи тваринних компонентах. Ми можемо знайти чимало аналогів українським стравам в італійській, німецькій, французькій кухнях: українські вареники – італійські равіолі, українська локшина – італійська паста (макарони), українські овочеві печені – французьке соте, різноманітні смаженини зі свинини в українців і німців тощо. Багато спільного є в українській і польській кухнях, особливо на порубіжних територіях.

Навіть на святковому столі бачимо однакові страви: святвечірні вушка з червоним борщем та ін. Українці, своєю чергою, подарували світові кулінарний шедевр – український борщ, який сьогодні набув поширення в багатьох країнах...

У кожного з народів, незважаючи на певну схожість страв, віками створювався власний комплекс харчування, що ґрунтувався на традиційних смаках. Для української кухні важ-

ливими способами термообробки продуктів є **варіння** й **тушкування**; серед найбільш характерних продуктів – овочево-борошняні й круп'яні. Серед м'ясних продуктів українці охоче віддають перевагу свинині. Разом із тим віками вироблялися

й інші, крім смакових, елементи системи народного харчування: характерні продукти й способи їх обробляння, страви та приправи до них, способи **приготування** страв і типи вогнищ для цього, харчові заборони, **обмеження** й **уподобання**; правила поведінки під час приготування та **споживання** страв, застільний етикет, ритуальні й обрядові трапези, повір'я та **уявлення**, пов'язані з їжею. Спираючись на віковий кулінарний досвід, сучасні кухарі винаходять нові страви, що вирізняються вишуканістю смаків і форм, використовуючи, а не перекреслюючи традиційні. Наша кухня могла б успішно конкурувати з китайською чи італійською, які останніми роками завойовують світ (*За матеріалами сайту books.google.com.ua*).

II. Розкажіть, які страви є улюбленими у вашій сім'ї, як їх готують, про традиції вашої національної кухні. Використайте зазначені дієслова, у разі потреби змініть їх форму.

Готувати, подавати, смажити, тушкувати, варити, заварити, морозити, розділити, сушити, порізати, подрібнити, посікти, проварити, залити окропом, збити, відокремити, просіяти, викласти, посипати, прикрасити, додати, виробити, заправити, скласти, натерти, полити.

III. Випишіть із другого абзацу дієслова, визначте їх вид (доконаний чи недоконаний), час (теперішній, минулий чи майбутній), спосіб (дійсний, умовний чи наказовий).

IV. Випишіть із тексту іменники, виділені жирним шрифтом. Доберіть до них дієслова, від яких вони утворилися. Дібрані дієслова поставте у формах минулого, теперішнього і майбутнього часів.

Зразок: кипіння – кипіти, кипіла, кишиш, кипітимуть (або закиплять).

Вправа 150. Уявіть, що ви організуєте вечірку для друзів. Складіть меню і кошторис цієї вечірки.

Вправа 151. Розгляньте таблицю. Випишіть з неї дієслова, виділені курсивом. Утворіть від них форми теперішнього часу.

Спосіб дієслова		
Дійсний	Умовний	Наказовий
означає дію, яка відбулася, відбувається чи відбуватиметься; змінюється за часами, числами й особами (у теперішньому, майбутньому часах) і за родами (у минулому)	означає дію, можливу за певної умови або бажану; змінюється за числами, а в однині – й за родами; твориться додаванням до форми минулого часу частки б (після голосного), би (після приголосного)	означає наказ, прохання, побажання, пораду, заклик до виконання дії; змінюється за числами й особами; в однині дієслова мають форму 2-ї особи, а в множині – форми 1-ї та 2-ї особи
<i>знати, писав, робитиму, хочу</i>	<i>хотів би, написала б</i>	<i>прийди, хай (нехай) працює</i>

Дієслова наказового способу не мають форм часу, але змінюються за особами в однині та множині: в однині вони мають форму 2-ї особи (*стань*), а в множині – 1-ї і 2-ї (*станьте, станьмо*).

	однина	множина
1-ша особа		<i>сидімо, ночуймо</i>
2-га особа	<i>ночуй, сиди</i>	<i>сидіть, ночуйте</i>

2-га особа однини має закінчення **-и** (*сиди, веди, сади*) або чисту основу (*ляж, зіграй, святкуй*); 1-ша особа множини має закінчення **-імо** (рідше **-ім**), **-мо** (*зіграймо, ведімо, святкуймо*), 2-га особа множини – **-іть** (**-іте**), **-те** (*зіграйте, ведіть, святкуйте*).

Спеціальної форми 3-ї особи наказовий спосіб не має. Для того, щоб передати наказ або прохання у 3-й особі, вживають частки **хай** (**нехай**) і форму 3-ї особи дійсного способу (*хай працюють; нехай завжди буде сонце*).

Не забуваймо, що українська мова має в наказовому способі не тільки форми 2-ї особи однини й множини (*читай і читайте, роби і робіть*), а ще й форму 1-ї особи множини (*читаймо, робімо*).

Українська класика й народне мовлення знають наказовий спосіб 1-ї особи множини, що надає фразі динамічності, закликую. Досить згадати хоча б народні пісні, де раз у раз натрапляємо на цю форму: «*Заспіваймо пісню веселеньку*»; «*Пиймо за щастя, пиймо за долю, пиймо за те, що миліше*» тощо.

Неправильно утворювати форму наказового способу за допомогою слів *давай, давайте*. Тому замість «*Давайте підемо зараз до неї*» **правильно казати** *ходімо*; замість «*Давайте спечемо, мамо, пироги*» **правильно спечімо**.

Часто до дієслова в наказовому способі 1-ї особи множини помилково додають закінчення **-те**, наприклад: *ході́мте*. У цьому нема потреби, **правильно буде**: *ході́мо, спечі́мо, викона́ймо, заспіваймо*.

Частка *хай* інколи поєднується з 2-ю особою однини дієслова, коли акцентується на побажанні, а не йдеться про наказ: «*Хай колись навчишся*» (Панас Мирний); «*Хай же ти, молодший, будеш брехати...*» (Панас Мирний); «*Хай ти скиснеш!*» (Розмовне).

Замість описової форми для 3-ї особи однини наказового способу з частками **хай, нехай** можна вживати форми наказового способу 2-ї особи однини, що надає реченню інтенсивнішого характеру: «*Про мене хоч вовк траву їж*» (приповідка), замість – «*хай вовк траву їсть*»; «*Яка штучка! І не думай ніхто її зачепити*» (Розмовне), замість – «*хай ніхто не думає*».

Від дієслова *їсти* наказовий спосіб *їж, їжмо, їжте*;

для дієслів *доповісти, розповісти* – *доповідай* (від *доповідати*), *доповідаймо, доповідайте*; *розповідай* (від *розповідати*), *розповідаймо, розповідайте* (За Б. Антоненком-Давидовичем).

Розрізняйте!

Заказувати – забороняти; не дозволяти; рішуче радити не робити чого-небудь (*заказано рубати дерева, заказати полювання*).

Замовляти – доручати кому-небудь виготовити, підготувати або доправити що-небудь; казати магічні слова (*замовити костюм, замовити рану, замовити слово*).

Вправа 152. І. Прочитайте уривок із гуморески Олега Черногуза «Як поводитися в кіно». Випишіть із тексту дієслова у формі наказового способу.

Як поводитися в кіно, то, я вас можу запевнити, знає не кожен... Я – на громадських засадах, зрозуміло, – вирішив це пояснення взяти на себе. Моя перша порада: як тільки ви за-

йшли до кінозалу, негайно сядьте. Бажано – на своє місце. І, звичайно, у своєму ряду. Тоді зніміть шапку (якщо ви її носите), скиньте пальто чи плащ і покладіть на спинку стільця, що попереду вас. Якщо товариш чи товаришка безцеремонно почне лягати на ваш одяг, зробіть йому (їй) зауваження. Бажано голосно. У кінозалі завжди треба розмовляти дуже голосно, бо інакше вас не почують. Роздягнувшись і добре вмотивившись, лізьте до кишені. Своєї. Якщо ви жінка – то до сумочки. Діставайте бутерброд (хліб із сиром чи ковбасою) і їжте. Добре до ковбаси з хлібом іде часник. Отож не забудьте прихопити з собою один-два зубчики. Коли ви не взяли бутерброд, то жуйте кекс, облизуйте ескімо або лузайте насіння. Соняшникове, підсмажене на олії. Як тільки на екрані з'являються титри, починайте читати. Теж голосно. Бажано так, щоб вас чули аж в останньому ряду. Читайте назву фільму, чиеї студії цей фільм, читайте, хто які ролі грає, потім коментуйте всі події, що відбуваються на екрані. Це, як не дивно, у кінозалах роблять не всі. Більше того, трапляються маловиховані типи, які починають шикати,

або, простіше кажучи, затуляти коментаторові рота. Не дають чоловікові розкритися до кінця. А як на мій погляд, то нехай товариш поговорить. Адже від цього подвійна користь: ви зайвий раз засвоїте, що відбувається на екрані, й дасте змогу сусідові чи сусідці показати себе. Якщо ви надумаетесь зупинити його чи її одразу ж після того, як з'являться перші титри, то так і знайте, що далі вже ви не дізнаєтесь, яка студія завжди робить гарні фільми, а яка погані, на чий фільми варто ходити, а чий краще дивитися по телевізору. Тому не лайтеся з товаришем, не робіть йому ніяких зауважень. Хай читає, хай коментує, розповідає, що буде далі, хто кого підріже, а хто кого вб'є.

– Ось цей тип виживе, – покаже він на екран, – навіть після семи ножових ран. А он того, що стоїть коло кабаре, задавить «мерседес».

Потім несподівано він на всю залу зарегоче, й ви на собі відчуєте, як впливає на нього сучасне кіно, зрозумієте, яка перед вами чи за вами емоційно наснажена душа. Чи варто стримувати її поривання? Мабуть, ні. Бо не встигнете ви до пуття оцінити його, як він із вдячності до вас, щоб ви не бились марно в догадках, не перенапружували мозок, розповість, за що саме вбили сторожа чи генерала.

– А ось цей субчик... Ось цей, що в плащі, поцупить картину «Мона Ліза».

Потім від нього ви дізнаєтесь, чим закінчиться перша серія і з чого почнеться друга. Бо товариш уже бачив цей фільм двічі, але після цього піде ще раз. Якщо ви несподівано завовтузитесь, почнете нервувати, він вам порадить не переживати й не брати нічого близько до серця. Бо це, по-перше, кінофільм, а по-друге, в ньому грають ті ж артисти, що вже грали, якщо ви пригадуєте, у «Фантомасі» й «Анжеліці». Пояснить, де саме Жан Марє, а де Мішель Мерсьє. Якщо це наш фільм, то покаже вам Івана Миколайчука. Розповість, як йому довірили головну роль у «Тінях забутих предків»...

Ви починаєте прислухатись, але раптом помічаєте вільне місце в передньому ряду. Підводитеся. За вами схоплюється ще десяток-другий кіноглядачів. Починають пострілювати спинки стільців. Із темряви вискакує адміністратор...

– Товариші, сідайте, – кричить адміністратор. – Ще не кінець. Це тільки така музика!

– А я хочу пересісти, – кажете ви.

– Як це ви хочете пересісти? – дивується вона. – А якщо всі отак почнуть під час сеансу пересідати? Ви уявляєте, що буде в залі?

– Та, бачите, он у першому ряду є вільне місце, а я того... короткозорий, – кажете ви.

У цей момент у залі зчиняється гамір.

– Не дадуть спокійно кіно додивитись! – зітхає один.

– Сідай уже! Чого ти стовбичиш? – вигукує інший.

Ви відходите до стіни й намагаєтеся пошепки щось пояснити адміністратору. Адміністратор вас не слухає й каже вам, що в кіно треба сидіти на одному місці з самого початку й до кінця. А ви, виявляється, і цього не знали. Нарешті адміністратор не витримує й каже:

– Ну, хіба вам доведеш? Ідіть уже сідайте, але щоб це було востаннє...

Ви обіцяєте й кидаєтесь до облюбованого вами місця. У цей час у залі спалахує світло, й ви ще встигаєте прочитати: «Кінець першої серії».

– А будь ти проклята, – кажете ви самі до себе, але вас хапає адміністратор за руку.

– Ви ще й досі не можете заспокоїтись? – питає вона. – Ганяєте по залу, людей нервуєте, ще й лаєтесь. Мабуть, за мітлою скучили? Це я вам можу організувати...

На щастя, кіноглядачі виносять вас на своїх плечах аж на вулицю.

– Фу-у! – полегшено зітхаєте ви. А до ваших вух долітає:

– Ну й народ пішов! Не народ, а дикуни. Гуни! Половці! І коли вони вже навчаться поводитись у кіно, як люди?..

А й справді – коли?..

II. Об'єднайтеся у групи. На основі тексту складіть правила поведінки в кіно-театрі. За результатами роботи проведіть у класі обговорення.

Трапляється, що форми одного способу дієслова вживають у значенні іншого:

форми 2-ї особи теперішнього часу дійсного способу можна вживати у значенні наказового за умови, що наказ не викликає заперечень: *Лагодь, сину, сани, відвезеш ялинку* (М. Коцюбинський);

форми наказового способу можна вживати у значенні дійсного, коли йдеться про несподівану минулу дію: *Інші бігають, кричать, а ти вечеряти подай, посуд перемий...* (Панас Мирний);

форми наказового способу можна вживати у значенні умовного: *Не будь нас, ніхто б тої науки й не нюхав* (О. Довженко);

неозначену форму дієслова (інфінітив) у значенні наказового способу вживають для підкреслення категоричності: *Вирушити негайно*;

для пом'якшення тону наказу, прохання в значенні наказового способу вживаємо форми умовного або дійсного способу: *Чи не продали б ви, чоловіче, тієї ялинки?* (М. Коцюбинський).

Вправа 153. I. Прочитайте текст уголос.

Іду узвозом від глухенької пристані до крайнеба, що он воно, либонь, близько вже, стоїть між дніпровими кручами, як у велетенських воротах, урочисто святе перед ніччю, і на ньому – тоненька бузкова підківчина місяця молодого з однісінькою зорею в парі, теж бузковою.

Смеркає.

На сивій од роси траві по долу пасуться коні. Двоє. Один білої, другий карої масті. То лісникові. Он і хату його видно під байрачком над кручею, і дворище просторе з возом сіна біля повітки. А посеред повітки вогнище горить, і над ним казанок – вечеря вариться.

Мені чути, як коні похрумують молодою травицею, поволеньки, вдячно ласують.

– Здрастуйте, коні! – гукаю до них неголосно.

Вони піднімають голови од паші, довго дивляться на мене, і очі в них добрі, місячні, як у всякої трудящої худоби.

Йти мені далеко. Одначе не біда. Зате набачуся і начуюся (За Гр. Тютюнником).

II. Перепишіть виділений уривок, змінюючи дієслова (поставте їх у формі минулого часу). З'ясуйте, чи змінився від цього зміст тексту? Чи є у ньому дієслівні форми, які вживаються у значенні іншого часу чи способу? Якщо так, то вкажіть їх.

Дієслова *дати, їсти, ...повісти* (розповісти, доповісти тощо) та похідні від них (*продати, доїсти* і подібні) не належать до дієвідмін, бо мають норми давньої системи дієвідмінювання.

	Однина			Множина		
1-ша ос.	<i>дам</i>	<i>їм</i>	<i>відповім</i>	<i>дамо</i>	<i>їмо</i>	<i>відповімо</i>
2-га ос.	<i>даси</i>	<i>їси</i>	<i>відповіси</i>	<i>дасте</i>	<i>їсте</i>	<i>відповісте</i>
3-тя ос.	<i>дасть</i>	<i>їсть</i>	<i>відповість</i>	<i>дадуть</i>	<i>їдять</i>	<i>відповідять</i>

Видові пари таких дієслів (*давати, доїдати, заповідати* тощо) дієвідмінюємо за сучасним зразком: *давати* – *даю, даєш, дає, даємо, даєте, дають* тощо.

Вправа 154. Оберіть з таблиці одне слово і складіть речення з усіма його словформами.

Готуємося до ЗНО

1. Виділене слово вжито в невластивому йому значенні в реченні

- А Словник *являється* надійним джерелом інформації.
- Б Камера схову *розташована* на першому поверсі.
- В Ялту *вважають* одним із найкращих курортів.
- Г Директор банку *перебуває* за кордоном.
- Д У санаторії є кілька басейнів із морською водою.

2. Правильно утворено форму 3-ї особи множини від інфінітива в рядку

- А бігти – біжуть
- Б свистати – свистають
- В хотіти – хотять
- Г сідати – сидять
- Д губити – гублять

3. Граматичну помилку допущено в рядку

- А обрати нелегкий шлях
- Б запобігати руйнуванню
- В захворіти на бронхіт
- Г ігнорувати зауваження
- Д відправити листа

4. Неправильно утворено форму наказового способу дієслова в рядку

- А пишемо
- Б пишімо
- В пиши
- Г пишіть
- Д хай пише

5. Правильно вжито дієслівну форму в реченні

- А Чи ти дасиш мені олівець?
- Б Стань у центрі кімнати.
- В Парламент ухвале це рішення.
- Г Давай зустрінемося о шостій.
- Д Ходімте на вулицю.

6. Помилково вжито слово в рядку

- А розв'язувати задачу
- Б уникнути небезпеки
- В надіслати привітання
- Г заказати букет квітів
- Д перекладати сербською

Словник

кредіт – kölcsön

на громадських засадах – ön-
kéntes alapon

позичальник – hitelfelvevő

наснажений – feltett

операційне обслуговування – bank-
számla kezelése

§ 22. Розвиток мовлення. Прикладна риторика (виголошення промови з публічною презентацією)

Вправа 155. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Знайдіть речення, яке, на вашу думку, найповніше відображає головну думку тексту. Перекажіть близько до тексту, як Демосфен удосконалював свою ораторську майстерність.

ОРАТОРАМИ НЕ НАРОДЖУЮТЬСЯ, НИМИ СТАЮТЬ

Риторика (красномовність), або ораторське мистецтво, виникла у стародавній Греції. Її (риторику) величали «царицею всіх мистецтв». Найвидатнішим майстром ораторського мистецтва стародавньої Греції вважають Демосфена (384–322 рр. до н. е.). Першу його промову публіка зустріла сміхом і знущаннями: Демосфен був маленького зросту, мав слабкий голос, гаркавив, нервово посмикував плечем. Темпераментні афіняни не дали йому закінчити промову. І лише завдяки своїй наполегливості, величезній силі волі, систематичним управлінням Демосфен зумів перебороти себе і стати одним із найвизначніших ораторів свого часу.

Він ішов на берег моря і, набравши в рот камінчиків, читав напам'ять уривки поетичних творів, намагаючись подолати шум прибою, розмовляючи або читаючи вірші, піднімався крутими схилами гір, – тренував силу голосу, дихання, розвивав дикцію. Виголошуючи тренувальні промови, підвішував над плечем, що смикалося, меч так, щоб він майже торкався плеча. А коли починав говорити – плече боляче кололо вістря меча. Таким чином Демосфену вдалося підкорити собі самого себе і підтвердити дуже важливий принцип: терпінням і працею всього добудеш.

У стародавній Греції риторика була вагомою складовою суспільного життя.

До нас дійшли промови знаменитих авторів давнини: Ісократ, Сократа, Платона (стародавня Греція), Цицерона, Красса, Марка Антонія, М. Фабіуса Квінтіліана (римська ораторська школа). З тих часів кожне століття, кожна епоха дарували людству майстрів публічного виступу. Змінювалися часи і народи, та незмінними у виступах ораторів залишалися величезна робота над удосконаленням уміння виступати перед широким загалом, над наданням йому сили, впливовості та значущості (За Е. Міляновським і Л. Паламарчук).

Вправа 156. І. Чи часто вам доводилося виступати на зборах, семінарських заняттях? Чи вдалими були ваші виступи? Чи завжди слухачі розуміли те, про що ви хотіли їм повідомити? Що здалося вам найважчим?

II. Прочитайте поради і підготуйте виступ на актуальну для вас тему, використовуючи до виступу презентацію.

ЯК ГОТУВАТИСЯ ДО ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ

1. Добре обміркуйте тему виступу, підготуйте заздалегідь матеріал, з яким збираєтеся виступати.

2. Визначте адресата мовлення і мету виступу: бажання поінформувати слухачів чи переконати їх у чомусь, спонукати до якоїсь дії чи розважити.

3. Основа виступу – план. Згрупуйте інформаційні матеріали відповідно до плану виступу.

4. Опрацьовуючи потрібну інформацію, дбайте про побудову виступу.

5. Розвивайте думку по-різному: пояснюйте, опишуйте, розповідайте, доводьте. Добирайте відповідні мовні засоби, характерні для обраного стилю і типу мовлення.

6. Напишіть повний текст виступу і кілька разів прочитайте його комусь із рідних або друзям. Це допоможе уточнити зміст, знайти потрібні слова і необхідний тон, інтонацію.

7. За потреби підготуйте презентацію, не забуваючи про правила оформлення презентацій (*За матеріалами інтернету*).

Словник

вістря мечá – a kard éle

гарка́вити – raccsol

§ 23. Дієприкметник.

Використання дієприкметників у різних стилях

Вправа 157. I. Прочитайте текст мовчки. Визначте, до якого стилю він належить.

Настануть зимові канікули, і нашу уяву полонять думки про те, як їх найкраще провести. Нам важко уявити кращий зимовий відпочинок, ніж у горах. Тут ви побачите царство снігу й морозу, смереки та сосни, які стоять, сповиті білою пухкою тканиною, землю, яка безтурботно спочиває, вкрита ніжною ковдрою, фігури, створені снігом і морозом.

Кожен знайде заняття для себе: і любителі активного відпочинку, і відчайдушні екстремали, і поціновувачі природи. Карпати пропонують туристам весь набір розваг взимку: катання на лижах, сноубордах, санчатах, захоплюючи піші прогулянки, полювання, численні екскурсії. Основна маса туристів, які приїздять у Карпати взимку, бажають долучитися до свого улюбленого заняття – лижного спорту. І до їхніх послуг

найвідоміші українські лижні курорти: Славське, Буковель і Драгобрат.

Багато відпочивальників мріють просто насолодитися свіжістю зимового повітря у гірському лісі. У ньому приємно пахне смолою. Сосни і смереки стоять вільно – прямі, як колони. Хвойний ліс, що складається із сосон і смерек, дезінфікує повітря. Ці дерева випаровують особливі леткі речовини – терпени, які знищують багатьох мікробів не тільки в лісі, але і в його околицях. Ось чому повітря в Карпатах таке чисте і легке (*О. Воловець*).

II. Виконайте тестові завдання.

1. У Карпатах узимку не пропонують

- А катання на лижах, сноубордах, санчатах
- Б купання у річках та озерах
- В захоптиві піші прогулянки
- Г численні екскурсії

2. Повітря у Карпатах чисте і легке, тому що

- А хвойний ліс дезінфікує повітря
- Б ця місцевість знаходиться ближче до сонця
- В тут не працює промисловість
- Г тут багато вітрів, які забезпечують циркуляцію повітря

III. Пригадайте, що ви знаєте про дієприкметник. За потреби скористайтесь поданою після вправи інформацією. Випишіть із тексту речення із дієприкметниками, усно схарактеризуйте їх.

IV. Розкажіть однокласникам і однокласницям, як ви відпочиваєте, чи бажали б відпочивати взимку.

Дієприкметник – відмінювана дієслівна форма, що передає дію або стан як динамічну ознаку предмета.

Граматичні ознаки дієприкметника

Ознаки дієслова	Ознаки прикметника
1. Вид: доконаний або недоконаний <i>заіржавілий іржавіючий</i>	1. Вказує на ознаку предмета, відповідає на питання <i>який? яка? яке?</i> : <i>шитий, шита, шите</i>
2. Час: теперішній або минулий <i>чорніючий почорнілий</i>	2. Узгоджується з іменником (займенником): <i>наповнена дівка, наповнений бідон</i>
3. Стан: активний або пасивний <i>ведучий проведений</i>	3. Змінюється за родами, числами, відмінками: <i>збережена традиція, збережений урожай, збережені традиції</i>
4. Може мати залежні слова (іменник, займенник, прислівник).	4. У реченні виступає означенням, частиною іменного присудка. <i>Вишита сорочка їй сподобалась</i>

Вправа 158. I. Пригадайте, які стилі мовлення ви знаєте. Прочитайте словосполучення з дієприкметниками, згрупуйте їх за можливістю вживання у тому чи іншому стилі.

Прилегла територія, згаслий вулкан, регульована функція, зарослі лісами, родючий ґрунт, палюче сонце, кусюча муха, знеболюючий засіб, терплячий чоловік, ходячий анекдот, написаний на папері, розбуджений зранку, переведений до наступного класу, почищена сестрою, зроблена абияк, надрукований протокол, враховані покази.

II. Оберіть одну групу словосполучень і побудуйте з ними текст. Не забудьте про розділові знаки в реченнях із відокремленими членами речення.

Вправа 159. Перепишіть речення. Поставте дієслово в дужках у потрібній формі. Визначте час, стан, рід, число й відмінок дієприкметників.

1. На столі лежала (прочитати) книга. 2. (Намалювати) Наталкою картини прикрашали кімнату. 3. Викладач попросив (виконати) завдання ще раз перевірити. 4. (Купити) Наталкою нова сукня дуже сподобалася подрузі. 5. Іспит з української мови був успішно (складати) усіма студентами. 6. Я не бачу (написати) на дошці слів. 7. (Налити) сік був дуже холодним. 8. Тато ремонтував (зламати) замок.

Активні дієприкметники виражають ознаку предмета за його ж дією: *замерзлий, пересохлий, намоклий, зарослий*.

У сучасній українській мові активні дієприкметники доконаного виду за допомогою суфіксів **-ш-**, **-вш-** не утворюються. Форми на зразок *перемігший, допомігший, бувший* не вживаються; у таких випадках треба казати: *який переміг, який допоміг, позеленілий, колишній*.

Активні дієприкметники теперішнього часу на **-уч(ий), -юч(ий)** не характерні для сучасної української літературної мови і є маловживаними. Вони утворюються не від усіх дієслів і дуже рідко керують залежними словами. Трапляються в науковій термінології (*випускаюча кафедра, описуючий пристрій, дестабілізуючі чинники*), у художніх творах (*силючі далі*).

В українській мові збереглися лише деякі давні дієприкметники теперішнього часу на **-уч(ий) (-юч(ий)), -ач(ий) (-яч(ий))**, що перетворилися на якісні прикметники, тобто виражають постійну ознаку предмета, причому здебільшого в інтенсивному вияві. Це – *співучий* (співучий народ), *живучий* (живуча істота), *родючий* (родючий ґрунт), *палючий* (палюче сонце), *кусячий* (кусяча муха), *лежачий* (лежачий камінь), *ходячий* (ходячий анекдот), *зрячий* (зряча людина), *терплячий* (терплячий чоловік).

Серед термінів, що мають паралельно з варіантом на **-уч(ий) (-юч(ий))** інші форми словотворення, треба обирати останні, тобто не *знеболюючий*, а *знеболювальний*; не *дезінфікуючий*, а *дезінфекційний*, не *деформуючий*, а *деформівний*.

Вправа 160. Утворіть від дієслів активні дієприкметники і запишіть їх. Усно визначте спосіб творення.

Зразок. Квітнути – квітнучий (суфікс **-уч-**).

Лікувати, активувати, зеленіти, посивіти, виконувати, працювати, лежати, любити, засохнути, промокнути, виконувати, керувати.

Запам'ятайте!

У діловій українській мові назви посад – субстантивовані дієприкметники замінено українськими відповідниками – іменниками: *завідуючий* (чим) – *завідувач* (чого); *командуючий* (чим) – *командувач* (чого); *виконуючий* обов'язки – *виконувач* обов'язків.

Пасивні дієприкметники в українській мові мають форму минулого часу і творяться від основи інфінітива за допомогою суфіксів:

-н: *написаний, обговорюваний* (від *написати, обговорювати*);

-ен (-ен): *розбуджений, подвоєний* (від *розбудити, подвоїти*);

-т: *збитий, розвинутий* (від *збити, розвинути*).

При утворенні пасивних дієприкметників із суфіксом **-ен** відбуваються такі чергування:

Г, З – Ж	<i>постригти – пострижений, низити – знижений</i>
Д – ДЖ	<i>полагодити – полагоджений</i>
С – Ш	<i>покосити – покошений</i>
Т – Ч	<i>розтратити – розтрачений</i>
К – Ч	<i>посікти – посічений</i>
С – Д	<i>перевести – переведений</i>
З, Д – Ж, ДЖ	<i>наїздити – наїжджений</i>
С, Т – Ш, Ч (Щ)	<i>почистити – почищений</i>
Б – БЛ	<i>зробити – зроблений</i>
П – ПЛ	<i>втопити – втоплений</i>
В – ВЛ	<i>позбавити – позбавлений</i>
М – МЛ	<i>засоромити – засоромлений</i>
Ф – ФЛ	<i>розграфити – розграфлений</i>

Вправа 161. Доповніть таблицю власними прикладами. Підкресліть чергування. Кілька новостворених дієприкметників уведіть у речення.

1. В українській мові в суфіксах пасивних дієприкметників не подвоюють літеру **н**: *даний, оточений, зроблений*.

2. У суфіксах пасивних дієприкметників ніколи не пишуть літеру **и(ї)**, а тільки **е(є)**: *загоїти – загоєний, заспокоїти – заспокоєний*.

3. Дієприкметники з часткою **-ся** в українській мові не утворюють!

4. Пасивних дієприкметників на **-мий** в українській мові немає, тому правильно буде: *значущий, незабутній, незамінний, якого називають*.

Пасивні дієприкметники властиві українській мові, але вони частіше виступають у ролі означення, наприклад:

Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі,
розвійтеся, як тихе зітхання!
Незгоєні рани, невтишені жалі,
завмирає в серці кохання.

І. Франко

Пасивна конструкція в українській мові (на відміну від російської та англійської), як правило, штучна. Отже, українською мовою буде звучати: «*Статтю було написано*», а не «*Стаття написана*», «*Висновки буде зроблено*», а не «*Висновки зроблені*», «*Протокол буде надруковано*», а не «*Протокол надрукований*». У таких випадках в українській мові можливі й неозначено-особові дієслівні конструкції: «*Статтю написали*», «*Протокол надрукують*».

Будьмо обережні з пасивними конструкціями! Пам'ятаймо, що фрази «*Я хочу бути почувтим...*», «*З цією метою мною буде зроблено...*» – наслідок грубого порушення українських мовних нормативів. Природніше звучать фрази: «*Для цього я зробив...*» («*Я зробив це, щоб...*»), «*Я хочу, щоб мене почули...*».

Вправа 162. Утворіть від дієслів пасивні дієприкметники. Визначте спосіб їх творення. З кожним дієприкметником складіть словосполучення. Два-три словосполучення уведіть у речення.

Зразок. Купити – куплений (суфікс **-ен-**). Куплена сукня. Сукня, куплена нещодавно, сподобалася усім.

Спиляти, обговорювати, розмалювати, збудувати, запрограмувати, бачити, заспокоїти, виростити, сказати, закінчити, перевірити, придбати, надіслати, виконати, зачинити, зварити, прочитати, подарувати, зігріти, одягнути.

Вправа 163. Пригадайте, що ми називаємо дієприкметниковим зворотом, які розділові знаки при ньому ставимо. Прочитайте і запишіть речення. Знайдіть і підкресліть у них дієприкметникові звороти і поставте, де потрібно, кому.

Зразок. Книжка подарована Андрієм на день народження дуже сподобалась Оленці. – Книжка, подарована Андрієм на день народження, дуже сподобалась Оленці.

1. На столі лежить помитий посуд. 2. Сувеніри привезені мною з відпочинку поставлено на видне місце. 3. Овочі та фрукти куплені на базарі лежали в сумці. 4. Виконане Петром контрольне завдання лежить на столі. 5. Хлопчик збирав розкидані по кімнаті іграшки. 6. Сукня вибрана моєю подругою була дуже красива. 7. Лист написаний братом я отримаю через тиждень. 8. Оксана куштувала страви зварені подругою. 9. Викадач слухав текст перекладений студентами.

Неправильно	Правильно
бажаючи	що (котрий, який) бажає, охочий
відпочиваючи	що (який) відпочиває, відпочивальник
відстаючи	що (котрий, який) відстає – відсталий
захоплюючи	що (котрий, який) захоплює, захопливий, звабливий, привабливий, знадний, знадли-вий, принадний
знаючи	що (котрий, який) знається (розуміється, тямить), тямущий (тямучий), тямовитий, тямкий
подорожуючи	що (котрий, який) подорожує, подорожній
початкуючи	початківець
працюючи	що (котрий, який) працює – трудящий, тру-дівник, трудар, трудовик, працівник
утопаючи, потопаючи	що (котрий, який) утопає (потопає), утопель-ник, потопельник
хвилюючи	що (котрий, який) хвилює, зворушливий, бентежний, збудний (збудливий), животре-петний

Готуємося до ЗНО

1. Усі слова – дієприкметники в рядку

- А вишитий, контужений, в'ялий, зарослий
- Б зрізаний, мертвий, м'який, закритий
- В погоджений, бетонний, зм'якшений, гравітаційний
- Г люблячий, вмитий, працюючий, ніжний
- Д оновлений, існуючий, опрацьований, печерний

2. Усі дієприкметники пишемо з **не** разом у рядку

- А (не)спіймана пташка, (не)зміряна ласка, (не)бачені ніким квіти
- Б (не)спіймана риба, (не)нагрітий обід, (не)дорозказана історія
- В (не)заплетена коса, закон (не)писаний, (не)вигадана подія
- Г (не)закінчене вчасно діло, (не)метена хата, (не)кований кінь

3. Помилку у вживанні розділових знаків при дієприкметниковому звороті допущено в реченні

- А Блищать гори, осяяні сонцем.
- Б Ось він сидить на невідільницькій лаві, закутий у ланцюги.
- В На березі хвилястої Десни стояло місто, оповите в сні.
- Г Піщаний вал нагорнутий хвилями прибою, відділяв море від гущавини, створеної розлогими кущами...

4. Помилково вжито слово в рядку

- А знаний у столиці
Б бувший у користуванні
В охочий відвідати виставку
Г необхідне для кожного
Д прикрі помилки

5. Поширене означення, виражене дієприкметниковим зворотом, не відокремлюємо в реченні (розділові знаки пропущено)

- А Розтривожений думками він до самого ранку не міг заснути.
Б Квітки омиті холодними росами розтулюють повіки-пелюстки.
В Ніколи я співати не покину про землю повну щастя і краси.
Г Акації стояли саме в цвіту завітчані безліччю білих китиць.
Д Удалині виднілися облиті сонячним багрянцем верхівки сосен.

6. Дієприкметник є в реченні

- А Кожна людина, котра вважає себе інтелігентною, не може, живучи в сучасному світі, не тримати в пам'яті історичного та культурного досвіду свого народу, цілого людства.
Б Але ж який я був шокований, розлючений, коли почали з'являтися пасквілі на поезію Тараса Шевченка та на нього самого.
В В усі роки мене вражало дивовижне співзвуччя Шевченкової поезії із сучасністю.
Г Пам'ятник Ярославу Мудрому споруджено на честь заснування першої на Русі бібліотеки.
Д На жаль, ми не знаємо, які саме книги були в князевій книгозбірні, не знаємо й того, яка доля спіткала старовинне книгосховище.

Словник

екстремал – extrém dolgokkal незгобний – nem guógyuló foglalkozó ember

§ 24. Дієприслівник. Стилiстичні властивості дієприслівника. Правильне вживання дієприслівників у писемних та усних висловленнях

Вправа 164. I. Чи знайоме вам слово *інвестиції*? Розкажіть, що ви про них знаєте.

II. Прочитайте текст. Визначте, до якого стилю він належить.

ЧИ Є СЕНС ІНВЕСТУВАТИ? МОЖЛИВОСТІ ІНВЕСТУВАННЯ

Банківські депозити, недержавні пенсійні фонди, накопичувальне страхування життя, інвестиції в нерухомість, державні облігації, акції підприємств, пайові інвестиційні фонди, депозити в банківських металах, інвестиційні монети – слова, про які, як говорить статистика, забуває значна кількість населення України, залишаючи всі свої гроші «в конверті» – вдома в «надійному місці».

Та ні для кого не секрет, що сьогодні залишати заощаджені гроші вдома, по-перше, небезпечно, адже пограбування давно стали реаліями нашого життя. По-друге, зберігаючи гроші в такий спосіб, ми позбавляємо себе додаткового прибутку.

Ставши інвестором (людиною, яка заробляє більше, ніж витрачає, вкладаючи різницю в економіку), кожен може отримати додатковий прибуток. Причому у вигазі виявляються всі сторони, оскільки економіка країни-інвестора отримує додатковий стимул, а громадянин – додаткові кошти.

Спеціалісти радять послуговуватися консервативними і ризикованими інструментами, акцентуючи увагу на такому: що молодша людина, тим частіше їй варто використовувати ризиковані способи інвестицій.

Та перед тим, як інвестувати, необхідно з'ясувати, яку саме суму ви можете на це спрямувати. Від суми «вільних» грошей залежатиме набір інструментів, адже незначні суми можна довірити інвестиційним фондам чи придбати не дуже дорогі облігації. А якщо у вільному доступі є близько 10 тисяч гривень, варто подумати про акції вітчизняних товариств чи закупівлю дорогоцінних металів. При більших сумах можна купувати нерухомість. Або ж ризикнути – та інвестувати в бізнес.

Маєте також визначитися з тим, скільки хочете заробити, й здійснювати вклади з фіксованою дохідністю (депозити, облігації, фонди фінансування будівництва тощо) або з нефіксованою, в яких прибуток залежатиме від ситуації на ринку (акції, інвестиційні фонди, дорогоцінні метали, інвестиції у бізнес). Відповідно, за сприятливих умов можна заробити набагато більше, аніж планували заздалегідь, а можна й опинитися у мінусі.

Відповідно, інвестиції передбачають, що ваші гроші працюють на вас. І що раніше ви почнете інвестувати, то швидше забезпечите своє майбутнє, в якому будете фінансово незалежними (<https://www.facebook.com/notes/тиждень-фінансової-грамотності>).

III. Дайте відповіді на запитання.

1. Заощаджені гроші добре зберігати всіма названими способами, за винятком

- А** банківських депозитів   **В** інвестицій у нерухомість
Б удома в «надійному місці»   **Г** акцій підприємств

2. Інвестор – це людина, яка ...

- А** власні кошти тримає вдома у склянній банці
Б заробляє менше, ніж витрачає
В бере в держави в борг
Г заробляє більше, ніж витрачає, вкладаючи різницю в економіку

IV. Пригадайте інформацію про дієприслівник, вивчену вами в попередніх класах. За потреби скористайтеся довідковою літературою чи матеріалами інтернету. Випишіть з тексту два речення з дієприслівниковими зворотами, усно поясніть уживання розділових знаків у цих реченнях.

Дієприслівник – незмінювана дієслівна форма, яка означає додаткову дію, що супроводить головну, виражену дієсловом.

Граматичні ознаки дієприслівника

Ознаки дієслова	Ознаки прислівника
1. Вид: доконаний або недоконаний <i>проживши</i> <i>живучи</i>	1. Незмінний: <i>відкидаючи, трапляючись, розповівши</i>
2. Перехідність або неперехідність <i>вмиваючи</i> <i>вмиваючись</i>	2. У реченні найчастіше виконує роль обставини: <i>Стоять, <u>замріявшись</u>, тополі край дороги</i>
3. Час: теперішній або минулий <i>знаючи</i> <i>вмившись</i>	
4. Може мати залежні слова (іменник, займенник, прислівник)	

Вправа 165. Із форм дієслова випишіть дієприслівники, визначте вид кожного. Два дієприслівники на вибір уведіть у речення.

Розмовляючи, підбадьорений, одягнуто, схиляючись, заспівати, натомлено, збираючись, бажаючи, протоптавши, грати, врахований, відірвати, оспіваний, відірваний, відірвавшись, молодіти, молодіючий, співаючи, молодіючи, умивати, умито, умивши, умившись, розказати, розказано, розказуючи.

Українська мова має дуже багато дієприслівників. Українська класична література й живе народне мовлення, пісні, казки, прислів'я, приказки й приповідки рясніють дієприслівниками. Наприклад: «*Чого сидіти отакеньки, руки **склавши**, не **мавши** ні діла, ні розваги?*» (Марко Вовчок); «*І **зваривши** обід, і **подавши** на стіл, Маруся заливалася слізеньками, **відгадувавши** певно, що востаннє бачить свого Василечка*» (Г. Квітка-Основ'яненко); «*Не **кайся**, рано **вставши**, молодим **оженившись***» (М. Номис); «*Доброго здоров'я **пивши!***» (Розмовне).

Цікаві випадки трапляються у зразках народного мовлення, де дієприслівник інколи пов'язується не з підметом, як у попередніх прикладах, а з додатком: «*Прошу тебе, не зморозь мене, не так же мене, як мужа мого, з походу йдучи, коня ведучи, коня ведучи й зброю несучи*» (П. Чубинський); «*Благословіть же мене, у шлюб уступаючи*» (Г. Квітка-Основ'яненко).

Вправа 166. І. Прочитайте текст. З'ясуйте, як правильно вживати виділені дієприслівники.

«*Не дивлячись на дощі, ми цього літа вчасно закінчили жнива*», – пише одна районна газета, але так висловитися тут не можна, бо годі не дивитися на дощі, коли вони йдуть; тут мовиться про те, що, хоч і йшли дощі, люди добрали способу вчасно закінчити жнива; отож, треба було замість дієприслівника *не дивлячись* поставити прийменник *незважаючи*, як ось у фразі: «*Коли Леся вийшла, Сергієві, незважаючи на веселий вечір, стало журно*» (В. Козаченко). Можна в таких випадках послуговуватися іншим подібним прийменником – *неважаючи*: «*Неважаючи на глибоку старість, Захар Беркут був іще сильний і кременний*» (І. Франко).

Із цього випливає, що дієприслівник *не дивлячись* узагалі не властивий українській мові. Трапляються випадки, коли треба використовувати саме його, наприклад: «*Він ішов навпростець, не дивлячись ні на кого*» (Розмовне), бо в цьому реченні мовиться не про перешкоду для дальшого руху людини, а про те, як людина йде. Так само може бути потрібний дієприслівник *не вважаючи*: «*Маруся була проворна, жвава... ходила вона швидко, поралась проворно, не вважаючи на свою старість*» (І. Нечуй-Левицький), цебто працювала й не звертала уваги на свою старість, хоч і було це їй тяжко. Так само слухним може бути дієприслівник *не зважаючи*: «*Не зважаючи на особи*» (Українсько-російський словник).

Іноді замість прийменника *незважаючи* більш доречним буде поставити сполучник *дарма що*: «*Дарма що стояло тихе, сонячне безвітря – листя тріпотіло на деревах уздовж шляху*» (Ю. Смолич). Цей сполучник можна було б поставити в наведеній на початку фразі замість недоречного там дієприслівника *не дивлячись*: «*Дарма що були дощі, ми цього літа вчасно закінчили жнива*» (За Б. Антоненком-Давидовичем).

II. Складіть власні речення з дієприслівниковими фразами, про які йдеться в тексті.

Вправа 167. I. Прочитайте текст.

«СКАЗАВ БИ, ТА ПІЧ У ХАТІ»

Піч, виконуючи в житті різноманітні функції, зігрівала, годувала, сушила... Під піччю тримали курей.

За народним повір'ям, у печі мав своє житло домовик. Через те в хаті не можна сказати лихого слова. Це знайшло відображення у прислів'ї: «Сказав би, та піч у хаті». У весільних співанках свахи, звертаючись до печі, просили, щоб вона спекла гарний коровай. Молода, виходячи заміж, бере з печі вугілля.

М. Пимоненко. Свати

Походження цього повір'я дуже давнє. Ще в дохристиянську епоху був звичай укладати шлюб біля домашнього вогнища. Хтось із батьків, звертаючись до молодих, казав: «Хай вас вогонь поєднає». Оскільки пізніше вогонь замінили

печі, з ними почали пов'язувати ті обряди, які колись стосувалися вогнища (*За А. Данилюком*).

II. Виконайте завдання.

1. Знайдіть і випишіть із тексту дієприслівники разом із залежними від них словами. Як у мові називають такі конструкції? Якими розділовими знаками їх виділяємо?
2. Визначте вид виписаних дієприслівників.
3. Чи є у тексті одиничні дієприслівники?

Вправа 168. I. Прочитайте текст.

Петрик писав у класі твір. Коли вчителька повернула йому зошит, він побачив у ньому двійку. Червоним олівцем учителька підкреслила багато речень. Довго Петрик дивився в зошит, але так і не зрозумів своїх помилок. Ось кілька речень з його класної роботи: «1. Увійшовши в кімнату, мати сиділа й читала книгу. 2. Слухаючи музику, у мене виникло бажання вчитися грати на баяні. 3. Сидячи на березі, до нас підійшли учні нашої школи. 4. Під'їжджаючи до свого села, у мене злетів кашкет» (*За збіркою «Цікава граматики»*).

II. Допоможіть хлопчику зрозуміти, де він припустився помилок. Відредагуйте речення і запишіть їх у зошит.

Готуємося до ЗНО

1. Усі слова дієприслівники в рядку

- А зроблені, палаючі, малюючи
- Б працюючі, сяючі, коливаючи
- В згасаючі, стоячі, змарнілі
- Г зробивши, згасаючи, підхоплюючи

2. Граматично правильним є закінчення речення «Читаючи "Зачаровану Десну" О. Довженка...»

- А збагачується ваше мовлення
- Б ви збагачуєте своє мовлення
- В звертається увага на багатство мови
- Г вас зацікавлять багато епізодів
- Д перед нами постає світ дитинства

3. Дієприслівник є в реченні

- А Шаровари з дорогого червоного сукна були вимазані дьогтем як вияв цілковитої зневаги до них.
- Б Поруч молоді запорожці витягли на берег волок, повен величезної риби.
- В Навколо неясно окреслювались приплюснуті клапті села, обведені сивою імлою дерева.
- Г Але перший, хто трапився назустріч подорожнім, був запорожець, що спав посеред самої дороги, розкинувши руки й ноги.
- Д Карпатські гори, одягнені в смерекові ліси, стоять у німій величі.

4. Граматичну помилку містить речення

- А Андрій заспокоївся, вислухавши думку друга.
- Б Перепочивши, мати знову взялася за роботу.
- В Відчувши небезпеку, хлопцю захотілося повернутися.
- Г Прочитавши цікаву книжку, я захотів поділитися враженнями.

5. Дієприслівниковий зворот використано в реченні (розділові знаки пропущено)

- А Там синіє Дніпр широкий з жовтими пісками з високими берегами з темними лісами.
- Б Заспівали затукали тяжкі краплини спадаючи з листя і квіту на землю.
- В Де-не-де ще тремтів на гілці одинокий скручений дудочкою листок.
- Г Ніжна тиха кришталево чиста мелодія почулася ніби здалека.

6. Не з усіма дієприслівниками треба писати разом у рядку

- А не/добачаючи, не/дочуваючи, не/навидячи
- Б не/зібравши, не/дбаючи, не/виголосивши
- В не/працюючи, не/усвідомлюючи, не/зробивши
- Г не/кажучи, не/повідомивши, не/доїхавши

Словник

домовік – házimanó
облігація – kötvény

інвестиція – beruházás
страхування – biztosítás

§ 25. Прислівник. Групи прислівників за значенням

Вправа 169. І. Що вам відомо про стрес? Прочитайте текст.

КІЛЬКА РЕЦЕПТІВ ПРОТИ СТРЕСУ

Можливо, тому, що в дитинстві мені доводилося частенько «вступати в контакт» зі стресом, я переконався, що, зіткнувшись із проблемами, не варто впадати в істерику: нехай вони почекають до ранку. Якщо справа йде навскоси, вдаюся до занять спортом, щоб позбутися тривоги, а розв'язанням проблеми займаюся тоді, коли відчую духовну готовність це зробити. Мої близькі дуже дивуються: «Як ти можеш спокійно спати?» Якщо рішення відразу знайти не вдається, то чи варто позбавляти себе сну?

Буває й таке. Ти знав, що контрольна з біології неминуча, та замість того, щоб слухати вчителя, останній тиждень уперто малював ескізи для улюблених реклам. Ти усвідомив проблему, коли залишився сам на сам із навчальним матеріалом і зрозумів: без шкільної підготовки заданого не осилити. Не поспішай з люті рвати свої малюнки, тим паче, що деякі з них справді неперевершені. Треба лише докласти більше зусиль до навчання. Те саме, звісно, дуднять тобі й батьки, але це саме той випадок, коли вони мають рацію. Крикни щосили. Заволай, і тобі полегшає. А після психологічного розвантаження активно візьмися до роботи. Між іншим, якщо тобі добре вдаються рекламні малюнки, то, може, тобі бути не біологом.

Життя доводить, що причинами стресу найчастіше стають найбанальніші повсякденні напруги, дрібниці, з якими нам цілком під силу впоратися. Серед підстав для тривоги в середовищі підлітків переважають недосконалість зовнішності, незадоволені амбіції, ускладнення стосунків з ровесниками. Вносити корективи в породжені цими чинниками обставини спроможний кожен, але за умови розважливого осмислення рішень. Є речі набагато складніші, скажімо, розлучення батьків чи втрата когось із близьких. Це взагалі поза нашим контролем.

Я завжди намагаюся не забувати про істинний стан справ. Що це означає? Увімкни вечірні новини: містечко в сусідньому регіоні повністю зруйноване повінню; ось сім'я, годувальника якої убив якийсь маніяк, а десь дитина помирає від невиліковної недуги. І поступово твої проблеми стають не такими вже й значними, загроза, що нависла над тобою чорною хмарою, розвіюється.

Я не кажу, що твої проблеми не справжні. Але спробуй зосередитися на кращих моментах свого життя. І не кажи, що їх немає. Просто досі ти не вмів їх бачити. Я завжди був удячний за те, що маю. Навіть за найменше. Навіть за можливість цих

записів, якими я не тільки хочу допомогти тобі, а й звільняю від чергового стресу себе самого (За Д. Снайдером).

II. З'ясуйте, що нового ви дізналися про способи боротьби зі стресом. А як протидієте стресу ви? Обговоріть це питання у класі.

III. Дайте відповіді на запитання.

1. Що робить герой розповіді, коли проблему не вдається вирішити одразу?

А настирливо шукає шляхи її вирішення

Б їсть морозиво

В удається до занять спортом

Г вирушає в подорож

2. Не є підставою для тривог у середовищі підлітків

А недосконалість зовнішності

Б незадоволені амбіції

В ускладнення стосунків із ровесниками

Г хороші розумові здібності

IV. Пригадайте вивчене вами в попередніх класах про прислівник. З другого абзацу тексту випишіть прислівники, визначте їх розряд за значенням.

Прислівник – повнозначна незмінювана частина мови, що називає ознаку дії, ознаку предмета або ознаку іншої ознаки. У реченні найчастіше виступає обставиною, інколи – присудком у безособових реченнях.

Розряди прислівників за значенням

Означальні	якісно-означальні	<i>весело, сумлінно, добре</i>
	способу дії	<i>разом, удвох, гуртом</i>
	міри і ступеня	<i>ледве, трохи, мало</i>
Обставинні	часу	<i>завтра, торік, давно</i>
	місця	<i>поблизу, далеко, ліворуч</i>
	причини	<i>згарячу, зопалу, спересердя</i>
	мети	<i>напоказ, на зло</i>
	допусту	<i>наперекір, всупереч, умисне</i>
Модальні	-	<i>треба, слід, можна, зрештою, певно, можливо, дійсно</i>

Вправа 170. Прочитайте пари речень. Запишіть у зошит тільки ті, у яких виділені слова – прислівники.

1. *Надворі* голосно співають пташки. – У нас *на дворі* розташований дитячий майданчик. 2. Сергій заглянув у *остан-*

не відро. – Незабаром для вас *востаннє* пролунає шкільний дзвінок. 3. *Угорі* швидко пропливали хмари. – Біля лісу *в горі* була темна печера. 4. *Удень* і вночі не покидає нас думка про майбутнє життя. – Ми привітали Патрика *у день* його народження. 5. *Утретє* спробувала Юля спекти торт – і цього разу він удався! – Постукай *у третє* вікно!

Вправа 171. I. Із поданих слів складіть прислів'я і запишіть. Поясніть їх зміст.

1. Встає, рано, Бог, дає, хто, тому. 2. Стеле, та, м'яко, спати, твердо. 3. Якби, їв, хліб, та, козак, одежа, би, лежа. 4. Снідаю, то, ніколи, обідаю, то, – погуляти, і. 5. Дитина, боляче, плаче, матері, а. 6. Удома, гриють, і, стіни. 7. Заробиш, з'їси, – гірко, солодко. 8. Часто, роблять, ті, мало, люди, які, говорять, багато.

II. У прислів'ях підкресліть прислівники, поясніть їх значення, синтаксичну роль.

III. Оберіть одне з прислів'їв темою для невеличкого твору. Запишіть твір.

Розрізняйте!

На протязі – у стрімкому струмені повітря (*не стій на протязі*).

Протягом – за час (*протягом години, протягом року*).

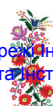
Вправа 172. I. Пригадайте, як утворюються ступені порівняння прислівників. Утворіть від прислівників ступені порівняння і запишіть їх у зошит.

Важко, низько, високо, ясно, світло, м'яко, щедро, ласкаво, глибоко, дорого.

II. Виберіть два прислівники у формі вищого та найвищого ступенів порівняння і складіть з ними речення.

Прислівники суттєво розширюють виражальні засоби мови, додають мовленню неповторних значенневих елементів й емоційності. Однослівні прислівники активніше використовують у художньому й розмовно-побутовому стилях мовлення, а складені прислівники переважають у мовленні науковому й офіційно-діловому. Прислівники служать своєрідними означеннями до прикметників, дієслів та інших прислівників; підсилюють назви ознак, уточнюють, підкреслюють.

Уживання прислівників і прислівникових сполучень у діловій і науковій сферах обмежене (особливо в писемній формі). Можливе використання пов'язане з ситуаціями, коли треба вставити слова для пом'якшення категоричності

тону в діловому листуванні (*на жаль, до побачення, здається, мабуть, по можливості*) або для внесення в текст чи висловлювання елементів логічності шляхом класифікаційних характеристик, які є в «арсеналі» такої частини мови, як прислівник: *по-перше, по-друге, по-третє; по суті, принаймні, урешті-решт, наприкінці, насамкінець, передусім* тощо.

Неправильно	Правильно
виключно уважний учень; виключно щастить	винятково (<i>дуже, надзвичайно</i>) уважний учень; винятково (<i>дуже, надзвичайно</i>) щастить
вірно пояснив, вірно зауважив	вірно любити, вірно служити
досить міцно стис руку, досить огрядний чоловік	дуже міцно стис руку, дуже огрядний чоловік, дуже далеко відійшов
минає безнаказанно	минає безкарно
ходить пішком	ходить пішки
пам'ятати по нинішній день	пам'ятати донині
працювати у даний час	працювати тепер, зараз
йти в обнімку	йти обійнявшись
по крайній мірі мати шанс	принаймні (<i>у всякому разі, щонайменше</i>) мати шанс

Група прислівників в українській мові однозвучна з іншими повнозначними і службовими словами:

– прикметниками: *Панас Кандзюба хвилювався **найбільше*** (М. Коцюбинський), **найбільше** – прислівник, але: **Найбільше** щастя для мене – незалежна Україна – слово **найбільше** є прикметником;

– іменниками: *Матері кожної дитини **жаль*** (**жаль** – модальний прислівник), але *Я маю **жаль** до неба, бо хмари, що проходять по ньому, не лишають там жодного сліду...* (М. Коцюбинський), **жаль** – іменник;

– прийменниками: ***Довкола** розкинулись мило дрібні береги* (Леся Українка), **довкола** – прислівник, але: *Улісах **довкола** села паслися корови і воли* (І. Франко), **довкола** – прийменник;

– частками: *Молодь вся була на полі, бо **якраз** настали жнива* (Леся Українка), **якраз** – прислівник, але: *Уранці – рано, в Пилипівку, **якраз** у неділю, побігла за водою...* (Т. Шевченко),

якраз – частка (*same*), яку без втрат можна вилучити з речення;

– сполучниками: **Як** передати листа, щоб він ..?; **Як** там Вам усім живеться? (М. Коцюбинський), **як** – прислівник; *Не надішуть я тобою, як зорю не розлюблю* (В. Сосюра), **як** – сполучник, порівн.: ...і зорю не розлюблю.

Вправа 173. Засперечалися два учні. Один доводив, що в реченнях: «*Найтепліше літо в цьому році. – Він зустрів її найтепліше*» слово *найтепліше* є прислівником. Другий доводив, що в першому реченні слово *найтепліше* – прикметник, а в другому – прислівник. Хто з учнів мав рацію і чому? Доведіть.

Вправа 174. I. З'єднайте синонімічні вислови з відповідними синонімами.

прийде, як рак свисне	ніколи
працює, як віл у ярмі	добре
знає, як свої п'ять пальців	мало
на дворі, хоч в око стрель	багато
дав, як кіт наплакав	дуже темно
працює, як сонна муха	невідомо коли
не бачити, як своїх вух	повільно
й курці ніде плюнути	дуже далеко
поїхав, де Макар телят пасе	дуже тісно
слухав, аж вуха попухли	дуже нестерпно

II. Три фразеологізми введіть у речення.

Розрізняйте!

Необхідно розрізнити прислівники з префіксами та спільнокореневі з ними іменники, прикметники, числівники, займенники, що стоять після прийменника. Порівняйте:

1. *Усі звели погляд (куди?) догори.* – *Туристи підійшли (до чого?) до гори Говерли.* 2. *Гості добре говорили (як?) по-нашому.* – *По (чийому?) нашому парку прокладено бігову доріжку.* 3. *Ми зустрічалися торік (як?) востаннє.* – *Сонце ще заглядало в (яке?) останнє вікно.* 4. *На прогулянку друзі вирушили (як?) утрьох.* – *Шкільний музей розміщено у (скільких?) трьох кімнатах.*

У тих випадках, коли маємо прийменник з іменником, між ними можна вставити залежне від іменника слово – означення (*підійшли до самої гори*); коли ж після прийменника стоїть прикметник, числівник чи займенник, а після них –

іменник, слова між прийменником та іменником можна вилучити (*по парку, у вікно, по кімнатах*).

У реченнях із прислівниками внести такі зміни неможливо.

Готуємося до ЗНО

- Виділене слово є прислівником у реченні**
  - Старому та хворому **годи** завше, як малому.
  - Мені **стало** якось ніяково.
  - Тоді на Волині було невеличке **село**.
  - Стояла собі у полі, коло гаю, **одна** козача пасіка.
  - Він говорив, не поспішаючи **нікуди**.
- Ступені порівняння прислівників утворено правильно в рядку**
  - дружніше, активніше, менш сильно
  - найбільш докладніше, більш натхненніше, найменш швидше
  - найменш красиво, більш грамотніше, найупевненіше
  - найтепле, найзручніше, найменш серйозно
- Усі слова є прислівниками в рядку**
  - стрімголов, змалечку, вперемішку, босоніж
  - стромляючи, важко, легко, спересердя
  - не раз, зроду-віку, до дому, час від часу
  - щосили, казна-звідки, будь-де, давній
  - стрімкий, босоногий, малий, перемішаний
- Усі прислівники належать до одного розряду за значенням у рядку**
  - тепло, таємно, дуже близько
  - вночі, швидко, жартома, хитро
  - довкола, згори, торік, зопалу
  - здалеку, насухо, уранці, туди
  - спросоння, згарячу, спересердя, навмання
- Усі прислівники вищого ступеня в рядку**
  - помітніше, куди веселіше, гарячіше, якнайтепліше
  - важливіше, якнайменше, менш вдало, краще
  - глибше, трохи важче, вище, гірше
  - ширше, трохи швидше, щонайгірше, багатше
  - неспокійніше, найгірніше, ще ніжніше, сумніше
- Не можна утворити ступені порівняння від прислівників рядка**
  - гарно, багато, далеко, рішуче
  - наспіх, зопалу, навмисне, спросоння
  - дорого, голосно, вузько, дбайливо
  - глибоко, рано, швидко, лукаво
  - вільно, дивно, сумно, коротко

Словник

амбіції – ambíciók

банальний – banális

навскосі – résútosan

терзати – itt: gyötör

§ 26. Творення прислівників.

Правопис прислівників і прислівникових сполучень

Вправа 175. I. Ви замислювались над тим, чи має життя певні закономірності? Чи все відбувається спонтанно? Обговоріть це питання у класі.

II. Прочитайте текст.

ТОП-7 ЗАКОНІВ ПРИРОДИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

1. Закон десятини. У житті все повертається до нас бумерангом незалежно від того, добре ви вчинили чи погано. Всесвіт усе повертає назад. І зовсім не обов'язково це будуть матеріальні речі, наприклад, гроші. Це можуть бути нові знайомі, примирення з ворогом чи здоров'я. Погодьтеся, що це куди краще і важливіше ніж гроші.

2. Закон кругообігу. Не бійтеся втратити те, що у вас уже є, адже ви обов'язково отримаєте те, що хочете. Усе повертається на свої місця.

3. Закон множення. Якщо ви поділитесь з кимось тим, що у вас є, то воно повернеться до вас, ще й примножиться. Дуже важливо ділитися з тими, хто вас оточує, і не скупитися. Якщо ви володієте якимось рідкісним даром, не треба таїти цього. Допмагайте людям, якщо вони просять. Будете тримати ваш дар у собі, тільки зробите гірше. Адже ви можете втратити його або він пропаде марно. Цей закон говорить про таке: якщо будете ділитися, то привернете до себе ще більше благ.

4. Закон порожнечі. Не бійтеся розлучатися зі старим. Припустимо, що вам потрібне нове взуття. Для початку викиньте або віддайте старе. Не «завантажуйте» себе стереотипами.

5. Закон творчості. Завжди намагайтеся пізнавати щось нове. Відвідуйте якомога більше цікавих виставок і галерей. Це допоможе вам стати освіченішим і набратися натхнення, глянути на речі по-новому.

6. Закон прощення. Ви повинні навчитися прощати. Якщо у вашому серці живуть ненависть і злість, то любов там уже точно не зможе оселитися. Забувайте старі образи і йдіть назустріч новому. Навчіться прощати людей, які заподіяли вам біль, і ви побачите, що жити стане набагато простіше.

7. Закон сили думки. Наші думки мають дуже велику силу. Якщо ви хочете домогтися поліпшення, то для початку повинні увявити його у своїй голові. Уявіть те, чого ви найбільше бажаєте. Головне, не розповідайте нікому. Зберігайте – ця уява тільки для себе! (За матеріалами сайту *sikavo-znaty.com*).

III. Дайте відповіді на запитання.

1. На життя людини мають вплив усі перелічені закони, за винятком:

- А закону сили думки
- Б закону повторення
- В закону творчості
- Г закону множення

2. Для чого потрібно навчитися прощати?

- А щоб жити стало простіше, і щоб в серці змогла поселитися любов
- Б щоб люди вас любили
- В щоб дотримуватися правил етикету
- Г щоб добре себе зарекомендувати

IV. Знайдіть у тексті й выпишіть у зошит прислівники. Усно з'ясуйте, від якої частини мови вони утворені, поясніть їх правопис.

Написання прислівників

Складні прислівники пишемо		Приклади
разом	якщо вони утворені: – сполученням прийменника з прислівником, іменником, коротким прикметником, числівником чи займенником	<i>віднині, наскрізь, подекуди, взимку, завидна, зрідка, вдвоє, натроє, внічю, навіщо, передусім</i>

	– кількох прийменників з будь-якою частиною мови	<i>завтовшки, навмисне, навско-си, спідлоба</i>
	– кількох основ	<i>ліворуч, мимоволі, натщесерце</i>
	– часток аби-, ані-, де-, чи-, що-, як- із будь-якою частиною мови	<i>абияк, анітрохи, деінде</i>
окремо	якщо вони утворені: – сполученням прийменника з іменником чи з повним прикметником чоловічого роду	<i>без кінця, з болю, в основному, в цілому</i>
	– прийменника по зі збірним числівником	<i>по двоє, по троє, по четверо</i>
	– сполуки, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників та прийменника	<i>з дня на день, з ранку до ночі, один в один</i>
через дефіс	якщо вони утворені: – від прикметників чи займенників за допомогою префікса по- та суфіксів -ому, -ему, -и	<i>по-дружньому, по-нашому, по-своєму, по-материнськи</i>
	– за допомогою прийменника по від порядкових числівників	<i>по-перше, по-друге, по-десяте</i>
	– з частками будь-, -небудь, казна-, хтозна-, -то, -от	<i>аби-то, як-небудь, будь-де, казна-коли</i>
	– повторенням слова або основи слова без службових слів або зі службовими словами	<i>віч-на-віч, пліч-о-пліч, ледве-ледве, як-не-як</i>

Вправа 176. Прочитайте речення. Знайдіть і випишіть прислівники. Усно поясніть їх правопис і спосіб творення.

1. І зозуля там безперестанку нам кує щасливії літа (*В. Чубенко*). 2. У неділю вранці-рано сине море грало (*Т. Шевченко*). 3. Народи всі живуть сьогодні, а ми живем напередодні (*Ю. Рибчинський*). 4. І я роблю наосліп на міннім полі обережні па (*Л. Костенко*). 5. Вигонами навпростець іду я до своєї хати (*Л. Тендюк*). 6. Ранки по-великодньому золоті (*М. Самійленко*).

Вправа 177. Від поданих словосполучень утворіть прислівники, запишіть. Усно поясніть їх правопис. Три-чотири прислівники введіть у речення.

Босі ноги, в один час, голими руками, мимо їхати, права рука, тим часом, обидва боки, на швидку руку, при всіх людях, мимо ходять.

Розрізняйте!

Любий – дорогий; близький серцю (*люба матусю, любий друже*).

Будь-який – байдуже який; який завгодно (*будь-яка людина, будь-який предмет*).

Вправа 178. Перепишіть прислів'я, добираючи прислівники з довідки. Зверніть увагу на правопис.

1. Ти йому ..., він тобі ... . 2. До роботи ..., а до танців мастак.
3. Один збрехав, другий не розібрав, а третій ... перебрехав.
4. Ходить мовчки, а кусає ... . 5. Кожен вітер ... дме. 6. Що ... вродиться, то ... згодиться. 7. Козла бійся ..., коня – ..., а лиху людину – з обох боків.

Довідка: по/своєму; по/свійськи, по/свинськи; так/сяк; по/своєму; в/літку; в/зимку; с/переду, з/заду; по/вовчи.

Вправа 179. Якою ви уявляєте свою долю? Чи можете ви на неї вплинути? Доведіть чи спростуйте думку швейцарського письменника Анрі Фредеріка Ам'єля: «Доля знищує нас двома шляхами: відмовляючи нам у наших бажаннях і виконуючи їх».

Готуємося до ЗНО

1. Усі прислівники треба писати окремо в рядку

А по/справжньому, на/радість, де/не/де, в/літку

Б на/жаль, на/зло, рік/у/рік, кінець/кінцем.

В будь/коли, на/щастя, з/дня/на/день, по/третє.

Г до/смаку, в/трьох, по/перше, хоч/не/хоч.

2. Усі прислівники треба писати через дефіс у рядку

А по/латині, по/перше, по/декуди

Б по/друге, по/материнськи, де/не/де

В віч/на/віч, сам/на/сам, по/шепки

Г на/зло, тихо/тихо, на/завжди

3. Усі прислівники пишемо разом у рядку

А на/похваті, по/ночі, у/розтіч, на/жаль

Б в/щерть, за/світла, на/виворіт, на/провесні

В од/віку, з/переляку, на/відріз, з/гарячу

Г на/взнак, в/подорож, до/речі, що/духу
Д с/підлоба, на/двоє, по/змосі, з/надвору

4. Усі прислівники пишемо окремо в рядку

А (до)лиця, (уві)сні, (на)гора
Б (на)віку, (що)години, (в)зимку
В (на)льоту, (на)підпитку, (до)вподоби
Г (до)речі, (через)силу, (без)сліду
Д (по)руч, (в)літку, (до)вкола

5. Виділене слово є прислівником у рядку

А *в/горі* проклали тунель
Б бігати *по/весняному* льодку
В *по/сусідському* полю бігти
Г *у/двох* кишнях
Д йти *на/зустріч*

6. Правильно написано всі прислівники рядка

А спідлоба, вдвічі, аніскільки
Б уранці, день у день, в п'яте
В поза торік, як-не-як, на жаль
Г будь ласка, що ночі, по-перше
Д з ліва, раз у раз, ледве-ледве

Словник

закономірність – szabályszerűség
спонтánно – ösztönösen

па – tánclépés
стереотíп – sztereotíp

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК

§ 27. Прийменник. Сполучник. Частка

Вправа 180. I. Прочитайте текст уголос.

Рудий беркут сидів на кручі над прозорим озером.

Це був величезний старий орел, злинялий від сонця й не-годи, давній мешканець казахстанських степів.

Він сидів непорушно, пронизуючи зіркими очима неозору ніжно-зелену далечінь. У чистому ранковому повітрі чітко вимальшовувався його гострий гачкуватий дзьоб, і весь птах відбивався в ясному дзеркалі озера.

Кругле й глибоке озеро було затиснене між трьох високих кам'яних сопок. Воно, мов чаша з невідомим синім напоєм, застигло на гостинному столі багатого господаря степу.

Ранньою весною, коли на сопках починав розтавати сніг, бурхливі каламутні потоки сповнювали глибокий природний котлован. Звідси воді не було виходу, і в котловані, сповненому по вінця, утворювалося озеро. Згодом увесь намул сів на дно, і вода робилася прозорою і чистою, наче дивовижний синій криштал. Кілька струмків, витікаючи з-під скель, завжди наповнювали озеро, тому вода в ньому протягом усього літа була свіжа й холодна.

Уставало сонце, і сніп рожевого проміння впав на старого беркута. Лисуча стара спина спалахнула на мить багаттям. Беркут поворухнувся. Він витяг назад коротку ногу в штанях із пір'я і розправив могутні крила.

Ще мить – і він знявся в повітря (За О. Донченком).

II. Перепишіть виділений уривок, підкресліть у ньому службові частини мови, усно визначте їх вид. Пригадайте, яку функцію виконують службові частини мови у мовленні.

Службові частини мови		
Прийменник	Сполучник	Частка
разом із закінченням іменника і числівника виражає їх залежність від інших слів у реченні	служить для зв'язку однорідних членів речення і частин складного речення	надає реченню або окремим його членам відтінків значення або служить для утворення окремих граматичних форм

Поділяються на

просторові (<i>від, у, біля</i>) часові (<i>з, до, о, після</i>) причини (<i>через, від, з нагоди</i>) мети (<i>для, на, за, по</i>) допустові (<i>незважаючи на, попри</i>) умовні (<i>при, без, у випадку</i>) об'єктні (<i>про, за, зі</i>)	сурядні (<i>і(й), та(і), а, або, чи...чи, хоч...хоч, але, проте, зате</i>) підрядні (<i>бо, через те що, тому що, як, якби, якщо, мов...</i>)	формотворчі (<i>би(б), хай, нехай</i>) заперечні (<i>не, ні, ані</i>) модальні (<i>мов, мабуть, саме, справді, майже, от, це, ось, лише (лиш)</i>)
---	--	---

Вправа 181. І. Пригадайте правила чергування **у з в**. Перепишіть словосполучення, замість пропусків уставляючи **в чи у**.

Висновок ... статті, експонат ... музеї, птах ... небі, участь ... форумі, поїхати ... відрядження, наймиліше ... світі, покласти ... узголів'я, здали ... архів, побувати ... Львові, квітник ... саду, залишитися ... спогадах, купити ... аптеці, вишня ... цвіту, мешкала ... Індії, оселя ... рушниках, віра ... безсмертя, перебував ... Ватикані, запевнили ... добросусідстві, приведення ... відповідність, заявити ... відповідь.

ІІ. Придумайте текст, використавши усі подані словосполучення (можете їх змінювати).

Вправа 182. І. Перепишіть речення, заміняючи виділені прийменники синонімічними.

1. **Коло** млину, **коло** броду два голуби пили воду (*Народна творчість*). 2. **Коло** річки на бережку дівчинонька ходить (*Л. Глібов*). 3. Чіпка сів **поруч** з матір'ю (*Панас Мирний*). 4. Вона стояла **навпроти** парубка, як намальована (*Панас Мирний*). 5. **Обіч** дороги петляв слід Сірого (*Н. Рибак*). 6. Чіпка іде **збоку** отари, похнюпивши голову (*Панас Мирний*). 7. Ця

подія трапилася **на** ту пору. 8. Вони зустрілися **під** Новий рік.
9. **Від** понеділка починаємо жити й працювати по-новому.

II. Поясніть, як ви розумієте останнє речення. Коли його вживають у мовленні?

Розрізняйте!

Не дивлячись – не бачачи (*не дивлячись на дорогу, не дивлячись у вічі*).

Незважаючи – усупереч несприятливим умовам (*незважаючи на ранній час, незважаючи на труднощі*).

Вправа 183. Перепишіть текст, підкресліть у ньому сполучники. З'ясуйте, що вони об'єднують: однорідні члени речення чи частини складного речення.

Бачитиму стежки й протопи весняні, що мов гілля від стовбура, простягатимуться від дороги в усі боки — до сіл, хуторів, до Дніпра та видолинків при ньому, де рибалки ріжуть ліщинові вудлища на вудки, діти скубують квасець на борщ, а молодь шукає конвалії або ж бузок, найповніший побіля давніх печищ на кручах і поміж кручами.

Е. Кондратович. Робота у полі

Чутиму пісні, бо сьогодні неділя, то вже ж хтось заспіває, хоч сам, хоч гуртом...

Потім будуть озерця й озерцята, порослі лепехою. Я натраплятиму на них в молочно-голубій імлі зненацька й обходитиму кружка. Озерця ті казатимуть про себе ще тоді, коли я їх не бачитиму: шелеснуть у лепесі крила, крикне злякана качка і засюрчить просто на місяць, на світло (*За Гр. Тютюнником*).

Вправа 184. Складіть і запишіть речення з поданими частинами.

1. ..., проте зробив добре. 2. Думав про те, ... 3. ..., зате зібрали гарний урожай яблук. 4. Я люблю його за те, ... 5. Як би я хотів, ... 6. Якби я мав вільний час, ... 7. Щоб бути здоровим, ... 8. Що б тобі розповісти про ... 9. Незважаючи на те, ... 10. Не зважаючи на дощ, ...

Вправа 185. Пригадайте правила написання частки **не** з різними частинами мови. Запишіть словосполучення, знімаючи скісну риску. Усно поясніть правопис заперечної частки **не**.

Не/досліджені ще питання; не/зчувся, як заснув; не/спитавши дозволу; не/зводячи очей, не/привітно шуміли, не/здужав підняти; будинок не/збудований; трохи не/дочуваючи; не/перевірений мною текст; не/можна передбачити; не/чуваний успіх; нічому не/навчено; не/захищений від вітру сад; не/просячи допомоги; не/потрібно поспішати.

Вправа 186. I. Пригадайте правила правопису часток. Запишіть слова у три колонки: разом, окремо і через дефіс.

Тому/таки, але/ж, тоді/то, тоб/то, де/в/кого, а/ні/як, той/таки, де/які, хтозна/де, де/небудь, що/до, все/таки, пізнав/таки, таки/зрозумів, усе/ж/таки, як/от, аби/куди.

II. З кожної колонки виберіть по одному слову і складіть з ними речення.

Гутуємося до ЗНО

1. Прийменник вжито в реченні

- А Десь поблизу співали пташки.
- Б Лунає неподалік парку голосна пісня.
- В Назустріч здіймалося місто вечірнє.
- Г Напередодні усю ніч ішов дощ.
- Д Мовчать церкви, мовчить базар, і лиш кричать кругом плакати.

2. Сполучник вжито в усіх реченнях, окрім

- А Коли я був у твоєму віці, то регулярно влаштовував собі сповідь.
- Б «Чиста душа – то запорука людського здоров'я і довголіття», – говорили наші предки.
- В Мова – знаряддя для засвоєння спадщини минулого й найвищих здобутків культури.
- Г Слово – наймогутніше знаряддя, що робить можливим перегук поколінь.
- Д Прилучення до скарбів рідної мови надає нам духовності та дужості.

3. Частку вжито в рядку

- А У долині – луки, трава по пояс.
- Б Було в нього щось тривожне.
- В Час – не наша власність.
- Г Дівчина немов квітка.
- Д Зроблю все, аби помагали.

4. Виділене слово є сполучником і його треба писати разом у рядку

- А Ворон висміює свиню **за/те**, що чорна.
- Б **Що/б** улітку не вродило, зимою не зашкодить.
- В **Як/би** руки не працювали, а розум над ними пан.

Г Індик хоч не співає, **за/те** багато думає.

Д Він карався **за/те**, що зрадив.

5. Установіть відповідність між словами і частинами мови, до яких вони належать

1. Прийменник	А Коли, тому що, якби, ніби, однак
2. Сполучник	Б Для, поміж, навколо, щодо, із-за
3. Частка	В Вибачте, ой, хі-хі, фу, агов, алло
4. Вигук	Г Нехай, еге, б, таки, онде
	Д Але, або, авжеж, а, аби, ух

6. Установіть відповідність між виділеними в реченні словами (цифра позначає наступне слово) і частинами мови

Дика група **(1)облита** білим молоком, і в тому пахучому молоці, **(2)що (3)стиха** піниться, бджоли **(4)неначе** киплять.

- А** займенник
Б дієприкметник (форма дієслова)
В прислівник
Г сполучник
Д частка

Словник

вудлице – horgászbot

котлован – munkagödör

§ 28. Вигук як особлива частина мови

Вправа 187. І. Прочитайте вголос уривок із кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна».

Сінокіс у нас був гуртовий. Його ніхто не міг поділити, бо кожен боявся, що йому припаде та третина якраз на коліні Десни, яку щороку ріже нещадно весняна вода. Тому косили і гребли гуртом. Потім... здавалось батьку або дядьку, що хтось когось обдурив на одну копицю, і тоді, слово за слово, серця сповнялися лютого гніву, і великі наші батьки починали лаятись, гукати, а потім битися над зачарованою річкою Десною.

Вони билися великими кілками, граблицями, держаками вил, тримаючи їх в обох руках, як древні воїни. Часом вони ганялись один за одним з сокирами, гукаючи так голосно і страшно, що луна йшла по Десні...

Кадр із фільму «Зачарована Десна»

У цих запеклих боях особливою відвагою і хоробрістю відзначався дід...

Він був здатний до такого шаленого накалу гніву, що йому міг би позаздрити найбільший у світі артист чи генерал.

Під час бою він весь палав. Його високі груди ходили тоді ходором. Дудочки свистіли куди попало, хрипіли й кукурікали з його грудей, але їх перекривав його одчайдушний бойовий клич: «Сибір нашого царя!»

З цим могутнім гаслом він кидався в атаку, мов справжній отаман свого сінокосу, поки грижа не валила його під копицю... Упоравшись трохи з духом, дід знову хапав вила чи сокиру і стрімголов кидався в саме пекло. Тоді загарбник Самійло не витримував дідового нападу і подавався навіть під дуби. Вони бігали поміж дубів і копиць, та не міг уже Самійло втекти від діда. Вже спотикнувся він, захекався, уже почав кричати: «Ай, рятуйте!» Вже замахнувся дід на Самійла сокирою... Тоді я не витримував і затуляв очі, а вони рубали один одного сокирами, як дрова. Кров лилася з них казанами, вони кричали:

– Уб'ю!..

– Прохромлю!..

– Ай, рятуйте!..

– Ага-а-а!..

Розлючений Самійло кидався на діда і прохромлював його живіт наскрізь величезними кидальними вилами... Однак дід устигав якось розмахнутися знизу і так хряснуть Самійла сокирою по лисині, що голова в нього розвалювалася надвоє, як кавун, і тоді Самійло... Отаке-то.

Ці страшні побоїща закінчувалися десь аж під вечір, проте завжди щасливо. Всі виявлялись живі і неушкоджені, тільки довго і важко хекали від внутрішнього вогню. Отамани були бліді од сильного бойового пеку і розходилися по куренях, грізно оглядаючись (За О. Довженком).

II. Виконайте тестові завдання:

1. Чому сінокіс був гуртовим?

А тому що сім'я використовувала сіно разом

Б тому що всі боялись, що їм перепаде найгірша ділянка для косіння сіна

В тому що такою була сімейна традиція

Г тому що так сказала мати

2. У цих запеклих боях особливою відвагою і хоробрістю відзначався...

А батько

В діти

Б дядько Самійло

Г дід

3. Як закінчувалася боротьба за копиці?

- А аж під вечір, завжди щасливо
- Б після обіду, з щасливим кінцем
- В одразу після того, як когось поранили
- Г завжди трагічно

III. Пригадайте, що ви знаєте про вигуки. Знайдіть і випишіть із тексту вигуки, усно поясніть їх правопис.

Вигуки			
не співвідносяться ні з предметами, ні з поняттями	не мають морфологічних ознак, притаманних іншим частинам мови (роду, числа, відмінка тощо)	у реченні не пов'язуються з іншими словами і не є членами речення	
За значенням бувають			
емоційні (виражають почуття, переживання, настрої тощо)	спонукальні (вигуки волевиявлення – виражають наказ, спонукання до дії)	вигуки, що є словами ввічливості (виражають привітання, подяку, побажання тощо)	звуконаслідувальні (вираження акустичних уявлень людини)
<i>о! ой! ех! уч! овва! от тобі й на!</i>	<i>гей! агов! годі! геть! киць-киць! тпру! вйо!</i>	<i>добридень! будьте ласкаві! ласкаво просимо! будь ласка!</i>	<i>гав-гав! кукуріку! хрусь! цок-цок!</i>

Вправа 188. Прочитайте речення вголос. Випишіть із них вигуки, визначте, до якої групи за значенням вони належать. Усно поясніть їх правопис.

1. Дід Карась усе зрозумів. Задумано здорово. – Н-но, кося! – тоненько крикнув він і батоном помахав у повітрі (*О. Бойченко*).
2. «Тру-ту-ту-у!» – все вище і вище підіймає над лісами свою переможну мелодію ріг... 3. Заочі на цього пана Никонора махає рукою і зневажливо кривить одне слово: «Ет!». 4. Ох, той щоденник... Хоч би він не потрапив до чужих рук... (*М. Стельмах*).
5. – Спасибі, – сказала нарешті Улянка. – Я забула, що треба подякувати. 6. Ух, як важко тримати язик за зубами! 7. Ой, снігу, снігу! Прийшла в ліс зима... 8. От як узвар почав уже клекотіти й бурчати: «вар-вар-варрюсь», – Улянка ненароком глянула у вікно й побачила на сніжній білій ковдрі слід. 9. – Ого-го! Та тут, мабуть, на одну підводу не забереш! 10. Ось саме цієї хвилини Уляна й почула в далечині крик. – А-га-га! – докотилось до неї, як луна. 11. Скрізь тільки й чути було: фінь-фінь, – коротка мовчанка, і а-ха-ха!.. Фінь-фінь, а-ха-ха!.. (*О. Донченко*) 12. Геть

з моїх очей, геть! (*М. Коцюбинський*) 13. Ура! Ура, Панченко! – дружно лунають вигуки в залі (*О. Бойченко*).

Вправа 189. Запишіть вигуки, які можуть виражати почуття. Уведіть їх у речення так, щоб вони виражали різні почуття.

Страх!, слава!, цур!, жах!, будьте здорові, честь!, кось-кось, ой-ой-ой!, ану-ну!, а-а!, еге-еге, гай-гай!, ну-ну, ух!, спасибі! ох!, усього найкращого!, нумо!, і-і!, ех!, ррраз!, бррр!, тпру!, ага!, даруйте, агей!, агу!, еч!

Розрізняйте!

Неділя – сьомий день тижня (*неділя – день відпочинку*).

Тиждень – сім днів (*протягом тижня, сім п'ятниць на тиждень*).

Вправа 190. Прочитайте текст. Випишіть тільки ті речення, у яких є вигуки. Визначте, до якої групи належать вигуки.

Ого, як розлилась ця вузьенька річечка! Казна-коли таке було. Пливу човником, пригортаючи верховіття лози, яку затопило водою. На розгілці лозини сидить і тремтить польова миша! Я струснув мишу в човен, вона стомлено видряпалася на борт і довірливо дивиться на мене... А це що за звірюга? Постривайте, та це ж зінське щеня*. О, рідкий гість! Навряд чи зустрів би його за інших обставин. На поверхні його ніколи не побачиш. Тепер-то все залило, так-то він і потрапив на острівцець. Гей, більш нікого немає? Я їду до лісу і там випускаю своїх гостей (*За О. Копиленком*).

Вправа 191. Розгляньте ілюстрацію. Опишіть емоції від першої особи, використовуючи в тексті вигуки (до десяти речень).

* *Зінське щеня* (інша назва – *сліпак*) – тваринка, невеликий гризун, що живе під землею, має недорозвинені очі, сховані під шкірою, і зуби, пристосовані для риття землі.

Готуємося до ЗНО

1. Якою частиною мови є виділене слово?

Ну, хлопці, завтра ж у поле (С. Васильченко).

- А частка   В прийменник
Б вигук   Г сполучник

2. Усі слова – вигуки в рядку

- А цабе, ой, ледве, приблизно   В ет, гов, ой, добридень
Б доброго здоров'я, цур, оце, хоч   Г сюр, іч, ах, відтоді

3. Вигуки відокремлюємо комами (окремі розділові знаки вилучено) в реченнях

- А Ой ви мене злякали.   Г Ох де ж наш дім?
Б Ох втомилась я.   Д О князю, служитиму тобі вірно!
В О земле рідна, я тебе люблю.

4. Вигуку немає в рядку

- А Оте «ура» ще довго вчувалося тим, хто вижив після атаки.
Б Перепрошую, скажіть, будь ласка, котра година.
В Ой, як гарно навколо!
Г Гей ти, хлопче, топчи стежку до нашої хати.
Д Оце так! А я думав, що ви до уроків готуєтесь.

5. Усі слова – вигуки в рядку

- А леле, дінь, проте, щоб
Б фе, даруйте, лише, хай
В гей, доброго ранку, авжеж, нехай
Г добрий вечір, цур, оце, хоч
Д ну, ах, вибачте, ех

4. Якою частиною мови є виділене слово в реченні?

Хотів **би** я знати, про що той струмочок у мріях своїх гомонить між травою.

- А частка   Б прийменник   В сполучник   Г вигук

§ 29. Розрізнення самостійних і співзвучних ім службових частин мови

Вправа 192. І. Прочитайте текст уголос. Визначте його головну думку. Обговоріть текст у класі.

У листі до юнацтва, відомому як «Останнє слово Головного Скаута Світу», Роберт Бейден-Павелл, засновник скаутського руху, написав: «У мене було **найщасливіше** життя, хочу, щоб кожен із вас також цього досягнув. Вірю, що ми прийшли в цей чудовий світ, аби радіти й насолоджуватися. Ці почуття не залежать ані від багатства, ані від успіху в кар'єрі, ані від по-турання своїм забаганкам. Перший крок до них – зробити себе

здоровим і сильним, поки ти ще юний, щоб, коли станеш дорослим, бути **щасливим** і корисним суспільству.

Вивчення природи покаже вам, що цей світ сповнений краси й чудес. Тож дивіться на світлий бік речей, а не на похмурий. Будьте задоволені тим, що ви маєте, і користуйтеся цим **якнайкраще**.

Та справжній спосіб досягнення щастя – це дарувати його іншим. Намагайтеся

зробити цей світ ліпшим, ніж ви його побачили, щоб отримати задоволення від того, що не змарнували часу, а зробили **найкраще** з того, що могли» (За матеріалами інтернет-джерел).

II. Випишіть у зошит речення (або фрагменти речень) із виділеними словами. З'ясуйте, якою частиною мови виступає кожне з них. Якою ще частиною мови можуть бути ці слова?

III. Складіть речення з виділеними словами так, щоб вони виступали іншою частиною мови.

Деякі прислівники однозвучні з відмінюваними словами – іменниками, прикметниками, числівниками, займенниками. Порівняйте:

Прислівники	Відмінювані слова
<i>Цілу ніч ішов дощ, а вдень прояснилося.</i>	<i>В день мого народження приїхав брат.</i>
<i>Ми сиділи вкупі.</i>	<i>В купі снігу лежали лопати.</i>

Відрізняються такі відмінювані слова від прислівників тим, що мають вужче значення, ніж однозвучні з ними прислівники. Так, іменники завжди означають якийсь певний предмет, тоді як прислівники предмета не означають. Наприклад: 1. *Ми підійшли **до дому**.* 2. *Учні повертаються з **вечора**.* 3. *Іду **додому**.* 4. *Готуй уроки **звечора**.*

У перших двох реченнях слова *до дому*, *з вечора* мають конкретне значення (йдеться про якийсь конкретний дім або вечір), у третьому й четвертому реченнях ці слова мають ширше значення й означають напрямок і період доби відповідно. При іменниках, однозвучних із прислівниками, стоїть або можна поставити означення: *Ми підійшли **до нашого дому**.* *Учні повертаються з **літературного вечора**.*

Однозвучні з прислівником прикметники, числівники або займенники стоять у тому ж роді, числі й відмінку, що й іменники, до яких вони відносяться. Наприклад: 1. *По новому мосту мчать авто.* 2. *Заглянув у **перше** вікно, потім у **друге**.* 3. *По **нашому** двору гуляли гуси.* У наведених прикладах виділені прикметник (*новому*), числівники (*перше, друге*) і займенник (*нашому*) відносяться до іменників, відповідаючи на питання означень.

У прикладах 1. *Живемо **по-новому**.* 2. *Він побачив дівчину **уперше**.* 3. *Зробили **по-нашому**.* – виділені слова пов'язані з дієсловами, відповідають на питання *як?*, тому вони є прислівниками.

Деякі прислівники відрізняються від однозвучних відмінюваних слів наголосом: 1. *Над**во**рі* (прислівник) *теп**ло***. – *На дв**ор**і* (іменник із прийменником) *ново**го** будинку зроблено клумбу*. 2. *Поверну**ли**сь уно**чі*** (прислівник). – *Уно**чі*** (іменник з прийменником) *не позичи**ш** світла* (За А. Загородським).

Вправа 193. Прочитайте речення. Усно визначте, до якої частини мови належать виділені слова. Поясніть, на підставі чого ви дійшли висновків.

1. Що у світі **наймиліше**? 2. Ми вибрали **найвище** дерево. 3. Байкал – **найглибше** озеро земної кулі. 4. У цьому році річка розлилась **ширше**. 5. Сонце піднімалось **вище**, світило **яскравіше**. 6. Гостре слово **сильніше** від меча. 7. З приходом весни Іштван дедалі **частіше** замислювався про своє **майбутнє**. 8. **Майбутнє** покоління активно здобуває знання.

Вправа 194. Складіть і запишіть речення з поданими словами так, щоб в одному випадку вони були прислівниками, а в іншому – відмінюваною частиною мови. Усно поясніть правопис цих слів у складених вами реченнях.

Насилу – на силу; втрете – в третє; по-своєму – по своєму; по-доброму – по доброму.

Вправа 195. З поданими словами складіть по два речення так, щоб в одному вони виступали іменниками, а в іншому – прикметниками.

Зразок. *Минуле* (що?) часто нагадує нам про себе. – Здавалось, ніби ми повернулись у *минуле* (яке?) століття.

Сучасне, сміливий, боязкий, невідомий, стара.

Вправа 196. Прочитайте речення. Усно визначте, до якої частини мови належать виділені слова. Свою думку обґрунтуйте.

1. Колона машин саме спускалась в угорські рівнини. **Назустріч** котились широкі, як море, степи (*Олесь Гончар*). 2. Цибулини лілій бубнявіли від весняної життєдайної сили,

й стебла витикалися із землі **назустріч** сонцю (О. Довженко). 3. Він підбіг до **краю** покрівлі і скочив униз зручно й легко, як кіт (М. Коцюбинський). 4. На берегах Сиваша лунає залізний гомін будівництва, прийшов **край** віковій тиші і дрімоті (І. Цюпа). 5. Хата була третя од кінця й стояла **край** вишневого садочка (І. Нечуй-Левицький) 6. Далеко за річкою блиснуло щось... **Поряд** саянуло знов, а за ним у третьому місці сильно бухнув полумінь (М. Коцюбинський) 7. Лукії сьогодні чогось не співається, їй просто хочеться отак сидіти **поряд** з капітаном, слухати його тиху мову, відчувати тонкий запах парфумів, що йде від нього, – чи, може, це запах океану? (Олесь Гончар).

Вправа 197. Запишіть речення, знімаючи ризик. Усно визначте, до якої частини мови належать виділені слова.

1. **Як/би** мені, мамо, намисто, то пішла б я завтра в місто (Т. Шевченко). 2. Я довго думала над тим, **що/б** подарувати матері. 3. Ну, **як/же** ти йому не розкажеш, коли він такий цікавий все знати. 4. А **що/б** ви сказали про нього, **як/би** ще почули, як він чудово співає! 5. Хоч **про/те** йому ніхто не говорив, він сам догадався зробити. 6. І обіцяв, що прийде вчасно, **про/те** десь затримався (Олесь Гончар).

Готуємося до ЗНО

1. Виділене слово є сполучником, його слід писати разом у реченні

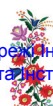
- А **Як/би** мені хотілося тебе побачити.
- Б **Як/би** ви не просили, вона вам не допоможе.
- В Я вдячний тобі **за/те**, що допомогла.
- Г **Як/би** не допомога батьків, я б не змогла подолати труднощі.

2. Виділене слово є прийменником у реченні

- А Мій рідний **край**, тобі відомі всі мої бажання.
- Б Перші орачі порушать ниву, поки напівсонну тополю збудить трактор **край** села.
- В Україна – **край** калини в полі, верб при річках і лелек у високості.
- Г Не **край** мого серця, воно й так болить.
- Д Вони боронилися і перемагали, падали і вставали, обороняючи свій **край**.

3. Виділене слово є сполучником і його слід писати разом у реченні

- А Я люблю тебе, друже, **за(те)**, що в очах твоїх море синіє.
- Б **Як(би)** не було ночі, то не знали б, що таке день.
- В **Як(би)** там не було, комусь належало це перевірити...
- Г Між ними ще такого не бувало, **що(б)** доходили в будь-чому згоди.
- Д Він говорить **те(ж)**, що й інші свідки.

4. Виділене слово є сполучником і його слід писати разом у реченні
- А Оголошено, (що)б усі прийшли вчасно.
  - Б (Що)б ви не думали, а я буду працювати.
  - В (Як)би краще виконати завдання?
  - Г (За)те її люблю, мою Україну убогу...
  - Д Не думай (про)те, що сталося.
5. Виділене слово не є сполучником, і його слід писати окремо в реченні
- А Людині треба, (що)б її робота залишалася після неї жити.
  - Б Не хочу я, (що)б знов пекла мене війна в журбі.
  - В (Як)би мені крила, у небо б злетіла.
  - Г Не знаю, (як)би склалась моя доля, коли б біля неї не стояла, мов благання, моя зажурена мати.
  - Д (Як)би хліб та одежа, їв би козак лежа.
6. Прийменник виділено в реченні
- А Лунає неподалік пісня сили, краси.
  - Б Назустріч здіймалося місто в бронзі.
  - В Напередодні всю ніч падав лапятий сніг.
  - Г Козаки навколо фортеці копали шанці.
  - Д Десь поблизу виводив свою пісню соловей.

Словник

бубнявіти – gũgyez

потура́ння – kényeztetés

§ 30. Розвиток мовлення.

Твір-роздум на морально-етичну тему

Вправа 198. І. Прочитайте текст мовчки.

Їй було 25, коли вирішила не просто змінити, а переламати своє життя: поїхати із закарпатського гірського села Тарасівка в обласний центр і вступити до Ужгородського університету. Надія не мала тут родичів і друзів, не уявляла, як жити у місті, але – просто поїхала. «Скажу відверто: я не мала тих знань, які були потрібні. Але мала бажання і відчуття, що можу, що вдасться. Вдячна всім, хто повірив і підтримав».

Надія – чемпіонка України з паверліфтингу, це був її перший спорт. Потім перейшла у фехтування. «Пішло» одразу. «На першому своєму змаганні з фехтування я здобула третє місце. Сьогодні Надія Дьолог – чемпіонка Європи і світу з фехтування на візках (вона фехтує на рапірі, це основна її зброя, і на шаблі), і от уже в жовтні 2018 – знову чемпіонка України, готується на Параолімпіаду 2020 року.

«Паралімпіада, успіхи в спорті – це радше мета. А мрії... Ну, я дуже хочу, аби на великих змаганнях звучав гімн України і я сиділа на першому місці – то немає більшого щастя. **Мрію не спіткнутися духовно. Не схибити. Хотіла б прожити своє життя, не зробити нічого погано і приносити користь. Прожити так, аби пишатися. Не прогавити можливості. Зробити все, що я можу**» (За А. Хаятовою).

II. Чим, на вашу думку, відрізняється мета від мрії? Запишіть у зошит виділений уривок, висловіть власну думку з приводу мрії Надії.

Вправа 199. I. Пригадайте, що ви знаєте про структуру твору-роздуму. Прочитайте думки відомих людей.

1. Не думайте. Роздуми – ворог натхнення. Не треба пробувати робити що-небудь. Треба просто робити щось (*Р. Бредбері*).
2. Щоб дійти до мети, треба насамперед іти (*О. де Бальзак*).
3. Коли чогось дуже сильно захочеш, то увесь Всесвіт сприятиме тому, щоб твоє бажання здійснилося (*П. Коельо*).
4. Найбільша помилка, якої ви можете припуститися у своєму житті, – це постійний страх помилитися (*Е. Хаббард*).
5. Люди, як правило, бачать світ у діапазоні своїх проблем (*Л. Костенко*).

II. Оберіть один із висловів темою для власного твору-роздуму. Напишіть твір.

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

Синтаксичні норми – це норми правильної побудови словосполучень і речень.

Пунктуаційні норми – це система правил, що регулює вживання розділових знаків.

§ 31. Словосполучення і речення, синтаксичні зв'язки в них

Вправа 200. I. Жан де Ла Брьюєр сказав: «Той, хто безглуздо витрачає свій час, найчастіше жаліється на його нестачу». Чи погоджуєтесь ви з такою думкою? Свою відповідь обґрунтуйте.

II. Прочитайте текст уголос.

Як часто тобі не вистачає часу на щось важливе, те, що ти вже давно хотів/хотіла зробити? Куди ж тікає такий цінний час? Спеціалісти радять почати з аналізу так званих «пожирачів часу».

Ось перелік найпоширеніших факторів, через які ми часто нічого не встигаємо:

1. Нечітко окреслена мета.
2. Невизначеність пріоритетів у справах.
3. Спроби надто багато зробити за один раз.
4. Брак уявлення про роботу, яку треба виконати.
5. Погане планування дня.
6. Захаращений письмовий стіл.
7. Надмірне читання (будь-якої літератури, яка не стосується справи).
8. Недостатня мотивація.
9. Невміння сказати «Ні».

10. Відсутність самодисципліни.
11. Невміння довести справу до кінця.
12. Відволікання на зовнішні фактори (часте перевіряння поштової скриньки чи «посиденьки» в соціальних мережах тощо).
13. Синдром відкладання.

Тепер виокрем два пункти, які ти вважаєш для себе найважливішими. З ними можна починати цілеспрямовано боротися насамперед. Послідовно переходь до інших. Головне, щоб боротьба з «пожирачами часу» не стала чотирнадцятим пунктом у цьому списку (За матеріалами сайту <http://teenbloog.org.ua>).

III. Виконайте завдання.

1. «Пожирачі часу» – це ...

- А фантастичні істоти, які з'їдають час
- Б фактори, які допомагають нам усе встигати
- В фактори, через які ми нічого не встигаємо
- Г явище, коли зникає час

2. Серед перелічених факторів не є «пожирачами часу»

- А погане планування дня
- Б синдром відкладання
- В недостатня мотивація
- Г уміння чітко спланувати свою роботу

IV. Пригадайте, що ви знаєте про словосполучення. Які бувають словосполучення за будовою та за видами зв'язку? Випишіть з тексту по три словосполучення кожного виду. Усно охарактеризуйте їх.

Вправа 201. Прочитайте речення, з'ясуйте, чи дотримано в них синтаксичних і пунктуаційних норм. Перепишіть у зошит, за потреби виправляючи синтаксичні та пунктуаційні помилки.

1. Сучасні люди переймається чистотою води й повітря.
2. Автомобілі й теплові електростанції забруднює атмосферу.
3. Якість питної води залежить від умов очищення й транспортування.
4. У всіх країнах світу, Заходу є серйозні програми захисту довкілля.
5. І науковці, і громадські організації проводять моніторинг стану довкілля.
6. Щасливий і веселий він глянув на високе небо.
7. Важка від насіння низько нахилилася жалка кропива.
8. Дорога повела в порослі густими лісами гори.
9. Налякані незнайомими звуками, коні прями вухами
(За матеріалами ЗНО).

Вправа 202. I. Прочитайте текст уголос.

Прокидаюсь на березі Десни під дубом. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться. Пахне в'ялою травою, квітами. А на Десні краса! Лози, висип, кручі, ліс – все блищить і сяє на сонці. Стрибаю з кручі в пісок до Десни, миюся, п'ю воду. Вода, ласкава, солодка. П'ю ще раз, убрівши по коліна і витягнувши шию, як лошак, потім стрибаю на кручу і гайда по сінокошу. І вже я не ходжу, а тільки літаю, ледве торкаючись луку. *Убігаю в ліс – гриби. У лози – ожина. У кущі – горіхи. В озері воду скаламучу – риба* (За О. Довженком).

II. З'ясуйте, якого типу речення вжиті в тексті та з якою метою.

III. Перепишіть виділені речення. Поясніть уживання в них тире.

Розрізняйте!

Об'єм – величина чого-небудь, вимірювана в кубічних одиницях (*об'єм конуса, об'єм і форма*).

Обсяг – розмір; величина чого-небудь (*обсяг робіт, обсяг знань*).

Вправа 203. I. Перепишіть текст, поділяючи його на речення. Визначте тип кожного речення.

У зоопарку цього, на жаль, не побачиш то справді захоплююче видовище, коли злітає табунець рожевих фламінго але в зоопарку можна спостерігати характерний танок птахів ходять фламінго басейном, кумедно дрібочучи ногами у такий спосіб вони на волі здійснюють мул і виловлюють молюсків, рачків, збирають водорості мулу в цементованому штучному озері немає а їжа є в годівницях та навіть добре попоївши, сновигають птахи басейном, перебираючи ногами, «добувають» харчі ці птахи завжди вкуші і їдять, і купаються, і чепаються, і відпочивають всі разом на голос одного тієї ж миті відгукується інший на воді зросли – водою їх приязні не розіллеш (*За Ю. Коваленком*).

II. Визначте, до якого стилю належить цей текст. Чи є виправданим уживання в ньому речень саме такого типу? Обговоріть це питання у класі.

Вправа 204. Словосполучення, з яких ми утворюємо речення, часто можуть мати синоніми, наприклад: *бутербродне масло – масло для бутербродів*. До поданих словосполучень доберіть синонімічні й запишіть. Два-три словосполучення на вибір уведіть у речення.

Комп'ютерна програма; зал для спорту; вишневе варення; масло з шоколадом; пташиний спів; ложка для чаю; українська мова; вправи для навчання; ручка для дверей; город, який обгородили; зварена каша; намальована квітка.

Готуємося до ЗНО

1. Розділ науки про мову, що вивчає словосполучення і речення, – це

A лексика

B фонетика

B синтаксис

Г орфоєпія

2. Правильне твердження

- А Словосполучення – це синтаксична одиниця, що виражає закінчену думку.
- Б Словосполучення – це синтаксична одиниця, що утворена поєднанням двох або більше повнозначних слів і служить назвою предметів, дій або їх ознак.
- В Словосполучення – це сполучення слів, пов'язаних між собою змістовим і граматичним зв'язком.
- Г Словосполучення – це поєднання двох слів.

3. Усі сполучення слів є словосполученнями в рядку

- А джерельна вода, бити байдики, столиця України, синій і зелений
- Б стара фортеця, відповів нам, тихо співає, мій товариш
- В наша зустріч, ідуть дощі, надати допомогу, мовчки дивився
- Г найдорожчий скарб, діти і батьки, старовинні книги, місяць відпочинку

4. Укажіть словосполучення з підрядним зв'язком узгодження

- А наша країна
- Б свято пісні
- В особливо старанно
- Г пошепки говорити

5. Граматично правильне речення утвориться, якщо до частини «Вітаємо зі святом ...» додати частину, наведену в рядку

- А Першим вереснем
- Б Першим вересням
- В Першого вересня
- Г Першим вересня

6. Граматично правильним є словосполучення

- А пробачте мене
- Б котра година
- В дякую вас
- Г хворіти грипом

Словник

моліўски – puhatestúek

сновіга́ти – ide-oda jár, cikázik

§ 32. Складні випадки вираження головних і другорядних членів речення

Вправа 205. I. Прочитайте текст мовчки.

Сучасний бізнес не можна уявити без використання інформаційних технологій, зокрема інтернету, який має багато переваг і можливостей для розвитку туристичного бізнесу, а саме:

- можливість оперативного розміщення та пошуку інформації про «гарячі» тури, місця в готелях, квитки та можливість їх бронювання;

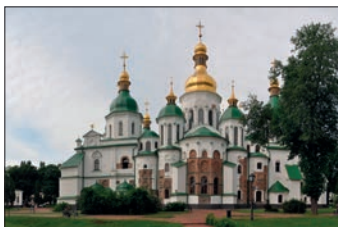
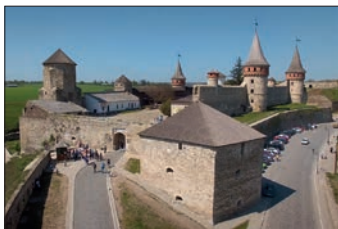
- колосальна, цілодобова, ефективна і порівняно дешева реклама;

- велика економія коштів при використанні електронної пошти при співпраці з іноземними партнерами, туроператорами, готелями, транспортними компаніями тощо;

– можливість своєчасно отримувати інформацію про нові тури, знижки, політичну та економічну стабільність у різних країнах, новини законодавства щодо організації туризму в цих країнах тощо.

У 2007 році з використанням інтернет-технологій в Україні був проведений конкурс «Сім чудес України», це посприяло збільшенню потоку туристів в Україну (За І. Панчаком).

II. Розкажіть, з якою метою ви використовуєте інтернет? За допомогою інтернету доберіть підписи до вміщених на цій сторінці фотоілюстрацій. Який із зображених об'єктів ви хотіли б відвідати? Знайдіть пропозицію від туристичної фірми, яка вас влаштує, використовуючи інтернет. Отриманою інформацією поділіться з однокласниками й однокласницями. Порівняйте, чия пропозиція краща.

III. Пригадайте, що називається неузгодженим означенням. Чим воно може бути виражене? Випишіть з тексту два-три приклади вживання неузгодженого означення.

Вправа 206. Пригадайте, чим виражається підмет у реченні. На основі прикладів заповніть перший і другий стовпчики таблиці.

Тип підмета	Якою частиною мови виражено підмет	Приклад
		Настав сірий морозний ранок (О. Довженко).
		А я дивлюсь і думаю про вірші (Л. Костенко).
		Сучасне завжди на дорозі з минулого у майбутнє (О. Довженко).
		Останніми вийшли двоє (Л. Смілянський).
		Малювати було улюбленою мрією малого хлопчика.
		У – це прийменник, але – це сполучник.
		Дзвінке «ку-ку» линуло над лісом.
		По вулиці йшло троє молодих хлопців.
		Мати з донькою відвідали театр.
		Бабині літо пройшло непомітно. Над головою блищав тисячами зірок Чумацький Шлях.
		Один з учнів прибіг до дверей.

Вправа 207. Пригадайте, які синтаксичні функції може виконувати інфінітив у реченні? Перепишіть речення, визначте в них інфінітиви, з'ясуйте їх синтаксичну роль.

1. Кохати – нові землі відкривати, нюанси свіжі й відтінки нові (І. Драч). 2. У каменя один приділ – лежати, вітрові один закон – лети... (Є. Плужник). 3. Я хочу пити сонячні настої, пізнати до краю радощі земні! (В. Симоненко). 4. Любить людей мене навчила мати і рідну землю, що б там не було (В. Симоненко). 5. Привчав мене батько трудитись до поту, а мати – любити пісні (О. Підсуха). 6. Виходить місяць до діброви писать елегії на пнях (Б.-І. Антонич).

Розрізняйте!

Підписка – письмове зобов'язання або підтвердження чогось (*підписка про невиїзд*).

Передплата – попередня плата за що-небудь (*передплата на газети*).

Вправа 208. Пригадайте правила узгодження підметів з присудками. Прочитайте речення. Виправте помилки і запишіть речення правильно. Граматичну основу підкресліть.

1. Більшість учнів запізнилось на урок. 2. Сашко з Віктором вранці встав і побіг на річку. 3. У 2000 році ПДВ становило 18,5 відсотків. 4. ПАТ ухвалив важливе рішення щодо розвитку підприємства. 5. Чотири автомобілі потребувало ремонту. 6. Об'єднання «Світанок» уклав угоду про співпрацю з нашою школою. 7. Тринадцять дерев оточували будинок.

Вправа 209. Найчастіше проблеми постають під час утворення речень, у яких відокремлена обставина виражена дієприслівниковим зворотом. Прочитайте речення. Виправте граматичні помилки і запишіть.

1. Проходячи повз вежу, годинник пробив шосту годину. 2. Вивчаючи економіку, у нас не було ніяких проблем. 3. Відпочиваючи тут, мені все надзвичайно сподобалось. 4. Працюючи тиждень, ремонт був завершений. 5. Повернувшись додому, мені захотілося відпочити. 6. Завдання виконано правильно, вивчивши теоретичний матеріал. 7. Перебуваючи в різних куточках планети, співробітництво між ними продовжувалося.

Готуємося до ЗНО

1. Граматичний зв'язок між підметом і присудком порушено в реченні

- А Більшість учасників конференції прибули пізніше.
- Б Василь з Іваном рано-вранці поїхали на косовицю.
- В На галявині росло дванадцять молодих берізок.
- Г ООН ухвалила важливе рішення щодо миротворчого контингенту.

2. Спонукальним є речення

- А Жінки втомилися бути прекрасними.
- Б За правду, браття, єднаймося щиро.
- В Весна прийшла, та якось несподівано!
- Г Шматок землі, ти зवेशся Україною.

3. Простим є речення

- А По діброві вітер виє, гуляє по полю, край дороги гне тополю до самого долу.

Б На узліссі й галявині зеленіє перший ряст і цвітуть проліски та сон-трава.

В Шелестить пожовкле листя, по діброві гуляють хмари.

Г Пам'ять могла б убити нас, коли б не мала рятівної властивості забувати.

4. Складений дієслівний присудок є в реченні

А Книга – це змога погомоніти з людиною через тисячоліття.

Б Я люблю очима тишу цілувати.

В Там будуть горіти до ранку в туманних дзеркалах троянди.

Г Мені осіння ніч короткою здається.

Д Зоря на небі рожева вже почала займатись.

5. Тире між підметом і присудком (окремі розділові знаки пропущено) треба поставити в реченні

А Поезія це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі.

Б Життя стає радістю і святом для кожного в рідному краю.

В У Києві є чарівні своєю красою й привабливістю місця.

Г Будівля була відкрита всім чотирьом вітрам.

6. З'ясуйте, якими членами речення є виділені в прикладах слова.

Член речення

Приклад

1 підмет

А Забування вичищає **авгівсі стайні** пам'яті.

2 присудок

Б Хвилина – це наче й **мало**.

3 додаток

В Глечики з **глини** прикрашали невеликий мисник.

4 означення

Г Андрій раптом зупинився **подумати**.

Д **Вибиватися в люди** – справа зовсім не проста.

§ 33. Речення з відокремленими членами та можливість їх трансформації у складні речення

Вправа 210. І. Прочитайте текст мовчки. Чи погоджуєтеся ви з автором тексту? Свою думку обґрунтуйте.

НЕ ЗАЙВЕ НАГАДАТИ

Скільки разів, заходячи до класу, ти думаєш: «Якими дурницями мені доводиться тут займатися! Після закінчення школи піду на курси вітражу чи подбаю про спортивну кар'єру. Навіщо мені потрібні поеми цього Едгара По?»

Правильно, частина знань, які ми здобуваємо в школі, безпосередньо в нашому житті ніколи не знадобиться. Але зовсім непотрібних знань не буває. Навіть предмети, які, на твій погляд, ніколи тобі не знадобляться, можуть підготувати до певних ситуацій.

Предмет, що доводив тебе у школі до сліз, може виявитися основою твоєї справи. Таке теж трапляється.

Навчання у випускному класі – особливий період у житті школяра. Ніби одинадцять років ти вибирався на неприступну гору. На вершині полегшено зітхаєш. Ффу! Нарешті. А наступної миті усвідомлюєш: крім цієї вершини, доведеться підкорювати й інші, кожна з яких буде не нижчою.

Ти розчулений до сліз, бо, можливо, ніколи не побачиш своїх однокласників. Вони, може, й не були твоїми друзями, але становили частину твого оточення. Навіть найславетніші шкільні «козли». Хто знає, з якими розумниками життя зведе тебе згодом.

Для декого перші кроки в післяшкільному соціумі супроводжуються істинним шоком. Раптово в дію вступають цілковито нові цінності й закони. У школі ти був найкращим футболістом, героєм, а в житті ж ця заслуга може зовсім не спрацювати, якщо вид твоєї діяльності далекий від спортивної. А такі риси, як інтелігентність, скромність, що виклика́ли регіт «крутих» однолітків, тепер приваблюють до тебе нових бажаних знайомих. Раптом виявилось, що ті, кого невисоко оцінювали, володіють особливими талантами, ті ж, хто «демонстрував успішність», виявилися телепнями.

Теоретично кожен хоче стати зіркою. У житті далеко не всі готові жертвувати чимось заради поставленої мети. Дуже важливо пізнати себе. *Обираючи професію, дехто за орієнтир обирає тільки гроші.* Це ризиковано. В ідеалі твоє заняття має допомогти найбільш повно себе реалізувати. Не так давно такий погляд на роботу вважався утопічним. Єдиною нагородою зазвичай був щотижневий чек. Невдовзі людство пересвідчилося: професія повинна мати не лише матеріальний сенс, інакше відразу до неї роз'їдатиме тебе не тільки в робочий час, вона труїтиме тобі життя цілодобово. *Якщо ти проводитимеш робочий час у безперервному позиранні на годинник, просто марнуватимеш життя.* Постає загроза підвищення тиску (громадськості та кров'яного).

Думай. У тебе ще є час. Життя щойно починається. Вибір за тобою (За Д. Снайдером).

II. Виконайте завдання.

1. Знання, які ми здобуvasмо в школі, ...

- А у житті знадобляться нам у повному обсязі
- Б у житті знадобляться нам частково
- В у житті нам зовсім не знадобляться
- Г абсолютно нам не потрібні

2. Твердження «Предмет, що доводив тебе у школі до сліз, може виявитися основою твоєї справи» є ...

- А** нісенітницею   **В** правдивим
Б неправдивим   **Г** наполовину правдивим

3. Обираючи собі професію, треба орієнтуватися

- А** на кількість грошей, які можна заробити
Б на вимоги ринку праці
В на престижність професії
Г треба врахувати власні уподобання та вимоги ринку праці

III. Випишіть виділені речення. Перебудуйте їх. Новостворені речення запишіть у зошит і визначте їх вид. Порівняйте речення, утворені вами й однокласниками та однокласницями. З'ясуйте, які речення – авторські чи новоутворені – більш доцільно вживати в тексті.

Вправа 211. I. Прочитайте речення. Встановіть, чи однакову думку вони виражають. Порівняйте їх синтаксичну будову. Сформулюйте висновки.

У сучасному світі вивчення мов міжнародного спілкування вкрай потрібне для досягнення особистістю успіху. – У сучасному світі вивчення мов міжнародного спілкування вкрай потрібне, щоб особистість могла досягти успіху.

II. Придумайте два приклади, у яких просте і складне речення виражали б ту ж саму думку. Речення запишіть.

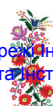
Вправа 212. Уважно прочитайте речення. Виконайте завдання.

Варіант I. Випишіть те речення, в якому підрядну частину можна трансформувати в речення з відокремленим означенням. Поряд запишіть змінене речення.

1. До кімнати весело вбігли близнюки, які міцно трималися за руки. 2. Угорі тужливо озвалися журавлі, які вже взяли літо на свої крила. 3. До годівниці прибігала сарна, яка потоваришувала з нашим козеням. 4. Мою увагу привернули комахи, що яскраво світилися серед трав. 5. Надвечір ожили яскраві квіти, що прив'яли за день на сонці.

Варіант II. Випишіть те речення, в якому підрядну частину можна трансформувати в речення з відокремленою обставиною. Поряд запишіть змінене речення.

1. Якщо ти прагнеш здобути перемогу, друзі повинні бути поруч. 2. Водій загальмував на перехресті, щоб ми швидко вийшли з машини. 3. Коли ми зійшли на ту гору, керівник групи дав команду перепочити. 4. Я біг досить-таки повільно, бо відчував страшну втому в ногах. 5. Коли Назар думає про осінь, у його уяві вириваються жовті листочки.

Розрізняйте!

Попереджати – наперед повідомляти кого-небудь про щось (*попереджати про небезпеку, попереджати про відповідальність*).

Запобігати – не допускати; заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане; догоджати кому-небудь (*запобігати злочинам, запобігати перед начальником*).

Вправа 213. Прочитайте речення. Замініть, де можливо, складнопідрядні речення з підрядними означальними простими реченнями з дієприкметниковими зворотами, а прості речення з дієприкметниковими зворотами – складнопідрядними реченнями. Перебудовані речення запишіть, поставте й усно поясніть розділові знаки.

1. На піщаній косі, що кинджалом врізалась у море, стояв маяк (А. Шиян). 2. Уживайте якомога більше слів, які підкреслюють шанобливе ставлення до людей (І. Тoman). 3. Гафійка ловила хустя, що розмітав вітер на дворі (М. Коцюбинський). 4. У вікно вільно пливуть ніжні пахощі магіюли, резеди, петуній, що їх посадили перед хатою дівчата (А. Шиян). 5. Уранці прилетів шпак у свою шпаківню, яку йому діти змайстрували (О. Копиленко). 6. Пливу човником, прогортаючи верховіття лози, яку затопило водою (О. Копиленко). 7. Засипав сніг стежечку, що миша протоптала. 8. І знову злетіли інші пташки на обід, що їм влаштували діти (О. Копиленко). 9. Слухаючи виступи, передусім визначте теми, за якими будете стежити (І. Тoman).

Вправа 214. До поданого початку речень доберіть закінчення так, щоб утворилися речення різних типів (просте, просте ускладнене, складносурядне, складнопідрядне тощо). Результат обговоріть у класі.

1. Я думаю... 2. Моріка переконана ... 3. Матяш упевнений ...

Готуємося до ЗНО

1. Граматичну помилку допущено в реченні

- А Відчувши небезпеку, хлопцю захотілося повернутися.
Б Перепочивши, мати знову взялася за роботу.
В Андрій заспокоївся, вислухавши думку друга.
Г Прочитавши цікаву книжку, я захотів поділитися враженнями.

2. Не слід відокремлювати дієприслівниковий зворот у реченні (розділові знаки пропущено)

- А Не спитавши броду не лізь у воду.
Б Гриць тремтячи від холоду горнувся до батька.
В Не розбивши крашанки не спечеш яєчні.
Г Не треба сидіти склавши руки.

3. Доберіть приклад до кожного випадку вживання тире

Випадок уживання тире

- 1 тире при відокремленій прикладці
- 2 тире в складносурядному реченні
- 3 тире при однорідних членах речення
- 4 тире між підметом і присудком

Приклад речення

- А** На річці, у лісі, у полі – усюди панувала таємнича німотна тиша.
- Б** Непереможна безборонність – твій меч єдиний і єдиний щит.
- В** Для гордої і владної душі життя і воля – на горі високій.
- Г** Київськими вулицями вишикувалися каштани – почесна варта весни.
- Д** Я усміхнувся щиро – і все навкруг радіє і сміється.

4. Приєднайте до частини речення «Сучасні пристрої мають допомагати користувачеві...» запропоновані фрагменти та з'ясуйте тип кожного з утворених речень

Фрагмент речення

- 1 оскільки були створені власне для цього.
- 2 й полегшувати життя в інформаційному світі.
- 3 але надмірна залежність від них є небезпечною.
- 4 їшня важлива функція – пошук інформації.

Тип речення

- А** просте з однорідними членами
- Б** просте з відокремленими членами
- В** складнопідрядне
- Г** складносурядне
- Д** складне безсполучникове

Словник

вітраж – színes ablak vagy ajtóbetét

тэлепень – fajankó

розчулений – meghatódott

утопічний – utópisztikus

§ 34. Уживання у власному мовленні речень з ускладнювальними елементами

Вправа 215. І. Прослухайте текст. Обговоріть його з однокласниками й однокласницями.

ЗАЗДРІСТЬ

На жаль, одним із негативних почуттів, властивих людині, є заздрість. Мені здається, мало хто з нас може похвалитися тим, що ніколи не хотів мати такий же гарний одяг, чи велосипед, чи друга, чи оцінку, як, наприклад, у однокласника. Думаю також, не всі здатні щиро порадіти за того, хто в чомусь кращий, талановитіший, сильніший. Таких прикладів може бути безліч, і всі вони свідчать про те, що кожному з нас більшою чи

меншою мірою властиве це почуття. Хороше воно чи погане? Напевно, все ж негативне, бо навіть у Біблії заздрість названо смертельним гріхом.

Заздрісна людина приречена на самотність. А це, зрештою, призводить до духовного падіння, відокремлення від суспільства. Заздрість може звузити коло друзів, зупинити наше моральне вдосконалення. Люди, найбільш схильні до заздрості, є, з одного боку, амбіційними, а з іншого – боягузами. Вони бояться визнати, що хтось кращий та успішніший. Обурення через те, що інша людина, так само як і ти, має право на матеріальний добробут, на визнання, успіх, є невинуватим нищим почуттям.

Заздрість завжди є недоброю, а тому ніколи не приносить нічого хорошого ні тому, хто її відчуває, ні тому, хто її викликає. Треба прагнути позбутися цього невдячного почуття, навчитися зосереджуватися не на комусь, а передовсім на собі. Коли думки зайняті власним добробутом, професійним зростанням і особистим життям, часу та й потреби заздрити іншим немає. Насамперед варто пишатися тим, яким є ти і що маєш ти. Упевнена й самодостатня людина ніколи не заздритиме чужому й завжди буде шанована в суспільстві (*За матеріалами інтернету*).

II. Виконайте тестові завдання.

1. Продовжте речення: «За тих, хто досяг певних успіхів, ...»

- А здатні поради усі
- Б здатні поради не усі
- В радіють усі люди
- Г радіє все оточення і бере з них приклад

2. Заздрісна людина приречена на самотність, тому що ...

- А вважає, що її не оцінюють як належить
- Б вона так хоче
- В через свої почуття вона пересварилася зі своїм оточенням
- Г боїться визнати, що хтось кращий та успішніший

III. Пригадайте, які елементи можуть ускладнювати речення. Випишіть із тексту по одному прикладу кожного виду ускладнення. Якщо якогось виду ускладнення немає, придумайте власний приклад, за змістом пов'язаний із текстом. Усно поясніть уживання розділових знаків у записаних вами реченнях.

Вправа 216. I варіант. Прочитайте текст і виконайте завдання 1–4.

(1) Сади цвіли в такому, здавалося, захваті, як ніколи; співали пташки, славлячи весну... (2) Природа прекрасна. (3) Нєсмак не притаманний їй ні в сполученні кольорів, ні у формах. (4) Немає в ній ні місця, ні часу, коли б земля не гармонувала з небом чи вода з землею. (5) Нема негарного дерева й квітів негарних, нема й не буде. (6) І як би не панувала в природі

анархія випадковостей, якою б інертною й негідною людським зусиллям вона не була, вона завжди буде дорога людині (За О. Довженком).

1. Простим є речення

А перше   Б третє   В четверте   Г п'яте

2. Уставним словом ускладнено речення

А перше   Б четверте   В п'яте   Г шосте

3. Відокремлена обставина є у реченні

А першому   Б четвертому   В п'ятому   Г шостому

4. Однорідні присудки використано в реченні

А першому   Б третьому   В четвертому   Г шостому

II варіант. Прочитайте текст і виконайте завдання 1–4.

(1) Зачарований жовто-зеленим світом, іду під синім-синім небом і тихо переймаюся його світлою покорою. (2) Літо уже не квапить мене роботами. (3) Усе попорано, врожай зібрано, тому я спокійно озираю світ і придивляюся, як прощаються з теплом дерева. (4) У тяжкій тузі зчорніло листя на груші, поіржавіло яблуневе. (5) Слива, ніби з ляку, скинула своє листя ще зеленим. (6) Щосили жаріють калинові кетяги, здається, намагаються зігріти холодні ранки, та дні вистигають усе дужче й дужче (За В. Думанським).

1. За типом мовлення текст є

А розповіддю   Б роздумом   В описом   Г поєднанням кількох типів

2. Складним є речення

А перше   Б третє   В четверте   Г п'яте

3. Уставним словом ускладнено речення

А перше   Б четверте   В п'яте   Г шосте

4. Відокремлене означення вжито в реченні

А першому   Б третьому   В четвертому   Г п'ятому

Вправа 217. Пригадайте правила вживання розділових знаків у реченнях з однорідними членами. Перепишіть, уставляючи пропущені розділові знаки.

1. А маки процвітають і білим і сивим і червоним цвітом (Марко Вовчок). 2. Я зробив усі завдання розв'язав задачі написав вправу. 3. Я йду вздовж узлісся і насолоджуюся цією казковою красою. 4. Ведмеді бувають бурі, і сірі, і білі (Остан Вишня). 5. Оживлялась музика крапель сумних і веселих лінивих і жвавих глухих та дзвінких (М. Коцюбинський). 6. Ми віддамо Вітчизні всі пориви і дум політ і силу наших рук (В. Сосюра). 7. Знову потекли теплі лагідні задумливі дні. (В. Козаченко).

Порівняльні звороти вводяться в речення за допомогою слів **як, мов, немов, немовби, немовбито, наче, начеб, начебто, неначе, неначебто, ніби, нібито, буцім, буцім-то, ніж** і под. У реченні порівняльний зворот може бути або членом речення, або неповним підрядним реченням.

Вправа 218. I. Прочитайте народні порівняння. Три на вибір уведіть у речення.

1. Чорнобривий, як руде теля. 2. Делікатний, як панський хорт. 3. Дметься, як жаба. 4. Надокучливий, як муха. 5. Надутий, мов сич. 6. Упертий, як цап. 7. Холодний, як лід. 8. Чистий, як сльоза. 9. Прип'явся, як реп'ях. 10. Жвавий, як рак. 11. Ганяють, як зайця.

II. Придумайте речення з власними порівняльними зворотами.

Готуємося до ЗНО

1. Звертання – це ...

А члени речення, що відповідають на те саме питання, поставлене від того ж слова в реченні

Б слова, що вказують на ставлення мовця до висловленої думки

В слово, що називає особу чи предмет, до якого звернена мова

Г член речення, що називає особу чи предмет, до якого звернена мова

2. Уставне слово в наведеному реченні виражає

Життя, звичайно, йде вперед, і нікому не дано такої сили, яка б могла зупинити його непереможний рух (*Н. Рибак*).

А емоційну оцінку повідомлюваного

Б увічливість

В порядок викладу думок

Г достовірність повідомлення, упевненість

3. Після узагальнювального слова треба поставити двокрапку, а після однорідних членів – тире (розділові знаки пропущено) в реченні

А Усе здавалося простим і вітер і хвиля і сонце над нами.

Б У неї було все багатство і дивовижна врода.

В Усе дістається від природи і їжа і одяг і житло.

Г Усе чисте море небо і зелені береги все чарувало.

4. Граматичну помилку допущено в реченні

А Поблискуючи шаблею, кінь з вершником рушив уперед.

Б Сказавши слово, він заспокоївся.

В Тетяна захвилювалася, почувши новину.

Г Прочитавши цікаву книжку, я захотів поділитися враженнями.

5. Установіть відповідність між простим реченням і компонентом, яким воно ускладнене

Речення (розділові знаки пропущено)

1 Знала я дочку за ними принаймні три чесноти.

2 Зовні однак ніщо не віщувало рясної травневої зливи.

3 Усе море стало червоне наче розпечене залізо.

4 Отут у низенькій цій хатині моя любов жила колись.

Ускладнювальний компонент

А уточнювальна обставина

Б звертання

В вставне слово

Г однорідні означення

Д порівняльний зворот

§ 35. Розділові знаки в простому реченні

Вправа 219. I. Прочитайте текст мовчки.

ЧИННИКИ САМООЦІНКИ

Як часто, не досягаючи того, чого прагнув, ти розумієш, що тобі просто трохи не вистачило впевненості в собі, ти просто розгубився, тебе охопив якийсь дивний параліч?

Це все синдром заниженої самооцінки. Через занижену самооцінку людина не може повноцінно спілкуватися, розвивати свій потенціал, її просто перестають помічати, вона завжди прагне чути схвалення, через що нерідко стає іграшкою зовнішніх обставин.

Звідки ж береться занижена самооцінка?

Тут доречно згадати вислів відомого австрійського психоаналітика Альфреда Адлера: «Усі ми родом з дитинства».

«Як ти міг/могла розбити цю тарілку, нічого тобі довірити не можна!», «Невже ти не можеш розв'язати цей приклад, неробо!», «А ну зроби собі нормальну зачіску, а то схожий/схожа на динозавра якогось!» Такий тип батьківського виховання ні до чого доброго не доведе. Отож, батьки, пам'ятайте: якщо весь час повторювати своєму чаду, що воно нічого не знає, не вміє, то, можливо, ваша дитина в це повірить і тоді проблеми з самооцінкою їй гарантовані. Критикуйте сам вчинок, а не винуватця.

Хоча не тільки зовнішні чинники впливають на самооцінку, свою роль у формуванні та розвитку самооцінки також відіграє тип темпераменту. Сангвініки та флегматики, як правило, мають стабільну самооцінку, у холериків вона скаче то вниз, то вгору, меланхоліки найчастіше страждають від заниженої самооцінки (*За матеріалами сайту teenblog.org.ua*).

II. Виконайте тестові завдання.

1. **Не буде правильним продовженням речення «Через занижену самооцінку людина не може ...» твердження**

- А повноцінно спілкуватися
- Б розвивати свій потенціал
- В жити без постійного схвалення
- Г повноцінно харчуватися

2. **Проблеми з самооцінкою у дитини гарантовані, якщо ...**

- А їй весь час повторювати, що вона нічого не знає, не вміє
- Б постійно її хвалити за досягнення
- В любити її без усіляких умов
- Г підтримувати її у починаннях

III. Дайте відповідь на останнє запитання тексту. Обговоріть це питання у класі.

IV. Пригадайте, якими бувають речення за метою висловлювання та за будовою. Впишіть з тексту по одному–два приклади речень, різних за метою висловлювання. Усно поясніть уживання розділових знаків.

Вправа 220. I. Прочитайте поради щодо підвищення самооцінки. Якими з них ви скористалися б насамперед? Чому?

ЯК ПІДВИЩИТИ САМООЦІНКУ ТА НАБУТИ ВПЕВНЕНOSTI В СОБІ

1. Старайся не демонструвати занадто часто свою значущість. Унутрішня впевненість у собі не потребує «голосних» зовнішніх проявів.

2. Пробач себе за всі невдачі та промахи і прийми себе таким, яким ти є. Давня істина: полюби себе, а коли сам себе полюбиш, тебе полюблять і всі інші.

3. Будь у гармонії зі своїми думками. Ти повинен усвідомити, що в кожній людині, і у тебе, є свій внутрішній світ. Чітко усвідом, що ти – особистість і заслуговуєш на повагу та увагу оточення.

4. Намагайся звертати менше уваги на коментарі та поради сторонніх людей (звісно, крім тих, кому довіряєш), не узалежнюйся від думки оточення. Дуже часто ця думка суб'єктивна та неправильна.

5. Якщо тобі щось не зрозуміло, не бійся запитати. Краще один раз видатися дурнем, ніж увесь час картати себе за те, що не знаєш відповіді. Не соромся висловити власну думку та свою точку зору. Пам'ятай: твоє життя у твоїх руках, інші не можуть керувати твоїми діями!

6. Ніколи не виправдовуйся. Що більше ти виправдовуєшся, то більше відчуваєш невпевненість у собі. Якщо постала така потреба, спокійно й упевнено поясни свій вчинок.

7. Досить бути завжди чимось незадоволеним. Більше оптимізму! Колекціонуй свої успіхи! Записуй в окремий зошит усе, що вважаєш своїм досягненням. Коли відчуєш невпевненість, просто почитай свій «Журнал успіху». Це завжди допомагає.

8. Перестань порівнювати себе з іншими, це рідко допомагає в підвищенні самооцінки. Порівнюй тільки себе сьогоднішнього із собою вчорашнім.

9. Запишись до тренажерного залу, чи басейну, чи до спортивної секції, краще з якогось єдиноборства. У сильному тілі – сильний дух.

10. Не відмовляй собі у спілкуванні. Спілкуйся, знайомся, заводь нових друзів. Будь комунікабельним!

І насамкінець – головне: дій! Постав собі якусь ціль! Дій рішуче і не озирайся назад, іди вперед, спали за собою всі мости, пам'ятай лише про свою головну мету і досягай її, а про самооцінку тобі вже не потрібно буде хвилюватися: вона і так буде досить високою (*За матеріалами сайту teenblog.org.ua*).

II. Випишіть з тексту чотири спонукальних речення. Перебудуйте їх у відповідні, якщо можливо, – у питальні. З'ясуйте, чи однакові в них виражальні можливості.

Зразок. Не відмовляй собі у спілкуванні. – Не треба відмовляти собі у спілкуванні. Чи можеш ти відмовити собі у спілкуванні?

Вправа 221. I. Прочитайте речення. Чи однакові вони за змістом? З'ясуйте їх тип за будовою.

1. Коли ми проходили повз вежу, годинник пробив шосту.
2. На годиннику була шоста, коли ми проходили повз вежу.
3. Проходячи повз вежу, ми почули бій годинника.
4. Годинник пробив шосту, а ми тільки проходили повз вежу.

II. До поданого речення доберіть і запишіть максимальну кількість правильних варіантів.

Коли ми закінчимо школу, у нас розпочнеться нове життя.

Розрізняйте!

Складати – розміщувати що-небудь у певному порядку, в одному місці; збирати що-небудь до купи; монтувати (*складати речі, складати руки, складати зброю, складати відозву, складати шану, складати велосипед*).

Становити – являти собою; утворювати певну суму, кількість (*становити більшість, становити виняток, становити певний відсоток*).

Вправа 222. I. Прочитайте поезію Миколи Луківа. Як би ви її назвали? Яка основна тема поезії?

Весняний день. Вологий вітер. Хмари.
Гримлять струмки. Ламаються льоди.
Граки в садах влаштовують базари.
В полях – озера талої води.

То дощ. То сніг. То пролісків іскринки.
То перший грім. То пломінка блакить...
Усе мінливе, наче настрої жінки:
не добереш, чого чекать за мить.

II. Спишіть першу строфу. Визначте в реченнях головні та другорядні члени речення. Які види речень використав автор для вираження своїх думок? Чи доцільне в цьому випадку використання інших типів речень? Свою думку аргументуйте.

III. Поширте речення першої строфи і запишіть. Як записаний вами текст відрізняється від оригіналу?

В. Вовчок. Весняний день

Вправа 223. Перепишіть текст, доповнюючи його вставними конструкціями. Усно поясніть уживання розділових знаків.

Сьогодні важливий день – ми спробуємо свої сили в зовнішньому незалежному оцінюванні. Воно пробне. Але це не біда. Це випробовування допоможе нам краще скласти основну сесію ЗНО. У нас є можливість відчутти атмосферу іспиту, ознайомитись із процедурою його проходження. Тому ми з радістю використовуємо цей шанс.

Готуємося до ЗНО

1. Тире поставлено неправильно в реченні

- А Руки твої роботящі – ось твоє щастя (*О. Підсуха*).
- Б Студентство вищих шкіл – то найкращий цвіт нації (*І. Огієнко*).
- В Ще в давньому світі вчені прагнули скласти універсальні довідники з усіх галузей знань – енциклопедії (*Н. Руденко*).
- Г День, вечір, ніч, ранок – все біле, все тьмяне (*Леся Українка*).
- Д Педагогічна спадщина В. Сухомлинського – є скарбом української нації (*3 журналу*).

2. Кому між однорідними означеннями потрібно ставити (розділові знаки пропущено) в реченні

- А А над усім тим густо стелиться дух свіжого степового сіна (*С. Васильченко*).
- Б Незабаром у плавні прийшла тиха спокійна осінь (*3 журналу*).
- В У зеленім березовім гаю над Дністром весело щebetали пташки (*І. Франко*).
- Г Як я вас люблю лісові осінні гості (*О. Донченко*).
- Д Вишгород розкинувся по широкому невисокому шпилі (*І. Нечуй-Левицький*).

3. Виділити вставне слово потрібно (розділові знаки пропущено) в реченні

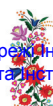
- А Повітря було наскрізь сухе не випадала навіть роса на світанку (*Олесь Гончар*).
- Б Вершники здавалось зрослися з підібраними грудастими кіньми (*М. Стельмах*).
- В Було очевидно що вчора про підготовку до нападу ніхто нічого не знав (*М. Стельмах*).
- Г Дахи в українських селах тих часів були переважно солом'яні (*3 журналу*).
- Д У виробах народних майстринь Полісся переважають здебільшого червоний та чорний кольори (*3 журналу*).

4. Звертання немає (розділові знаки пропущено) в реченні

- А Україно моя мені в світі нічого не треба тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти (*А. Малишко*).
- Б Не по формі зустрічаєте старших лейтенанте! (*О. Коломієць*).
- В Ти живий я вірю друже не підвладний смерті ти (*Г. Донець*).
- Г Ой летіла зозуленька все вгору та вгору (*Народна творчість*).
- Д Прощай синє море безкрає просторе (*Леся Українка*).

5. Додаток треба відокремити в реченні (розділові знаки пропущено)

- А Людям – як болото, а матері – як золото (*Народна творчість*).
- Б На світі знайдеш усе, крім рідної матері (*Народна творчість*).
- В Нема того краму, щоб купити маму (*Народна творчість*).
- Г Тільки у світі правди, що рідная мати (*Народна творчість*).

6. Між підметом і присудком пропущено тире в реченні (усі розділові знаки пропущено)

- А** Не будь тією людиною що догори щетиною.
- Б** Думай не думай а вище себе не плигнеш.
- В** Не міряй усіх на свій аршин.
- Г** На гривеник покупки а на карбованець крику.
- Д** Небо над дорогою синій кришталь.

§ 36. Складне речення. Правила вживання розділових знаків у складних реченнях

Вправа 224. I. До теми фінансового благополуччя ми вже зверталися. Але не говорили про фінансові проблеми. Чи були у вас, у вашої сім'ї проблеми такого характеру? Як ви з ними впоралися?

II. Прочитайте текст. Визначте, до якого стилю мовлення він належить.

Зараз важко уникнути новин про економіку. Вмикаєш телевизор і чуєш про фінансовий спад, про зниження рівня ВВП, про проблеми з виплатами кредитів та про інші економічні негаразди. І, справді, деяким родинам важко подолати всі проблеми, які раптом навалилися на сімейний бюджет через фінансову кризу.

Але є й хороші новини – за будь-яким спадом завжди йде зростання, і економіка повертається на свої позиції.

У чому полягають ці проблеми? По-перше, речі коштують більше, а грошей на їх купівлю меншає.

Високі ціни – не єдина проблема. Багатьом людям ще потрібно сплачувати гроші за кредитами. Проблема в тому, що суми цих кредитів зростають кожного місяця, тому що більшість з них прив'язувалася до долара, а коли ціна долара зростає, то й розмір виплат за кредитами автоматично збільшується.

Ціни зросли, але люди все ще заробляють ту ж саму суму грошей, їхні зарплати не збільшились, тому сім'ї обмежують свої витрати та економлять.

Як спад економіки зачіпає життя сімей? Для деяких людей зменшення витрат означає менше витрачати грошей на різні розваги (кіно, кафе чи щось інше) та економити гроші на речах, які не мають першорядної важливості (як-от спінінг чи нова ігрова приставка). Для інших сімей проблеми з грошима можуть означати пошуки нової роботи чи зміну діяльності.

Звісно, ці проблеми зачіпають і твоє життя, і ти можеш відчувати стрес та напруження. І хоча ти не можеш розв'язати

всіх грошових проблем родини, можеш сприяти тому, щоб поліпшити становище.

Що зробити, щоб змінити ситуацію на краще? Ось кілька практичних порад, які можуть допомогти.

Думай як бізнесмен. Під час спаду економіки, коли по всій країні масово звільняють людей, важко знайти робоче місце. Однак фінансова криза може відкрити нові можливості. Якщо ти добре знаєш математику, фізику чи якийсь інший предмет, можеш трохи заробити, займаючись репетиторством. Якщо в тебе є непотрібні старі речі, іграшки, книжки, можеш спробувати продати їх через якийсь інтернет-аукціон. Не сиди склавши руки, думай як бізнесмен і дій.

З'ясууй проблеми. Якщо ти хвилюєшся, знайди час і поговори зі своїми батьками, поясни їм, що хочеш знати правду та розумієш ситуацію.

Практикуй мистецтво терпіння. Зараз ти, можливо, не можеш мати все, що тобі хочеться. Це шанс перевірити своє терпіння та пристосованість до життєвих ситуацій. Тренуй свою силу волі та вміння терпіти.

Зосередься на позитиві. Постарайся кожного дня записувати три речі, за які ти вдячний. Це змінить твої думки на більш позитивні.

Допоможи своїм друзям. Можливо, комусь із них ще гірше, ніж тобі. Навіть якщо ти не можеш нічим допомогти, просто поговори, вислухай свого друга, друзі цінують таку підтримку.

Урешті-решт економіка повернеться на свої позиції. Коли це станеться, ти вже будеш підготовлений до будь-яких змін і труднощів! (За матеріалами сайту teenbloog.org.ua).

III. Виконайте тестові завдання.

1. Спад економіки спричиняє... (вказіть зайве твердження)

- А зменшення витрат на різні розваги
- Б достатню кількість коштів на задоволення усіх потреб, можливість накопичення
- В економію грошей на речах, які не мають першорядної важливості
- Г зміну місця роботи або пошуки додаткового заробітку

2. Допомогти у вирішенні фінансових проблем можна усіма способами, окрім

- А з'ясуванням суті проблеми
- Б бездумною тратою грошей
- В здатністю обходитися без певних речей
- Г умінням позитивно сприймати те, що відбувається

IV. Пригадайте, які речення називаються складними? На які групи вони поділяються? Випишіть з тексту чотири складні речення, визначте, до якого типу вони належать. Усно поясніть уживання розділових знаків.

Складне речення			
зі сполучниковим зв'язком		із безсполучниковим зв'язком	
складно-сурядні	складно-підрядні	з однорідними частинами	із неоднорідними частинами
еднальні; протиставні; розділові	означальні; з'ясувальні; обставинні (місця, часу, способу дії, міри і ступеня дії, мети, при- чини, умови, порівняльні, допустові, на- слідкові)	еднальні	зіставні; протиставні; пояснювальні; часові; причинові; наслідкові; умовні

Вправа 225. I. Перепишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Усно визначте вид складного речення.

1. Чорнява його голівонька була закустрана очі заспані зате молоде личко пашіло здоров'ям грало краскою (*Панас Мирний*).
 2. Коли відбудеться лекція і хто її буде читати? (*З розмови*).
 3. Як пишно цвітуть каштани і який гарний Київ у цей час! (*З розмови*).
 4. Мабуть батько ще дужче посивів і мати ще дужче зігнулася (*А. Головка*).
 5. Довго співали дівчата довго гуляли хлопці незважаючи на те що другого дня треба було рано вставати (*І. Нечуй-Левицький*).
 6. Був теплий день світилася весна (*М. Рильський*).
 7. Прийде вечір усі вулиці в селі аж гудуть піснями (*С. Васильченко*).
 8. Я довго стояв на вершині дніпрової кручі і слухав як сивий невпинно котив свою воду (*Л. Первомайський*).
 9. День обіцяє бути погожий: на небі ні хмариночки, ні плямочки (*Панас Мирний*).
 10. Чи то настане нічка темна чи то веселий день шумить (*Л. Глібов*).
 11. У квітках летить весна журавлів шука й не зна що вони їй вістунами відчиняють всюди брами (*Олександр Олесь*).
 12. **Прозрінь не бійся бо вони як ліки** (*Л. Костенко*).

II. Обговоріть у класі виділений вислів.

Вправа 226. Додайте до поданих фрагментів речення по черзі запропоновані закінчення, визначте, яке речення утвориться. Усно поясніть уживання розділових знаків.

1. Уранці землю притрусив легкий сніжок ... .

А залишивши на ній неприкриті плями.

Б дарма що була середина жовтня.

В а вечір видався дивовижно теплим.

Г так що вийти на футбольне поле ми не змогли.
Д і перетворив галявину на строкатий візерунок.

2. Земля не може жити без сонця ... .

А і води – цих першооснов життя.
Б яке яскраво світить високо в небі.
В як квітка без води.
Г тому що все живе загине.
Д а людина – без щастя.

3. Люблю я теплі травневі вечори ... .

А ... але не терплю холодних листопадкових.
Б ... зі щebetанням птахів у нашому саду.
В ... тоді так мріється про щось небуденне.
Г ... напоєні пахощами яблуневого цвіту.
Д ... хоча й червневі мають свої принади.

Розрізняйте!

Являтися – з'являтися; виринати; виникати; привиджуватися (*являтися уві сні*).

Бути – виступає в ролі зв'язки в складеному присудку; існувати (*бути здоровим, бути героєм, бути в театрі*).

Вправа 227. Прочитайте речення. Визначте усно їх тип. Перетворіть сполучникові речення у безсполучникові, а безсполучникові – у сполучникові. Запишіть, усно поясніть уживання розділових знаків.

I. 1. Прийде тиждень вербовий, бери віз у дорогу дубовий (*Народна творчість*). 2. Вечір в срібній млі розтанув, ніч спустилася на землю (*Олександр Олесь*). 3. Лунко стріляло приморожене дерево, паморозь заткала усі ліси дивовижними іскристими парусами (*М. Стельмах*). 4. На небі проміння леліє і сяє, на луках пишаються рожеві квітки, впиваються співом веселі пташки, надія на щастя усе повиває (*Б. Грінченко*).

II. 1. Одлетів новий день, і вечір тихою голубою ходою прийшов на землю (*В. Сосюра*). 2. Андрій додому не поспішав, хоч за день добре зголоднів і виморився біля трактора 3. Над вечір хмари опустилися нижче, а тополі над селом повищали і набрали войовничого вигляду (*Г. Тютюнник*). 4. Спустився вечір, і одразу похолоднішало (*Олесь Гончар*). 5. Часом качка в повітрі дзвенить, чи кажан проти місяця грає (*М. Рильський*).

Вправа 228. Доповніть речення так, щоб утворилися складні речення різних типів. Утворені речення запишіть, усно вкажіть їх тип і поясніть уживання розділових знаків.

1. Я зрозумів/зрозуміла ... . 2. Не бійтесь запитувати ... . 3. Ми знаємо ... . 4. Нарешті настав цей день ... .

Готуємося до ЗНО

1. Приєднайте до частини «Хмари вкрили весь небосхил...» запропоновані варіанти та встановіть відповідність між утвореними реченнями і їх типами.

Варіант завершення речення

Тип речення

- 1 ... і рясна злива не забарилася.
- 2 ... та й зависли над принишклим містом.
- 3 ... навіть клаптика світлого не лишилося.
- 4 ... дарма що недавно вигрівало сонце.

- А просте з відокремленими членами
- Б просте з однорідними членами
- В складнопідрядне
- Г складносурядне
- Д складне безсполучникове

2. Установіть відповідність між фрагментами складного і видами підрядного речення

Фрагмент речення

Вид підрядного речення

- 1 Щоб гарно жити, ...
- 2 Мені здалося, що ...
- 3 ..., могли б запам'ятати.
- 4 Я чула пісню, що ...

- А означальне
- Б мети
- В з'ясувальне
- Г умови
- Д часу

3. Неправильно побудовано речення

- А Ви ніколи не замислювалися, чому в давнину число «сім» було популярним і оточеним таємничістю?
- Б Слід пам'ятати, що ґрунти набагато менше здатні до самоочищення та самовідновлення, ніж повітря або вода.
- В Починати приготування уроків бажано з письмових завдань, а потім варто братися за усні.
- Г Твори сучасних українських письменників і майстрів слова минулих століть привернуть увагу до вічних тем буття.
- Д Годинники – це штучно створені предмети, які інформують людину про час і який є дуже важливим ресурсом.

4. Відокремленим означенням можна замінити підрядне речення

- А Радують око різнобарвні квіти, що ростуть на клумбі.
- Б Знову бачу синицю, що перелітає з гілки на гілку.
- В Ми зустріли Степанову бабусю, яка купувала фрукти.
- Г Це був тільки сон, що наснився навесні.
- Д Ледь-ледь тремтять губи, що посиніли від холоду.

Словник

ВВП (валовий внутрішній продукт) – один із найважливіших показників розвитку економіки, який характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць – резидентів у сфері матеріального і нематеріального виробництва.

заку́страний – kócos

паші́ти – lángol

ВВП – GDP (bruttó hazai termék)

§ 37. Розвиток мовлення. Твір-роздум на морально-етичну тему

Вправа 229. I. Прочитайте текст.

Нік Вуйчич без рук і ніг став мільйонером і... багатодітним батьком. Інтерв'ю із цим хлопцем особливо зачепило серце. Скалічений хворобою обрубок тіла – і таке веселе, привітне обличчя, що випромінювало оптимізм, щирість, відкритість, така дивовижна стійкість духу.

Нік народився 4 грудня 1982 року в Австралії в сім'ї сербських емігрантів. Батько був пастором церкви, мама – медсестрою. У їхній родині завжди покладалися на Бога. Медики не могли пояснити, чому в малюка такі страшні вади, тим більше, що згодом у сім'ї з'явилося двоє здорових дітей. Юнак зізнався, що тривалий час лікарі не давали жодних прогнозів щодо того, чи зможе він хоч якось пристосуватися до життя, розглядали його як аномалію, предмет наукових експериментів.

– Найбільше вдячний я своїм батькам, що не ховали мене від світу, не соромилися того, що в них такий син. Записали у звичайну школу, де вчилися здорові діти. Надмірно не опікали, щоб я працював над собою. Було дуже важко, особливо в молодших класах, коли доводилося терпіти насмішки однолітків. «У 8 років я навіть вирішив учинити самогубство – втопитися у ванні, – згадував Нік. – Зупинила віра у Господа і любов до рідних».

Він змалку докладав титанічних зусиль, аби навчитися жити повноцінно. Невеликий відросток нижньої кінцівки, що, за висловом самого Ніка, нагадує курячу лапку, після наполегливої праці й багатолітніх тренувань якоюсь мірою став заміняти руки. Так він працює на комп'ютері, ставить підписи на документах, керує інвалідним візком.

У п'ятнадцять років Нік відкрив Євангеліє і прочитав притчу про сліпого від народження. «Учні запитали: “Учителю, хто згрішив: чи він сам, чи батьки його, що сліпим він родився?” Ісус відповів: “Не згрішив ані він, ні батьки його, а щоб діла Божі з'явилися на ньому”».

– Тоді й усвідомив, що я – не просто людина без рук і ніг. Я – творіння Господа, і Він приготував для мене особливу місію – вселяти у людей віру. Яюсь, навчаючись у коледжі, я зважився виступити перед кількома сотнями студентів. Говорив приблизно сім хвилин, а закінчивши, побачив, що у присутніх на очах були сльози. З того часу в мене з'явилися друзі, які допомагають мені в постійній проповідницькій діяльності, – розповідав Нік.

З'ясувалося, що цей молодий чоловік до 25 літ зумів здобути дві вищі освіти. За фахом – бухгалтер і спеціаліст із фінансового планування. На той час мешкав далеко від родини – в Каліфорнії, де мав свій бізнес, займався операціями з нерухомістю, що давало фінансову незалежність. Не всі його здорові ровесники встигли досягти цього.

– У житті трапляється, що ви падаєте і, здається, піднятися немає сил. Тоді замислюєтеся, чи є у вас надія... У мене немає ні рук, ні ніг. Здається, спробуй я хоч сто разів піднятися – не вийде. Але після чергової поразки не залишаю надії.

Нік не може потиснути нікому руку – він обіймає людей. І навіть встановив світовий рекорд. Хлопець без рук обійняв 1749 осіб за годину. Згодом він написав книгу «Життя без обмежень», набираючи на комп'ютері 43 слова за хвилину. Тепер Нік Вуйчич уже є автором кількох книг.

Його подальша доля склалася цікаво. Він збирав щораз більші аудиторії, його почали називати модним терміном «мотиваційний тренер». Став успішною і дуже заможною людиною. Розвивав бізнес, досягав чудових результатів у різних сферах. Згодом Нік одружився.

Познайомився він із красунею Канае Міяхара на одному зі своїх виступів. У 2012 році вони побралися, через рік у них наро-

дився перший син, у 2015 – другий. А у 2017 році він став батьком ще й двох чудових донечок-двійняток. Усі діти Ніка – здорові.

А ще чоловік без кінцівок навчився грати у гольф, захопився серфінгом, любить пірнати із трампліна у воду. Він живе повноцінно і щасливо.

Любити всіх і себе – таким, яким ти є, і дякувати Богу за кожен день. Це філософія Ніка Вуйчича. Головне – зосереджуватися не на тому, чого ти не можеш, а на тому, що тобі може бути під силу (За Г. Світліковською).

II. Висловіть свою думку з приводу прочитаного. Що стало для вас новим? Що вас вразило? Чи підтримуєте ви філософію Ніка? Свою думку обґрунтуйте.

Вправа 230. Доведіть або спростуйте думку Ніка Вуйчича: «Інколи вам здається, що ваша мета недосяжна. Але це не привід для того, щоб здатися. Поразка чекає лише тих, хто не докладає нових зусиль». Як приклад наведіть факти із життя Ніка.

§ 38. Пряма і непряма мова, діалог. Різні способи цитування

Вправа 231. І. Прослухайте текст у виконанні вчителя. Назвіть його головну думку.

Учень запитав учителя:

– Ти такий мудрий. Ти завжди в гарному настрої. Допоможи мені бути таким.

Учитель погодився й попросив учня принести картоплю і прозорий пакет.

– *Якщо ти на когось розсердишся й затаїш образу, – сказав учитель, – то візьми картоплину. З одного її боку напиши своє ім'я, з іншого – ім'я людини, з якою стався конфлікт, і поклади цю картоплину в пакет.*

– *І це все? – здивовано запитав учень.*

– *Ні, – відповів учитель. Ти повинен завжди цей пакет носити з собою. І кожного разу, коли на кого-небудь образишся, додавати в нього картоплину.*

Учень погодився.

Минув певний час. Пакет учня поповнився ще кількома картоплинами й став уже досить важким. Його дуже незручно було носити зі собою.

До того ж та картопля, яку він поклав на початку, почала псуватися. Вона покрилася слизьким гідким нальотом, деяка проросла, а деяка вкрилася цвіллю й набула різкого неприємного запаху.

Учень прийшов до вчителя й сказав:

– Це ж неможливо носити зі собою. По-перше, пакет занадто важкий, а по-друге, картопля зіпсувалася. Запропонуйте щось інше.

Але вчитель відповів:

– Те ж саме відбувається і в тебе в душі. Коли ти на когось сердишся, ображаєшся, то в тебе в душі з'являється важкий камінь. Просто ти це не відразу помічаєш. Потім камінь стає більшим. Учинки перетворюються на звички, звички – на характер, який породжує смердючі пороки. Цього тягаря краще позбутися, адже він занадто важкий, щоб постійно зі собою носити його. Я дав тобі можливість поспостерігати за цим про-

цесом. Кожного разу, коли ти вирішиш образитися або, навпаки, образити когось, подумай, чи потрібен тобі цей камінь. Ми самі породжуємо свої пороки. Навіщо носити мішок гнилої картоплі у своїй душі? (За матеріалами *com.in.ua*).

II. Пригадайте, що ви знаєте про пряму та непряму мову. Які розділові знаки вживаються при прямій мові?

III. Перепишіть виділений уривок, усно поясніть уживання розділових знаків.

IV. Пригадайте правила заміни прямої мови непрямою. Оберіть з тексту одне речення з прямою мовою, запишіть його як речення з непрямою мовою.

Зразок. Учитель відповів: «Коли ти на кого-небудь сердитися, ображаєшся, то в тебе в душі з'являється важкий камінь». – Учитель відповів, що коли він на кого-небудь сердиться, ображається, то в нього на душі з'являється важкий камінь.

Вправа 232. Прочитайте речення. Знайдіть помилки, виправте їх і запишіть речення правильно.

1. На дошці оголошень написано: «Громадяни, корови, телята та інша худоба можуть випасатися тільки на спеціально відведених місцях». А все-таки, що ж повинні робити громадяни?

2. Рябчики кажуть: мисливці люблять подрімати на деревах. Хто чим повинен займатися?

Вправа 233. Перепишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Усно поясніть їх уживання.

Саме щоденні звички роблять вас успішними людьми або невдахами стверджує Томас Корлі в книзі «Зміни свої звички – зміни своє життя». Автор зазначає Близько 90 % багатіїв читають щодня бодай 30 хвилин. Це зазвичай три типи видань: біографії успішних людей, книги із саморозвитку та історичні розвідки. Хочеш бути успішним – спілкуйся з успішними людьми наголошують фахівці та додають Краще мати справу із цілеспрямованими оптимістами, аніж із негативно налаштованими заздрісниками. Тривалий успіх можливий лише за умови позитивного ставлення до життя підбадьорює читачів автор книги Усі лідери вміють радіти кожному дню, будь-якій дрібниці. А от що вам може бути не до вподоби інтригує Томас Корлі то це те, що багатії прокидаються за три години до початку свого робочого дня, бо мають устигнути залагодити дві-три особисті справи (За матеріалами *ЗНО*).

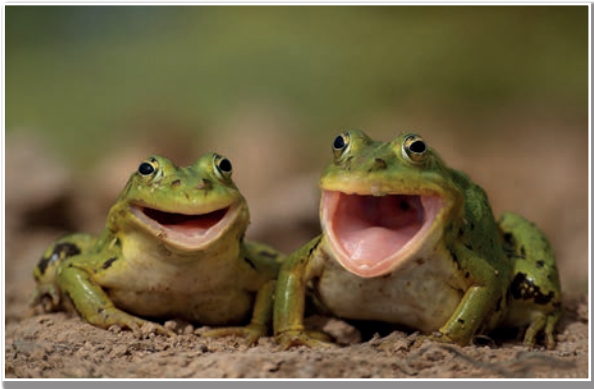
Вправа 234. Пригадайте, що таке цитата? Як цитати вводяться у речення? Трансформуйте речення, використовуючи різні способи цитування. Запишіть їх у зошит.

1. «Життя лише доти має вартість, – говорив батько частенько, – доки людина може допомагати іншим». 2. «Поки людина жива, вона ніколи не повинна втрачати надії», – говорив давньоримський філософ Сенека. 3. «Це ж хто сказав, що одна ластівка не робить весни?» – переможно вигукнув Таран. 4. Давньогрецький філософ Епікур казав: «Якщо доля особливо прихильна до людини, вона дає їй вірних друзів». 5. «Розумні люди говорять тому, що їм є що сказати, – стверджував мудрець і додавав: – А дурні просто хочуть сказати хоч щось» (*За матеріалами ЗНО*).

Вправа 235. Розгляньте фотоілюстрацію. Запишіть діалог тваринок у зошит, дотримуючись правил уживання розділових знаків при діалозі.

Готуємося до ЗНО

1. Цитату записано правильно в рядку

- А Спали мені на думку відомі рядки, в яких Павло Тичина закликав природу хлюпни нам, море, свіжі лави! О земле, велетнів роди!
- Б «Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова...» – писав Панас Мирний.
- В В. Сухомлинський зазначав, що любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова.
- Г Уява поета малювала таку картину:
«Летим. Дивлюся, аж світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає» (*Т. Шевченко*).

2. Схеми: «П», – а. відповідає речення (розділові знаки пропущено)

- А Що ж не дає мені промовить просто Так, доле, ти міцніша, я корюся (*Леся Українка*).
- Б Ніщо так не красить людину, як натхнення, подумала Ярослава (*Олесь Гончар*).

В А це ти, Максиме зрадів Карпо, дивлячись у вікно. Заходь, заходь!
(*М. Коцюбинський*).

Г Чи впізнаєш мене, Петре промовив до Кавуна Джеря (*І. Нечуй-Левицький*).

3. Помилку при заміні прямої мови непрямою допущено в реченні

А Батько сказав дітям, що час збиратися в дорогу.

Б Сам до себе говорив Тимофій, що земля найкраще пахне восени.

В Карпо запитав, чи будете ставити паркан, чи без паркану обійдеться.

Г Олена Петрівна запитала, хто купив Ользі таке гарне намисто.

4. Установіть відповідність між поняттями і прикладами.

1 пряма мова	А Мати через пліт запитала сина, куди він зібрався
2 діалог	(<i>М. Стельмах</i>).
3 непряма мова	Б М. Рильський говорив, що «слово “вчитель” з давніх-давен користується великою шанобою у народі».
4 цитата	В – Добридень дідусю! – вітається хлопчик. – Добридень, синку! – радіє дід. – Сідай, я тебе яблучком почастую з медом (<i>О. Іваненко</i>). Г «Та чим же я вам досадив?» – Ягнятко, плачучи, питає (<i>Л. Глібов</i>).

§ 39. Правила вживання розділових знаків при прямій мові, діалозі, цитатах

Вправа 236. Перепишіть текст, уставляючи пропущені розділові знаки. Усно поясніть їх уживання.

На току, біля клуні, безугавно гупають ціпи.

Помітивши малого сина з житнім вінком на шиї, батько усміхається, кидає сусідові Ти поглянь, Олексію, до чого додумався хлопець

А що, буде хлібороб із сина каже дядько. І вони знову налягають на ціпи. А Василько сідає на купу соломи щойно вимолоченого жита, поринає в неї і засинає. Прокинувся від того, що батько обережно взяв його на руки, притулив до грудей і легко поніс до хати. Ой ти ж молотнику мій, шепотів стиха, і Василькові так гарно було на батьківських руках, натруджених і теплих, що пахли снопами (*За І. Цюпою*).

Вправа 237. Прочитайте. Замініть конструкції з прямою мовою складнопідрядними реченнями. Запишіть, усно поясніть, які зміни займенників відбувалися при цьому.

1. «Право на побачення треба заробити», – пояснив Борис Савович. 2. «Будеш старатись, будеш сумлінним – ніхто тебе в нас не покривдить», – обіцяла тим часом Ганна Остапівна.

3. «Чим же він цей авторитет здобув?» – запитала вчителька.
 4. «Нічого, Антоне Герасимовичу, духом не падайте, – сказав Комишанець, – все ж таки за вами друге місце! Срібло!»
 5. «А Марися Павлівна завзялась будь-що переінакшити людську природу», – іронізує Артур Пилипович.
 6. «Намалюйте мені оцю ніч, – каже до Берестецького Марися Павлівна. – Настрій оцей, і нічну музику неба, і птахів отих, що їх нам не видно...»
 (Олесь Гончар).

Вправа 238. І. Прочитайте текст уголос. Висловіть свої думки з приводу прочитаного.

Спостереження показали, що існують три основних способи читання. Перший спосіб – артикуляція, або проговорювання вголос (інколи пошепки) того, що читається. Швидкість такого читання зазвичай невисока. Другий спосіб – читання мовчки,

у процесі якого мовленнєвий процес виявляється у формі внутрішнього мовлення, тобто відкритої артикуляції немає. Текст при цьому засвоюється значно ефективніше і, як правило, швидше. І нарешті, найбільш досконалий,

третій спосіб читання – теж мовчки, але за умови максимального стиснення внутрішнього мовлення – у цьому випадку воно виявляється у вигляді ключових слів і смислових рядів, що адекватно відображають зміст прочитаного тексту.

Отже, процес читання дорослої людини гальмує артикуляція, якої необхідно позбутися. Під артикуляцією мається на увазі беззвучне мовлення подумки. Воно виникає тоді, коли людина зосереджено щось обмірковує, розв'язує певні завдання, мовчки читає чи пише.

Оволодіння швидким темпом читання без зниження рівня сприймання й осмислення здобутої інформації забезпечується у два етапи. Перший – необхідно скоротити артикуляцію, другий – засвоїти прийоми читання, коли подана в тексті інформація сприймається укрупненими інформаційними блоками, які замінюються ключовими словами.

Ще в 1913 році американський дослідник Пинтер вивчив ступінь можливого виключення артикуляційних рухів без по-

рушення розуміння тексту та швидкості читання. Учасникам експерименту він пропонував вимовляти сполучення складів «ла-ла-ла» або рахувати вголос, одночасно читаючи мовчки прозові уривки. У результаті досліджень учений дійшов висновку, що читання без артикуляції цілком можливе. Американський психолог Мейман довів, що в більшості людей читання є водночас внутрішнім слуханням і нечутним проговорюванням сприйнятого; діти й дорослі з низьким рівнем освіти нерідко ворухать губами, таким чином приводячи в рух весь мовленнєвий апарат. Освічені дорослі дуже часто теж починають читати впівголоса, особливо, коли всупереч зовнішнім подразникам хочуть зосередитися або коли читають з великим зацікавленням. Указуючи на це, Мейман підкреслював, що таке внутрішнє або зовнішнє промовляння в процесі читання зовсім не є необхідним (За О. Кузнецовим, Л. Хромовим).

II. Знайдіть у тексті речення з непрямою мовою, перетворіть їх на речення з прямою мовою і запишіть. Усно поясніть уживання розділових знаків.

Вправа 239. I. Прочитайте вислів відомого психолога Дейла Карнегі. Подумайте, що мав на увазі автор.

Особисто я люблю суницю з вершками, але риба чомусь надає перевагу черв'якам. Ось чому, коли я йду на риболовлю, я думаю не про те, що люблю я, а про те, що любить риба.

II. Письмово висловіть свою думку про те, чи важливо враховувати інтереси тих людей, з якими ви спілкуєтеся. Поданий уривок використайте як цитату.

Готуємося до ЗНО

1. Розділові знаки при передачі чужої мови правильно вжито в реченні

- А Літо в осені питає: де ти поділа журавлів.
- Б До булави треба голови!, казали запорожці.
- В Ой казали, говорили по всім селі люди – «Та вже з того козаченька нічого не буде!»
- Г «Опізнився, небораче, одказав земляк йому, хто кохав життя ледаче, непереливки тому».
- Д «Дозвольте і мені, панове, річ держать!» – тут обізвалася Лисиця.

2. Слова автора розривають пряму мову в реченні (розділові знаки пропущено)

- А Правду ото в народі кажуть Не святі горшки ліплять (*І. Цюпа*).
- Б Ех, синку, сину промовляє докірливо батько не кричи хоч ти на старого, бо так закричали мене за цей місяць – жить не хочеться (*Г. Косинка*).

- В** Як присягу, підношу голос я Шипшини й пісні не віддам нікому (М. Рильський).
- Г** Дозвольте і мені, панове, річ держать тут обізвалася Лисиця (Л. Глібов).
- Д** Гарно хату прибрала похвалила Ольга двоюрідну сестру (А. Шиян).
- Е** Хто дітей любить, той добрий чоловік казала колись моя бабуся (І. Цюпа).

3. Правильно розставлено всі знаки при прямій мові в реченні

- А** «Щасливий ти в нас, Даньку» – щебетали дівчата, хрумаючи бублики (Олесь Гончар).
- Б** «Де ж він, де?» – гукнув Бертольдо, – «Що ж він криється між вами?» (Леся Українка).
- В** «Що це за дівчина? Де вона взялася в нашому селі, – думав молодий Джеря (І. Нечуй-Левицький).
- Г** Бабуся питає: «А що, дітки? Чого прийшли, мої соколята?» (Марко Вовчок).

4. Установіть відповідність між реченнями з цитатами і способами введення їх у текст.

А Як пряма мова, за допомогою слів автора	1. Панас Мирний писав, що «головна функція мови – комунікативна».
Б Як частина речення	2. В. Крищенко поставив дуже важливе питання: «Хто ми в світі без рідного слова?»
В Наводиться неповністю	3. Дім, у якому немає книг, подібний до тіла без душі.
Г Як епіграф	4. «Кожній освіченій людині треба вдумливо ставитися до слова», – писала Є. Чак.
	5. Д. Павличко писав, що він син простого гуцула – лісоруба із Карпат.

§ 40. Розвиток мовлення. Складання діалогу (інтерв'ю під час прийому на роботу). Складання заяви

Вправа 240. І. Прочитайте текст мовчки.

Обрати професію – це не стільки обрати собі роботу, скільки бути приналежним до певної групи людей, прийняти її етичні норми, правила, принципи, цінності, спосіб життя.

На сьогодні існує декілька тисяч професій, і кожна вимагає певних критеріїв до людини. Одні професії вимагають від людини сили та спритності, інші – розуму та акуратності, треті – стриманості або комунікабельності...

Краще зрозуміти, чому ви хочете обрати ту чи іншу професію, які вимоги до неї ставите, необхідно поставити собі кілька запитань:

– Ви хочете, щоб ваша професія була престижною, користувалася визнанням у суспільстві?

– Ви хочете отримати будь-яку професію, аби тільки вона була високооплачуваною?

– Вам хочеться, щоб ваша професія була цікавою?

– Ви обираєте професію, яку легше всього здобути?

Запитань багато. Але потрібно ще задуматися над можливістю працевлаштування після здобуття професії.

Сучасна світова тенденція переходу до постіндустріального та інформаційного суспільства, зміни структури ринку праці, трудових відносин, зайнятості населення не минули й Україну. На вітчизняному ринку праці виникають нові професії та види діяльності. Найбільше абсолютно нових професій з'явилося у зв'язку з розвитком інформаційних технологій. Так, наприклад, років чотири-п'ять тому на ринку праці виникла професія веб-майстра, досить популярна та високооплачувана. А сучасні тенденції у сфері інформаційних технологій стали причиною того, що з цієї професії розвинулося кілька нових: керівник, менеджер проекту, веб-дизайнер, веб-програміст і фахівець із розвитку, тобто йдеться про дедалі вужчу спеціалізацію для професіоналів.

Виникли нові або набули трансформації професії у сфері ресторанного бізнесу та торгівлі, у сфері реклами, PR, маркетингу, аудиту, у сфері фінансового ринку, банківських і страхових послуг, у галузі психології тощо. Система освіти не завжди встигає відреагувати на цей процес, тому отримати знання й навички

можна в процесі роботи й шляхом самоосвіти. Іноді до цього додаються короткострокові курси, які організують фірми для підготовки необхідних кадрів. Але все ж фахівці у цих галузях затребувані на 100 %, причому у столиці та містах-мільйонниках попит на них значно перевищує пропозицію.

Звичайно, це не повний перелік спеціальностей, які будуть особливо потрібні й важливі через п'ять-десять років (*За матеріалами zodub.uz.ua*).

II. Дайте письмові відповіді на виділені в тексті запитання. Відповіді зачитайте й обговоріть у класі.

III. Запишіть, яку професію ви хотіли б обрати. Випишіть з інтернету її характеристику. Чому саме ця професія вас зацікавила?

Вправа 241. Мине зовсім небагато часу, і вам доведеться влаштуватися на роботу. Як правило, перед тим, як прийняти працівників на роботу, роботодавці проводять співбесіду (інтерв'ю). Прочитайте, як це відбувається.

Мета інтерв'ю – показати, що ваші навички, знання й досвід якомога краще відповідають вимогам пропонованої позиції. Під час інтерв'ю ви повинні продемонструвати свідомість вашого вибору, знання професії, компанії й галузі, до якої вона належить, бажання працювати саме в цій компанії.

Готуючись до інтерв'ю, дуже важливо провести попередню розвідку, зібрати якнайбільше відомостей про фірму, куди ви йдете на співбесіду, й про людей, з якими маєте зустрітись.

Інтерв'ю, як правило, починається з більш конкретних запитань про вашу професійну підготовку або з опису вакантної посади й організації загалом. Ви повинні прагнути повідомити про себе все, що свідчить на вашу користь.

Ваші відповіді на запитання повинні бути прямими, тобто відповідати безпосередньо на поставлене запитання; і точними, тобто не виходити за межі обговорюваної теми. Це, однак, не означає, що ви повинні говорити тільки «так» і «ні».

Існують відповіді, які повторюються мільйон разів, наприклад: «Мені подобається працювати з людьми». Навіть якщо це й так, намагайтеся уникнути штампів. Наприклад, розповідайте про вашу манеру роботи з клієнтами. Відсутність штампів і банальностей створює приємне враження. Водночас, відповідаючи на запитання, ви можете вставити потрібну інформацію. Наприклад, якщо вас запитають, які були ваші обов'язки у відділі реклами, ви можете не тільки коротко розповісти про них, а й додати, що за шість місяців вашої роботи газетна реклама стала ефективнішою на 25 %. Це буде відповіддю за суттю, і ніхто не вважатиме подібне доповнення недоречним.

Під час інтерв'ю постійно співвідносьте ваш професійний досвід або освіту з реальними обов'язками тієї позиції, на яку претендуєте. Розповідаючи про ваш минулий негативний досвід, аргументовано пояснюйте причини, через які ви звільнилися або були звільнені, не виявляючи своїх образ. Якщо хочете показати себе зрілою людиною, викладіть позицію іншої сторони.

Ви можете назвати зарплату, яка вас задовольнить, але не раніше, ніж вас про це запитають.

Говоріть правду. По-перше, швидше за все, ваші хвилювання й вагання будуть помічені й заронять сумніви. Кожна неточність буде неминуче поглиблювати виниклі сумніви й викликати нові запитання, у яких ви можете заплутатись. По-друге, ви ризикуєте потрапити в дуже неприємну ситуацію, якщо на другій співбесіді забудете, що говорили на першій. По-третє, якщо вам і вдасться переконати когось зараз, то потім, коли вас приймуть на роботу, вам доведеться продемонструвати те, про що ви говорили. Навіть якщо вас не викриють, ви постійно будете боятися викриття.

Якщо вам запропонують заповнити якісь форми, краще взяти їх із собою й повернути в найкоротший строк. Працюючи з ними вдома, потренуйтеся на чернетці. Пам'ятайте, що все має значення: і грамотність, і почерк, і чіткість формулювань (За матеріалами сайту www.osvita.org.ua).

Вправа 242. Уявіть собі, що ви прийшли влаштовуватися на роботу. Об'єднайтеся в пари, складіть діалог, який може відбутися під час співбесіди з керівником чи менеджером з кадрів обраного вами підприємства (кожен з вас має бути і в ролі інтерв'юера, і в ролі кандидата на посаду). Під час підготовки до інтерв'ю скористайтеся пам'яткою.

Запитання, які найчастіше ставлять на інтерв'ю

- ✓ Які у Вас є запитання?
- ✓ Розкажіть трохи про себе (Які Ваші обов'язки на нинішній роботі?).
- ✓ Чому Ви обрали таку роботу (компанію, освіту)?
- ✓ Чи одержували Ви інші пропозиції про роботу?
- ✓ Чи проходили Ви інтерв'ю в інших місцях?
- ✓ Чи не перешкодить Ваше особисте життя роботі, пов'язаній з роз'їздами й ненормованим робочим днем?
- ✓ Які Ваші сильні сторони?
- ✓ Які Ваші слабкі сторони?
- ✓ Чому Ви хочете одержати саме цю роботу? Чому нам варто Вас найняти? Чому Ви пішли з попередньої (вирішили змінити місце) роботи?

- ✓ Як Ви уявляєте своє положення через п'ять (десять) років?
- ✓ На яку зарплату Ви розраховуєте?
- ✓ Що б Ви хотіли довідатися ще?
- ✓ Якщо Ви одержите цю роботу, якими будуть Ваші перші кроки?
- ✓ Які Ваші найбільші досягнення?
- ✓ Яким, на Вашу думку, повинен бути начальник?
- ✓ Як звичайно проходить Ваш робочий день?
- ✓ Як Ви визначаєте пріоритетність своїх справ?
- ✓ Що Вам подобається у Вашій роботі найбільше, а що – найменше?
- ✓ Які проблеми Вам доводиться вирішувати на Вашій роботі?
- ✓ Ви частіше погоджуєтеся чи сперечаєтеся? Чому?
- ✓ У чому Вам було б цікаво спробувати свої сили?
- ✓ Чому Вас звільнили?
- ✓ Чому Ви зацікавлені в одержанні цієї посади?
- ✓ Як ця посада співвідноситься з Вашими кар'єрними очікуваннями?
- ✓ Яку користь Ви могли б принести фірмі? *(За матеріалами сайту www.osvita.org.ua).*

Вправа 243. Уявіть собі, що вас за результатами співбесіди прийняли на роботу. І вам треба написати заяву. Пригадайте, які реквізити має заява, яких вимог необхідно дотримуватися під час її написання. Напишіть заяву про прийом на роботу.

Словник

працевлаштування – foglalkoztatás

§ 41. Стилїстика. Стилї мовлення, їх ознаки, функції і сфера використання

Вправа 244. Прочитайте текст уголос. Визначте, до якого стилю мовлення він належить. Свою відповідь обґрунтуйте.

Нїхто не давав менї вихову. Люди, що обступали мене в дїтвацтві, були темні в науках і неписьменні. Зате твердо держалися доброчесности й людяности. І в тїй темнотї злигоднїв і забобонїв їм світило сонце предковїчної правди. Дїдо, що замїнив менї няня, повчав мене не приписами й погрозами, а яснїстю прикладу. Пригадую, як ми сидїли якось під возом, перечїкуючи в полі хлющу. Дощ то надбїгав, то вичахав, блискавицї сїкли хмаровиння, пробивалося сонце. Дїдо мрїйливо

мовив: «Живеться далеко приємніше в сонячних променях, як під захмареним небом. Так і кожде привітне слово, кождий ласкавий взір розсіває кругом тебе ясні промені». Хмари й далі змагалися з ясністю, доки вона їх не зломила. І дідо мій, діставши батіжок, довершив сказане: «Захорони сонце у своїому серці, най сіяє воно своєю привітністю» (За М. Дочинцем).

Стиль мовлення	Основне призначення
Художній	Засобами художнього слова через систему образів впливає на розум, почуття та волю читачів, формує їхні ідейні переконання, моральні якості й естетичні смаки.
Офіційно-діловий	Це стиль документів, використовується для спілкування в державному, громадському, політичному і господарському житті; у ділових стосунках між державами, установами та окремими громадянами суспільства.
Науковий	Викладення наслідків дослідження про людину, суспільство, явища природи, обґрунтування гіпотез, доведення істинності теорій, класифікація й систематизація знань, роз'яснення явищ, збудження інтелекту читача для їх осмислення.
Публіцистичний	Формування громадської думки; потрібно не тільки подати інформацію, а й пояснити її з певних позицій, переконати читача в правильності цих позицій.
Розмовний	Засіб впливу й невимушеного спілкування, жвавого обміну думками, судженнями, оцінками, почуттями, з'ясування виробничих і побутових стосунків.

Права 245. І. Прочитайте тексти. Визначте, до якого стилю вони належать. Свою думку обґрунтуйте.

1. ТВАРИНИ І РОСЛИНИ

Уплив лісових тварин на рослини є надзвичайно різноманітним.

Як на лісову флору впливають комахи? Серйозної шкоди завдає рослинам гусінь багатьох метеликів. Шкодють рослинам личинки хруща. Вони живуть у ґрунті й живляться корінням дерев. Особливо страждають від них соснові ліси.

Значну користь рослини мають від лісових мурашок, які переносять насіння. Передовсім мурашок цікавлять насінини із соковитими придатковими утворами. Таке насіння комахи

несуть до мурашника. Та донести насінину не завжди вдається. Якщо вона впаде по дорозі, то пізніше проростає. Таке явище має масовий характер.

Помітно впливають на життя лісових рослин птахи і звірі. Вони поїдають плоди і тим самим розповсюджують насіння.

Уплив тваринного світу на рослини має велике значення для життя лісу.

2. КАПУСТА БІЛОГОЛОВА

Капуста білоголова – рослина родини хрестоцвітих (або капустяних). Рослина дворічна: в перший рік формується качан. Згодом наростає стебло, на якому з'являється листя. Основний колір – зелено-білий. Листя

має овальну форму, в розмірах досягає від 10 до 60 см. На одному качані росте від 25 до 100 листків. Висота деяких сортів капусти білоголової може бути до 1,5 м та ширина – 2 м.

Капуста білоголова – холодостійка, світлолюбна рослина. Спеку переносить погано. Оптимальна температура для її росту і розвитку 15–20 °С.

Сьогодні існує близько 60 видів цього овочу, залежно від періоду цвітіння вони поділяються на ранні, середні та пізні. Ранні сорти вирощують для одержання врожаю наприкінці весни – на початку літа, середні – в другій половині літа, а пізні – восени для споживання у свіжому вигляді, для переробки і зберігання.

Листя капусти білоголової на 80 % складається з води. Також капуста містить велику кількість вітамінів. А за вмістом аскорбінової кислоти може змагатися з лимонами та апельсинами. І, що дуже важливо, в пізньостиглих сортах вітамін С зберігається майже всю зиму. Окрім цього капуста містить цілий комплекс мікроелементів – багато кальцію, заліза, магнію, фосфору та калію.

Слово «капуста» походить з давньокельтської мови, від *sarut* – «голова». Існує давньогрецький міф про появу капусти: бог виноробства Діоніс покарав одного царя за зламану виноградну лозу. Коли цар заплакав з розпачу, то з його сліз і виросла нова рослина.

Хоча тепер важко уявити раціон українця без цього популярного овочу, але капуста з'явилася на території сучасної України близько тисячі років тому. Слов'янські південні племена дізналися про капусту від греко-римських колоністів, які на той час жили у Криму. Наші пращури почали активно її використовувати як у харчовому раціоні, так і в лікуванні. Українська національна кухня може похвалитися великою кількістю страв з капусти: без неї не обійдуться жоден борщ, вареники, овочеві супи, кулеб'яки, різноманітні салати. Капусту квасять, фарширують, роблять з неї котлети, зрази, піріжки.

3. Дизайн як сучасна галузь діяльності людини

Виникнення необхідності зробити предметне середовище, що нас оточує, красивим, надати кожному виробу властивостей, які роблять його зручним у процесі споживання, – усе це покликала до життя новий вид професійної діяльності, яка називається дизайном.

Термін «дизайн» має багато визначень. В одному випадку дизайн означає власне діяльність художника у промисловості, в іншому – продукти цієї діяльності, а іноді – галузь діяльності.

З великої кількості тлумачень дизайну найвлучніше таке: «Дизайн – це творча діяльність, метою якої є визначення формальних якостей промислових виробів».

Дизайнерське мистецтво існувало завжди. Аби переконатись у цьому, достатньо відвідати музей, де демонструють зразки матеріальної культури найдавніших часів. Вони можуть бути взірцем технічної досконалості та художньої цінності. Важко визначити точну

дату виникнення дизайну. Деякі вчені вважають, що перші дизайнери з'явилися наприкінці 20-х років ХХ століття.

Продукти дизайну економічні, вони мають естетичну цінність. З упевненістю до дизайну можна віднести роботи художників, що давали для масового виробництва зразки меблів і посуду. Саме така робота велась на великих мануфактурах імператорського Риму.

До дизайну можна віднести корабельне мистецтво, що налічує тисячі років розвитку або створення транспортних засобів, наприклад, поштового диліжанса кінця ХVІІІ століття. Сучасні автомобілі теж відзначаються певним дизайном.

Послугами дизайнера користуються під час оформлення квартир, офісів, ділових кабінетів. Якщо ми бачимо красиву річ – до неї приклав руку дизайнер.

Вічність відносить дизайн до історії розвитку матеріальної культури, роблячи дизайнера спадкоємцем багатьох поколінь художників (За матеріалами сайту ridna-mova.com.ua).

II. Відредагуйте виділене речення.

III. Оберіть один із текстів і запишіть його у стилі, відмінному від оригіналу (наприклад, науковий стиль у художньому або розмовному). Результати роботи обговоріть у класі.

Вправа 246. Знайдіть стилістичні помилки й відредагуйте речення.

1. У прощавшогося хлопця був розгубившийся вигляд. 2. Опинившись у лісі, нам стало страшно. 3. Загубивши стежку, нас охопила розгубленість. 4. Переживаючий за свій клас учень має усі завдання виконувати відмінно. 5. На слідуючій неділі відбудеться засідання наукового гуртка, у ньому приймуть участь студенти нашої групи. Усі вони являються членами цього гуртка. 6. Я рахую, що ви вірно кажете. 7. Приведу кілька прикладів. 8. Відношення у колективі були дружні. 9. Всі ми маємо відношення до сучасних подій. 10. Не можу ще казати якісь попередні висновки.

Готуємося до ЗНО

1. Установіть відповідність між стилями мовлення і прикладами текстів

Стиль	Текст
1 офіційно-діловий	А Тексти офіційно-ділового стилю вимагають документації тверджень, точності формулювань, не допускають
2 публіцистичний	двозначності тлумачення змісту.
3 художній	Б Скільки не переорювали поле, а стежка народжувалась знов і знов.
4 науковий	В Коли ж дивлюсь: баба снує коло моркви, дідова мати. Я – бігом. А вона – зирк за мною. Г У добу творення незалежної держави питання культури мовлення в Україні набувають особливої ваги. Д Під час практики учні навчалися писати звіт про виконану роботу та аналізувати зроблене.

2. Установіть відповідність між стилями мовлення і прикладами текстів

Стиль	Текст
1 розмовний	А У публіцистичному стилі вживаються лозунги, гасла, заклики у вигляді окличних речень.
2 публіцистичний	Б Не журися, переросте, з отаких вредних путящі люди виходять.
3 офіційно-діловий	В Ранок веселими руками промінців викочує з-під землі пшеничний колобок сонця...
4 науковий	Г У разі невиконання обов'язків, передбачених контрактом, сторони несуть відповідальність відповідно до чинного законодавства. Д Хіба можна уявити сучасну українську літературну мову без чудового слова «мрія»?

§ 42. Розвиток мовлення. Написання есе про екологічні проблеми рідного міста/села

Вправа 247. І. Прочитайте текст уголос. Визначте його основну думку.

СМІТТЯ, ПЕРШОЦВІТИ І СПАЛЕННЯ СУХОЇ ТРАВИ – НАЙБІЛЬШ АКТУАЛЬНІ ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАКАРПАТТЯ

На території Закарпаття обліковано 383 звалищ твердих побутових відходів, з них 143 – санкціоновані та лише 58 – паспортизовані. Такі цифри під час брифінгу в березні 2017 року озвучив директор департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської ОДА Сергій Рішко.

Збір та вивезення сміття наразі налагоджено у 365 населених пунктах області. Цим займається понад чотири десятки спеціалізованих підприємств. Нині триває будівництво сміттепереробного заводу в селі Яноші, на Берегівщині. Подібний комплекс планують звести у Виноградівському районі. «Питання будівництва сміттепереробних заводів регулярно обговорюються в області. Громадське обговорення часто ускладнюється супротивом місцевих мешканців, які різко виступають проти зведення поблизу населених пунктів таких комплексів», – зазначив С. Рішко.

Посадовець також звернув увагу на адміністративну відповідальність, що загрожує за пошкодження першоцвітів, занесених до Червоної книги України. За його словами, за порушення середовища зростання, а також їх знищення передбачено штрафи – від двадцяти до тридцяти неоподатковуваних

мінімумів (340–510 грн) із конфіскацією незаконно добутого. Придбання, збут чи розповсюдження таких рослин карається накладенням штрафу від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (510–1700 грн). Ці дії на територіях природно-заповідного фонду караються штрафом від ста до двохсот п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1700–3655 грн).

Ще одна екологічна проблема, яка набуває актуальності навесні, – спалювання сухої рослинності. «Згідно із законом, відповідальність за самовільне випалювання рослинності карається накладенням штрафу від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів, на посадових осіб – від п'ятдесяти до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. За ці ж дії, скоєні на території об'єктів природно-заповідного фонду, громадян штрафують у розмірі від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів, та від сімдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів – посадових осіб», – повідомив Сергій Рішко (*За матеріалами сайту prozak.info*).

II. Назвіть проблеми, які, на думку спеціаліста, є актуальними для Закарпаття. А які екологічні проблеми є у вашому місті чи селі? Чи можете ви вплинути на їх вирішення? Як саме?

III. Пригадайте, як треба писати есе. Напишіть есе про екологічні проблеми вашого міста чи села.

§ 43. Повторення й узагальнення вивченого протягом навчального року

Вправа 248. I. Прочитайте текст мовчки.

ВІДПОЧИВАЙТЕ У СЕЛАХ ЗАКАРПАТТЯ

Село має багатющу **історико-архітектурну** спадщину, культуру, самобутній побут, даровані самою природою мальовничі ландшафти, **лікувально-рекреаційні** ресурси. Тому сільський зелений туризм давно практикується на Закарпатті. Адже в селах на відпочинку завжди було багато міського населення. Найпопулярнішими для відпочинку є села біля річок, озер та гір. Мальовничі місця регіону дають змогу вибрати відпочинок за вподобанням: **риболовля**, збирання грибів,

малини, ожини, чорниць, лікарських рослин. Завдяки перебуванню в сільській місцевості міські жителі можуть долучитися до національної екзотики, етнографічних особливостей, оздоровлення цілющими джерельними водами та чистим гірським повітрям. Крім того, в багатьох селах Закарпаття є унікальні пам'ятки дерев'яної архітектури – старовинні

Діюча водяна кузня-музей Гамора

дерев'яні церкви, пам'ятники природи та історії. У сільській місцевості маємо багато цікавих екскурсійних об'єктів, пов'язаних із народними промислами – ткацтвом, вишиванням, гончарством, **лозоплетінням**, різьбленням по дереву тощо, які розкривають витoki та джерела народної культури. Є серед них унікальні, чи не єдині в Європі – наприклад, музей ковальської справи «Кузня Гамора» в селі Лисичево Іршавського району та музей сплаву лісу на річці Чорна Тиса Міжгірського району. Це дає сільським господарям та іншим ентузіастам організації

відпочинку на селі широкі можливості з розробки та реалізації цікавих програм для гостей сільських садиб (За матеріалами сайту www.transcarpathiatour.com.ua).

II. Виконайте тестові завдання.

1. До найпопулярніших для відпочинку сіл не належать села біля

А річок	В заводів
Б озер	Г гір
2. Широкі можливості з розробки та реалізації цікавих програм для гостей сільських садиб не надають

А унікальні музеї під відкритим небом
Б автошляхи області
В екскурсійні об'єкти, пов'язані з народними промислами
Г цілющі джерельні води та чисте гірське повітря

III. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть із тексту п'ять слів, у яких різна кількість звуків і букв. Усно назвіть, чого більше.
  2. Усно поясніть правопис виділених слів.
  3. Усно поясніть значення слова «екзотика».
  4. Випишіть назви народних промислів, доповніть їх власними прикладами.
  5. Випишіть речення, ускладнене однорідними членами речення. Усно поясніть уживання розділових знаків.
  6. Доповніть першу частину складного речення **Відвідайте Закарпаття...** так, щоб...
    - а) утворилося складносурядне речення;
    - б) утворилося складнопірядне речення.
- Усно поясніть уживання розділових знаків.

Вправа 249. Спробуйте свої сили. Повторіть навчальний матеріал, виконавши тестові завдання з української мови у форматі ЗНО.

1. Лексичну помилку допущено в рядку

А довгожитель	Б покровитель	В визволитель	Г виключатель
---------------	---------------	---------------	---------------
2. Літеру е потрібно писати в усіх словах рядка

А шел..стіти, мар..во, нож..чок
Б кр..мезний, л..цедій, сут..ніти
В кр..шталик, в..селка, ож..лець
Г об..ремек, віт..рець, зач..кати
3. Суфікс **-ен-** має однакове значення в усіх словах, окрім

А зайчення	Б кошеля	В печеня	Г козеня
------------	----------	----------	----------
4. Помилково вжито прийменник у рядку

А заздрити із-за успіхів	В майстер з ремонту
Б беручий до науки	Г хворити на бронхіт

5. Потребують редагування всі речення, окрім

- А На березі річки стояли припнуті човни, рибалки й дітлахи.
- Б Ми з друзями їли та насолоджувалися ягодами лісової малини.
- В Остап, підійшовши до села, почув гелґотання гусей та стріхи хат.
- Г Дрібні краплі дощу билися об шибку й повільно стікали донизу.

6. На другий склад падає наголос у слові

- А однаковий   Б добовий   В щовесни   Г сантиметр

7. Прочитайте текст і виконайте завдання 8–11.

(1) Після не/довгої темної ночі починало світати. (2) Край неба вже горів не/рожевим огнем, а ясно-червоним полум'ям. (3) Промайнула хвилина, друга – і пучок жовтогарячого світла заіскрився, розливаючись по горах і лісах. (4) Повітря було кришталево чисте, *прозоре*. (5) Сонце обливало землю яскравим світлом, гріло, пестило теплом свого *проміння*. (6) Обізвалася трава не/впевненими голосами *тисячі* тендітних мешканців: коників, джмелів, комариків. (7) У повітрі бриніла не/перевершена жайворонкова пісня. (8) Прокинулось *усе*.

8. Окремо в тексті треба писати сполуку слів

- А не/довгої   Б не/рожевим   В не/впевненими   Г не/перевершена

9. У ролі підмета вжито в тексті виділене слово

- А прозоре   Б проміння   В тисячі   Г усе

10. Складним є речення

- А друге   Б третє   В п'яте   Г шосте

11. У першому реченні вислів «починало світати» можна замінити фразеологізмом

- А виходити у світ   В займатися на світ
- Б зав'язувати світ   Г заступати світ

12. Виділена літера позначає той самий звук у всіх словах рядка

- А шум, дивишся, сидиш   В мороз, просьба, зілля
- Б кіт, тримати, агентство   Г сяйво, вісті, засяний
- Д вужчий, джміль, журнал

13. У невластивому значенні вжито слово в рядку

- А уболівали за «Динамо»   В перебував на лікуванні
- Б повстали проблеми   Г надійшли в продаж
- Д скасували закон

14. Апостроф на місці крапок треба ставити в усіх словах рядка

- А під..яремний, краков..як, рутв..яний
- Б П..ятихатки, без..язикий, брукв..яний
- В розіб..еш, з..еднаний, присв..ятити
- Г об..їжджати, Лук..янівка, сер..йозний
- Д сором..язливий, пів..юрби, зап..ястя

15. Помилку в написанні слова допущено в рядку

- А** кипарис, азимут, косінус   **В** дивізіон, антагонізм, шкіпер
Б інженер, скепсис, символіст   **Г** партитура, афоризм, акціонер
Д аквамарин, сюїта, шифон

16. Літеру в треба писати на місці обох пропусків у рядку

- А** ..ступ (початкова частина твору), ..ступ (виїмка, що нагадує сходинок)
Б ..права (спеціальне завдання), ..права (адміністративна установа)
В ..лада (керівні органи), ..лада (право керувати кимось або чимось)
Г ..мова (домовленість, угода, договір), ..мова (вимога, пропозиція)
Д ..клад (грошова сума, унесена до банку), ..клад (порядок, заведений у родині)

17. Неправильно утворено форму ступеня порівняння прикметника в рядку

- А** якнайзручніший   **Г** менш корисніший
Б більш сучасний   **Д** найбільш міцний
В найелегантніший

18. Прочитайте речення.

Демонстрація ... нової колекції ... відбудеться через ... .

Граматично правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

- А** палът, Віктора Ткаченка, півтора місяця
Б пальто, Віктора Ткаченка, півтора місяця
В палът, Віктора Ткаченко, півтора місяця
Г палът, Віктора Ткаченка, півтора місяці
Д палът, Віктора Ткаченка, півтори місяця

19. Наказовий спосіб дієслова вжито в значенні іншого способу в рядку

- А** Мама каже, що скільки не дай книжок, а їм усе мало.
Б Ви, тату, їдьте, а я швидко наздожену вас пішки!
В Берімо приклад із дерев: ростімо у височінь життя.
Г Хай не зітруться підкови, хай не підіб'ються ваші коні.
Д Схаменіться! Будьте люде, бо лихо вам буде.

20. Двокрапку треба поставити в реченні (розділові знаки пропущено)

- А** Уже тиха осінь ходить берегами на вербах трусить листячко руде.
Б Сашко задихався та зморився більше години вони бігли із Сі-романцем.
В Сонце зайшло степові озера стали на якийсь час темно-червоними.
Г Брязне клинок об залізо кайданів піде луна по твердинях тиранів.
Д Спочатку Тимко образився і хотів піти потім передумав і залишився.

21. Відокремленою обставиною ускладнено речення

- А** Хлопець, упевнений у правильності своєї позиції, довго не міг змиритися з прикрою поразкою.

- Б** Як людина широкого світогляду, політик не має права на будь-які прояви нетерпимості й упередженості.
- В** Виконання всіх обов'язків, як і вчасне звітування про перебіг справ, є свідченням організованості й відповідальності.
- Г** Цьогорічний конкурс квіткових композицій став особливим, перетворившись на свято краси й добра.
- Д** Серце кожного може стати невичерпним джерелом добра, так потрібного для існування світу.

22. Правильно розставлено розділові знаки при прямій мові в реченні

- А** Я цієї пісні раніше не чув, – сказав студентові Василь: – Ви її всю знаєте?
- Б** «Щось воно недобре»: подумав Андрій, удивляючись у п'їтму.
- В** «Може, я міг би вам допомогти?» – довірливо запитав незнайомець.
- Г** «М'ята», – прошепотіла Настя. – «Зійшла холодна м'ята».
- Д** Чоловік, піднявши злегка картуза, повагом промовляє – «Люди, схаменіться».

23. Установіть відповідність між видами односкладного речення та прикладами.

Вид односкладного речення

- 1** означено-особове
- 2** неозначено-особове
- 3** безособове
- 4** називне

Приклад

- А** Сьогодні відзначають День українського козацтва.
- Б** Ліворуч вузесенька стежка через густий чагарник.
- В** Як гарно в дивовижних степах Слобожанщини!
- Г** Журливе звучання дудука – вірменської флейти...
- Д** Надішли друзів привітання з перемогою в конкурсі.

24. Установіть відповідність між видами відокремлених членів речення і прикладами.

Відокремлений член речення

- 1** означення
- 2** прикладка (різновид означення)
- 3** обставина
- 4** додаток

Приклад

- А** Киваючи рясною головою, зелений ліс до сонця засміявся.
- Б** Зіткана сонцем з добра і любові пісня – зажура моя чорноброва.
- В** На лівобережжі, замість верб і чагарників, видно смуги темені.
- Г** Заспівай, як кажуть, наостанку, щоб цвіла мелодія в устах.
- Д** Умитий сонцем, ген над берегами калиновим багаттям жеврів схід.

25. Приєднайте до фрагмента речення «Ластівки літали понад самою землею...» запропоновані варіанти та з'ясуйте тип кожного з утворених речень.

Варіант завершення речення

Тип речення

1 навіть хлопчачі їм не лякали.	А просте з відокремленими членами
2 сповіщали про наближення дощу.	Б просте з однорідними членами
3 дарма що шуліка висів у небі.	В складнопідрядне
4 і байдуже їм було до всього.	Г складносурядне
	Д складне безсполучникове

26. Доберіть антонім до кожного фразеологізму.

Фразеологізм

Антонім

1 співати дифірамби	А тримати хвіст бубликом
2 задирати голову	Б сухий хліб їсти
3 купатися в золоті	В вчитувати мораль
4 вискочити на сухе	Г гнути коліна
	Д потрапити в тенета

27. З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Щодня ми реалізуємо себе, **(1)виявляючи** своє ставлення **(2)до** навколишнього світу, і найповніше, **(3)найглибше** **(4)цей** процес відбувається в мовленні під час повсякденного спілкування.

А дієприслівник (форма дієслова)	Г прийменник
Б прикметник	Д прислівник
В займенник	

Ключі й відгадки до вправ

Вправа 7. Без праці не можна чесно жити.

Вправа 18. «Троянди й виноград».

Вправа 32. «Декадент».

Вправа 50. «... вклала часточку свого життя».

Вправа 66. Поема «Мойсей».

Вправа 92. «Дитинство».

Вправа 131. Морська, мокра, сухого, повна, дірява, порожній.

Вправа 147. Японія, цеце.

* * *

Ну от і все, скінчилися уроки,
шкільні дзвінки пішли у небуття.
Ви робите свої найперші кроки
у самостійне і складне життя.
Воно складне, та тим не менш цікаве,
бо мрія кличе і надія є.
Когось у ньому ждуть успіхи і слава,
когось лиш будні – кожному своє.
Буває, що й спіткнутись доведеться,
побути на коні і під конем.
Та сильний знов на ноги підведеться
й не житиме всього одним лиш днем.
А буде йти, старатися, творити,
щоб відчувати всі вітри в лице.
То ж тільки так і треба в світі жити,
і нагороду матимеш за це.
У цій борні здобудеш світлу долю.
Для тебе будуть оди і пісні.
Життя – ріка, а не стежина в полі.
Потрібно втриматись на бистрині.
Тому живіть активно, в повну силу,
і хай як важко, але треба йти
й виходити із ситуації уміло,
при цьому честь і совість зберегти.

Н. Красоткіна

Зміст

ВСТУП	4
§ 1. Роль мови у формуванні та самовираженні особистості	4
ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ.....	9
§ 2. Основні фонетичні одиниці української мови. Основні норми сучасної літературної вимови	9
§ 3. Складні випадки правопису знака м'якшення, апострофа	15
§ 4. Складні випадки правопису великої букви.....	21
§ 5. Складні випадки правопису слів з ненаголошеними голосними, чергування голосних і приголосних звуків ...	27
§ 6. Складні випадки правопису слів. Основні орфографічні норми.....	36
§ 7. <i>Розвиток мовлення</i> . Складання відгуку на статтю про екологічну ситуацію в рідному краї. Дискусія за прослуханими відгуками	45
ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ	49
§ 8. Лексичне значення слова. Типи лексичних значень.....	49
§ 9. Правильне вживання груп слів за значенням у мовленні (синонімів, омонімів, паронімів)	54
§ 10. Використання слів різного стилістичного забарвлення у мовленні.....	60
§ 11. Фразеологічне багатство української мови.....	66
БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ.....	72
§ 12. Повторення й поглиблення відомостей про значущі частини слова	72
§ 13. Словотвір української мови. Основні способи словотвору в сучасній українській мові	75
§ 14. Правильна вимова і вживання складноскорочених слів	83
§ 15. Правопис складних слів в українській мові.....	88
§ 16. <i>Розвиток мовлення</i> . Переказ тексту наукового стилю	93
САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ.....	95
§ 17. Іменник. Стилістичні функції іменників	95
§ 18. Прикметник. Стилістичні функції прикметника	103
§ 19. Числівник. Узгодження іменника з кількісними числівниками	110
§ 20. Займенник. Розряди займенників за значенням.....	117
§ 21. Дієслово. Система дієслівних форм.....	122

§ 22. <i>Розвиток мовлення. Прикладна риторика</i> (виголошення промови з публічною презентацією).....	132
§ 23. Дієприкметник. Використання дієприкметників у різних стилях.....	133
§ 24. Дієприслівник. Стилiстичні властивості дієприслівника. Правильне вживання дієприслівників у писемних та усних висловленнях	140
§ 25. Прислівник. Групи прислівників за значенням.....	146
§ 26. Творення прислівників. Правопис прислівників і прислівникових сполучень	152
СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК	157
§ 27. Прийменник. Сполучник. Частка	157
§ 28. Вигук як особлива частина мови	161
§ 29. Розрізнення самостійних і співзвучних їм службових частин мови	165
§ 30. <i>Розвиток мовлення. Твір-роздум</i> на морально-етичну тему.....	169
СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ	171
§ 31. Словосполучення і речення, синтаксичні зв'язки в них	171
§ 32. Складні випадки вираження головних і другорядних членів речення	174
§ 33. Речення з відокремленими членами та можливість їх трансформації у складні речення.....	178
§ 34. Уживання у власному мовленні речень з ускладнювальними елементами	182
§ 35. Розділові знаки в простому реченні	186
§ 36. Складне речення. Правила вживання розділових знаків у складних реченнях	191
§ 37. <i>Розвиток мовлення. Твір-роздум</i> на морально-етичну тему.....	196
§ 38. Пряма і непряма мова, діалог. Різні способи циткування	198
§ 39. Правила вживання розділових знаків при прямій мові, діалозі, цитатах.....	201
§ 40. <i>Розвиток мовлення. Складання діалогу</i> (інтерв'ю під час прийому на роботу). Складання заяви	204
§ 41. Стилiстика. Стилi мовлення, їх ознаки, функції і сфера використання.....	208
§ 42. <i>Розвиток мовлення. Написання есе</i> про екологічні проблеми рідного міста/села.....	213
§ 43. Повторення й узагальнення вивченого протягом навчального року	215
<i>Ключі до вправ</i>	220

Навчальне видання

ГНАТКОВИЧ Тетяна Дмитрівна
ЛУКАЧ Андріанна Юліївна
БОРИСОВА Єва Елемирівна та ін.

Українська мова

(рівень стандарту)

Підручник для 11 класу
з навчанням угорською мовою
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за державні кошти. Продаж заборонено

Редактор *Л.Л. Кириєнко*
Художній редактор *І.Б. Штурма*
Коректор *В.В. Фінько*

Формат 60×90/16. Ум. друк. арк. 14,0
Обл.-вид. арк. 11,5. Тираж   пр. Зам. №   .

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк ТДВ «Патент»
88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4078 від 31.05.2011